

Jean Pierre Duvoisin

**LABORANTZA
LIBURUA**

Fitxategi hau "liburu-e" bildumako alea da,
liburu elektronikoen irakurgailurako prestatua.

Liburu gehiago eskuratzeko:

<http://armiarma.com/liburu-e>

Bertsio informatiko honen egilea: Josu Lavin; Urkiola
1,1-C 48990 - Getxo (Bizkaia)

<http://klasikoak.armiarma.com/>

Egileari buruzko informazioa:

<http://zubitegia.armiarma.com/egileak/00287.htm>

LABORANTZAKO
LIBURUA
EDO
BI AITA SEMEREN
SOLASAK LABORANTZAREN GAINEAN.
BAYONAN,
ANDRE LAMAINEREN MOLDIZTEGIAN.
Pont-Mayuko karrikan, 39 numeroan.
1858

BERORREN GORTASUNARI,
GURE JAUN
ETA PRINTZE BIZAR
LUIS-LUZIANO BONAPARTERI
Eskaldunen amodioa,
GOGOA ETA BIHOTZA
ETA ORDOEN ARTETIK,

Berorren eskupeko ahal,
Bainan bethi eskerdun,
DUVOISIN, *kapitainarenak.*

MUR DE ABADI,
Arraztoy jauregiko jaun, Frantziako
JAKINTSUEN
BALDERNAKO IHARDESDUNARI,

Jauna,

Eskaldun zure herritarrek aspaldidanik dakite berei ekhartzen diozuten amodioa. Lurreko hiri eta lekhu ederrenak ez-darotzute sort-herria ahanzarazi. Ipharretik hegoara, non da jendaki argitu edo salbaya zuk ikhusi ez-duzunik? Iragan dituzu zelhai aberatsak, mendi gogor, itsaso, mortuak. Hestura latzetarik amorrik egin gabe ilkhi zare zori onez. Jauregietako berregindurek ez-eta ere atsegin gozoek etzaituzte ez liluratu, ez beretu. Haukien atheka, gaitzagoa zen arren hesturetako baina, zu leheneko hura bera gelditu zare. Ez larderia gaixtoek, ez balaku enganagarriek azpiratu etzaituzte. Guzien artetik bihurtu zare bethi bat gu gana. Ongi ethorri zarella!

Jauna,

Nork bere herriari zor dio ahal duen laguntza. Aria hortaz, nik ere eskaraz ezarri ditut laborantzaren gaineko argitasun batzuek, gure herrita-

*rrentzat premia zirenak. Zure bihotza ez-da
arrotz Eskaldunei egiten zayoten ongiari. Onhets
zazu, othoi, ene ahal xumearen egintza.*

Gelditzen naiz holetan,

Jauna,

Zure eskupeko orhoitdun

DUVOISIN, kapitaina

I.

Bizitze onaz

AITAK: Oi, ene seme maitea, adinetara hel-tzen hari zare eta iduritzen zait ordu zinukeela, haurtasuneko solasak utzirik, gizonaren eginbi-deak burutan hartzeko.

SEMEAK: Ene aita, egundainotik ekharria izatu naiz zure erran guziei begiratzera. Badakit Jainkoak ere hala manatzen darotala, eta hemendik aintzina, orai arteo bezala, ethorkor izan gogo dut bethi zure alderat.

AITAK: Seme on baten solasak dira horiek, eta esker diot Jaunari zeren zu bezalako seme bat eman darotadan, ene zahartzeko gozagarri.

SEMEAK: Irakhats diezadazu zer egin behar nuken zure gogarako, eta hitz darotzut ahalaz eginen dudala zure atsegina.

AITAK: Ene semea, Jainkoarentzat izan behar da gure lehen hitza. Garenak, harek egin izan gaitu; ditugunak, harek eman izan darozkigu; bizi garenok, haren eskutik ditugu bizia eta bizi-

tzekoa; hari zor diotzagu beraz gure esker guziak.

Ez-daroku eman onthasuntze handi bat. Baina bizia gozoki iragaitekotzat, ez-da (askok uste duketen bezala) aberats izan behar.

Egun oroz ikhusten da aberatsa nahigabez, khexaduraz eta gaitz, eritasunez zaurthua.

Ezagutzen ditugu berriz hainitz nekhazale, onthasunik ez-dutenak, Jainko onak egunean eguneko ogia ematen diotenak; eta gogo arinik iragaiten dute beren bizia.

Erran ere badezaket aberatsaren jauregian nigar gehiago egiten dela beharraren etxolan baino. Aberatsak urgulu gehiago du, gauza ttipiaz damu handia hartzen eta zorigaitza auhenekin jasaiten du.

Ttipiak ez-du hainbertze buru-yope, ez-dabila erresuma manatu beharrez; egiteko eta eginbide gutiago du; nahigabe gutiago izateko bideak dira haren baithan.

Onthasun handiak grinak ere halakoak ditu.

Aski duenak ez-du soberakinaren beharrik.

Ez-da onthasunetarik heldu dohatsutasuna, baina bai eginbideak ongi bethetzetik, zeren

bere eginbidea ongi bethetzen duen gizon pres-
tua, eroria baitago bethi Jainkoaren nahira. Eta
Jainkoak ematen dio barneko bakea.

Jainkoa da aita bat, bere umeak ahantzten
ez-dituena.

Haren eskuan dira ahal guziak. Nihon den
gizonik aberatsenak eta antzetsuenak ez-du
sorraraziko belhar ondo bat.

Jainkoak estaltzen du lurra ogiz eta arthoz,
oihanez eta aziendaz.

Guk erainagatik bihia, ez-laiteke haz bihi
hura gure nahiaren indarrez. Jainkoak ez-badu
nahi sor dadien, ustelduko da.

Gaudezen beraz zeruko Aitaren nahiari.
Harek egin duena, ongi egina da.

Bainan arretsa berandua dela ohartzen naiz.
Dugun egin othoitza eta goazen lotara.

II. Laborari Ofizioaz

AITAK: Barda erran narotzun onthasunak ez-duela zoriona egiten.

SEMEAK: Zure solasa sarthu da nere baithan.

AITAK: Ez-gare khexu izan behar zeren Jainkoak ez-gaituen sorrarazi aitorenseme edo burjes handi.

Guzien buru, burjesa, aitorensemea eta errege bera laborariak hazten ditu; eta guziek behar-tzen duten ofizioa baino ohoragarriagorik ez-daite.

Laboraria Jainkoaren obretan hari da; ezen Jainkoak egin ditu gizon guziak, eta laborariaren eskutik hazten ditu. Holetan bizi da laboraria Jainkoaren begien azpian.

Zeruko ihintzak eragiten ditu uztak edo erre-koltak.

Horrengatik da laboraria jainkotiar, eta Jainkoak maite du.

Gizonen begietako ere laborantza ez-da, ez ofizio aphurra, ez arbuyagarria.

Gauza jakina da presondegietan eta galere-
tan laborari gutiago higitzen dela, ezenetz tratua-
lari, kargudun edo bertze ofiziotako gizonetarik.

Ongi bizitzekotzat, laborariak ez-du baitezpa-
dako jauntzi ederrik behar. Jan arronta ere aski
zayo, eta ez-dabila hirietako atsegin erho, galga-
rrien ondotik.

Laborari gare, ene seme maitea, eta ez-deza-
gun har bertze ofizio baten irrisik.

Orai arteo lurrari borroka egin diot, eta, ez
janak, ez jauntziak ez-darotet eskasik egin.

Lagundu izan ditut hauzoak behar-orduetan.
Hekien ganik laguntza berak izatu ditut ene
aldian.

Ez dezazula erran:

*Gaizki heltzen denarentzat hanbat gaixtoa-
go; antola bedi.*

Norbait atheka txarrean ikhusten baduzu,
erran zazu:

*Nere laguna laguntza beharrean da; goanen
natzayo esku ematera.*

Eta ongi eginen duzu; eta zure aingeruak
ekharriko du zure egintza Jainkoaren aintzineran;

eta Jainkoari etzayo ahantziko; eta behar-orduan laguntzaileak igorriko darozkitzu.

Ongi egiten duenak hala ere atzematen du.

Maita zazu zure officioa. Ez-da prezagarriagorik.

Jainkoak berak manatua izan da lur-lana, Adam gure aitari erran zionean: *Lanthuko duk lurra, eta lurrak haziko hau.*

Hau ere Jainkoak erran zuen:

Elkhar lagunduko duzue.

Lagun zazu beraz zure laguna, ez dirutan, baizik-ere ordainean.

Jornaltiarrek jornaletetik hazi behar ditu bere haurrak: bainan hauzoak hauzoari esku ematea zor dio; saritzat izanen du bere aldian hauzoaren laguntza. Bakea eta amodio ona izanen dira hekien artean, eta zeruak ere lagunduko ditu, zeren Jainkoari bakea eta amodioa baitzaizko ederrenik.

Ohera goan ordu da. Egin dezagun othoitza.

III.

Nondik heldu diren Laborarien onak

AITAK: Gaur aiphatuko darotzut laborantza erabiltzeko moldeaz.

SEMEAK: Ongi atsegin handiarekin entzunen zaitut; ezen geroago eta gehiago maithatzen dut laborantza. Ikhusten dut orai haina dela ofiziorik hobeena, zeinak ere uzten baitu bihotzean gozorik gehiena, eta bertze guzietan ohartzen naiz badela gogo eri gehiago ezenetz laborarietan.

AITAK: Ene semea, eskola onaz badakizu baliatzen: nik ere bihotz hobearekin irakhatsiko darotzut nolatan egin behar duzun, munduko bizitzea dohatsuki iragaitekotzat.

Laborarien on guziak heldu dira hiru gauzeta-rik,

Bihitik,

Aziendatik,

Eta arboletarik.

Hiru gauza horiek heldu dira

Lanetik,

Arthatik,

Eta buru izatetik.

Bihia da janharirik premiena gizonentzat; eta aziendek ere on dute aphur bat eman dakioten, zeren gizenarazten dituen osagarritan direnean eta errekitatzen eri direnean.

Aziendek ematen darokute jakia, esne eta gasna; ematen darokute mozkina iletik, bildotsetarik, aratxetarik eta salpenetarik. Guk ezin egin detzakeguken lanak eginten dituzte.

Arboletarik heldu dira arnoa, sagarra, gaztaina eta bertze fruitu guziak. Arbolek ematen dute oraino zura eta errekin.

Ez-da ordean ez bihirik, ez aziendarik, ez arbolarik, ez-bada lan, artha eta bururik.

Bihi hainitz izateko, behar da azienda hainitz, zeren ongarri gehiago, eta bihi gehiago.

Ongarria da lurraren hazkurria. Ongarriak ematen dio lurrari belhar guzien hazteko indarra.

Arbolez artharik ez-duena, ez-da laborari ona. Arbola hainitz den bazterrean, nekhazalea ongi da. Ez-da guti sagarra, gaztaina, hezkurra eta egurra nasai izatea. Orduan laborariak badu-

ke edari ona eta urdekia ausarki. Zer da hobea-
gorik?

Eta etxalde batean arbolarik ez-bada, zerta-
rik heldu da hori? Dudarik batere gabe laboraria-
ren ezaxolakeriatik. Geroni gare beraz gure
buruen etsayak.

Ahalkagarri ere bada laborariarentzat arbola-
rik ez-izatea, ezen nor-nahik erran dezake alfer
bat dela. Gauza ageria da, zeren arbolek lan nek-
hatu guti duten, eta hekiek ere heldu dira bertze
lanak oro gutituak direnean.

Ez-laiteke bazterretxerik nahi mindegirik
gabe. Gizon arthatsuak gasturik gabe izan
detzazke bere onthasunaren zokho guzien bet-
hetzeko landareak.

IV.

Lur motez

AITAK: Laborantzako gauzetan eta bertze askotan argituak diren gizon batzuek miratu izan dituzte lurrik hautenak, jakitekotzat zertaz diren eginak.

SEMEAK: Eta zertako hori?

AITAK: Zeren jakinez geroz nola eginak diren lur onak, hartarik ezagut baititake nola medea daitekeen lur txarra.

Beraz ikhusi izan dute lur aberatsenetan khausitzen direla hein berean gisukia, suharrikoa eta buztina. Gero bada hamabigarren bat ustelki.

SEMEAK: Horiek guziak ez-ditut ongi aditzen.

AITAK: Gisukiak dira gisu-harria, egun oroz ikhusten duguna; merla, laphitza, igeltsua. Horietarik orotarik phorrokaturik khausitzen da lurrean.

Suharrikoa da harri xuri bat sua badagokana. Bide bazterretan non-nahi bada halakoa. Baxera egileek ere erabiltzen dute nahasteka Luhusoko,

Makayako, Itsasuko eta Ezpeletako thoska edo lur xuriarekin, porzelena egitekotzat. Halako harri phorrotua kauzitzen da lurretan.

Orok badakite buztina zer den zeren toki guzietan bada, batzuetan gorrasta, bertzeetan xuhaila.

Ustelkia da belhar ondakin eta azienda usteldua. Lurrak hazten dituen belharki, arbolaki, animalaki, orok egiten dute, hil diren ondoan, ustelkia.

Huntarik hainitz den tokian segur izanen da uzta ederra.

Lurra dorphea den tokian, buztina nausi da, eta gisukia eskas.

Behar da gisuztatu eta legarreztatu, legarrak gisuki hainitz baduelakotz.

Lurra arin den tokian, legarra nausi da, eta buztinkia galdatzen du.

Orotan ezarri behar da ustelkia, erran-nahida ongarria eta luhumenda, zeren lur ustelak, izena duen bezala, baitagoka ustelki hainitz.

Eskalduna bethi uri eske, edo atheri eske dago zeruari, zeren bere lurrak ez-dituen ongi

medeatzen, arinegiak buztinez, borthitzenak legarrez.

Ez-lezake Jainkoari egin hanbat zinkhurina, baldin ohartuagoa balitz.

Espainian ere lekhu beroetan uri guti egiten du. Guthartean bada asko indiano Ameriketarik ethorririk, erran dezaketenak aurkhintza hetan egiten duela uria berrogoi-eta-hamar bat egunez lerroan, eta gero urthe guzian baterez. Non da, bada, han baino lur aberatsagorik? Guk ordean lurrak utzi ditugu txartzera eta ez-ditugu ontzen. Han ere gauza bera gerthatuko da denborarekin, jende alferra delakotz: bainan hekien gaitzak ez-gaitu onthuko.

Lur arinegiak, hainitz ur edanagatik, ez-du begiratzen. Idorte deneko, lurraren jabea ur eske dago.

Lur buztintsuak ez-du uzten urik aski sartzera. Idorte deneko, nausia ur eske.

Urite bada, gu urez ithoak, atheri eske.

Medea detzagun gure lurrak eta hekiek hartuko dute beren neurria uretik.

Egin diozoguten ongi, eta ongi izanen dugu.

V.

Noiz eta nola erabil lurrak

SEMEAK: Ene aita maitea, burutan hartu dituzure solasak. Ikhusten dut nekhazalearen ongi izatea, egiazki heldu dela hiru gauzetarik, bihitik, aziendatik eta arboletarik. Ageri ere da hekien ardiestekotzat behar direla egun orotako arthak eta lurrak hazkarki onthu.

AITAK: Hortan da guzia.

SEMEAK: Bainan biltzekotzat bihi, noiz eta nola lanthu behar du lurrak?

AITAK: Geroxago xehatuko darozkitzut hilabethan hilabetheko lanak. Oraikoan mintzuko natzaitzu lanari lotzeko moldeaz.

Egiozu lanari mugaz, denborak laguntzen dueno, eta gerorat utzi gabe estakuru baten edo bertzearen azpian. Gure tokietan maiz uria da; aro ona ez-da iraunkor, eta ez-da nihoren begira egoten. Erna zaite beraz ordu delarik.

Lurra ez-dezazula ez iraul, ez jorra urite denean.

Halakoan egin lanak, on baino kalte gehiago dakharke.

Uri jarraikien itxura denean, ez beraz hunki lurra, nahi ez-baduzu egin lan alferra eta kaltekorra.

Laneko aziendak ere bidegabe du aro uritsuak nekhatzea.

Bainan denborak itxura ona daramakienean, lot zaite lanari lehen-bai-lehen eta zin-zinez.

Ez-dezazula erran: *Lurra idor da; bego bustitzera.*

Agortean erabiltzen den lurra aphaizten da hobekienik. Arras agor bada, irauli-eta uzten da. Gero lehenbiziko uriaren ondotik arhatzen da eta eraintza egiten.

Asko lekhutan, arthoa bildu denean, lurra hala-hala uzten dute bazka zerbaiten pheskizan. Hola eginez, nork bere buruari bidegabe handia deramako. Sos zikhin baten ustean, hainitz gehiago galtzen du. Lurra onthu behar bidean, ahultzen da, belhar tzar guziei bizia emanez; belhar horiei hazitzeko astia uzten zayote, eta ondoko uzta ezin garbitua heldu da. Ez-da hori ona.

Iraul zazu laster lur hura. Hilen dira beharrak eta geroko uztak zikhin guti izanen du. Lurra ere ez-da akhituko. Aireak jo dezakeen bezala ezartzeak gorituko du.

Iraul zazu beraz ahalik barnena, arthoa bildu bezain sarri. Ongarria eman-eta estal zazu, negua hala iragan dezan.

Lurra erabiliago, eta gerorat erabil errexago. Hotzak eta beroak barnera joago, eta onthua-go.

Erran den lurrari bertze iraul-aldi axit bat emozu, eraiteko aroa ethorri denean; gero arhal-di bat. Handik altxatuko duzun uztak ez-duke zuk galdu duzun bazka txarraren minik.

SEMEAK: Horren gainean banituzke bi erraiteko. Behinik bat, beldur nindaite lurrari udazkenean emanikako ongarria gal dadien primadera-kotzat.

AITAK: Ez, ene semea, ez-da holakorik gerthatuko.

Ongarria lurrarekin bat egiten da, lurrak hartzen ditu haren indar guziak; eta nola neguan beharrik ez baita heldu, indar hetaz orotaz baliatzen da primaderako eraintza. Bertzalde, onga-

rrietan gelditzen dira asko marmutzen haziak, edo xuxen mintzatzeko, marmutzen arroltzeak. Ongarria metan uzten bada, arroltzeak ez-dira galtzen, bai ordean hedatzen bada. Hala eginez luphekoak eta bertze har hainitz hiltzen dira.

SEMEAK: Hori ez-da gauza gutia; aitzitik hain handia dagokat, non ez-bainaiz ausartatzen bigarren erraitekoaz aipatzera.

AITAK: Erran zazu hura ere: ez-da ongi argitzea bezalakorik.

SEMEAK: Nik erran nahi nuena zen, holetan bi aldiz iraultzera, heldu direla bi lan.

AITAK: Halaxe da, bainan lan horiek beren sari ona dakharkete.

Arthoa sorthu-eta, jorratzen duzu. Zertako har bi lan? hobe delakoan naski. Bi iraul-aldietan orobat da. Bertzalde, bigarren iraulaldia lan axita da. Eta jadanik erran dudana; *lurra erabiliago, eta erabil errexago*. Handik harat bethi errestuz dihoa.

Zer erran zinezake, Frantziako hainitz tokitan bezala, ikhusten bazinitu bi edo hiru idi pare, hiru, lau zaldi bertzalde, golde bakhar bati lauz-

katuak lurra barna jotzeagatik? lana othe da hura?

SEMEAK: Harritzen naiz.

AITAK: Ez-da zertaz harri. Lanari ez-da ukho egiteko; bethi berea baderamaka. Barnenik iraultzen den lurrak ekhartzen-du ondoriorik hobeena. Beraz, guk ere barna iraul dezagun; mokhorrak ongi phorroka; ahal balitz, herrautsa bezala egin, zeren *lurra aphainduago eta ekhar-korrango*.

Horren gainean ez-gaiten soberarik begira hemen egiten denari.

Eskal-herriak ez-du behinere biltzen bere dina bihi. Laborantza hoberik nihon ez-balitz, gosetea laiteke.

VI.

Xitxuriez eta golderik hobeenez

SEMEAK: Barda erran darotazu egia bat handia; Eskal-herrietan baino laborantza hoberik nihon ez-balitz, gosearen beldur izateko laitekeela. Damu handia hartu dut solas hortaz, eta bizkitartean nola ukha? bethi bihi eskasez gaudazinean?

AITAK: Lanak eta arthek sendatuko dute gure gaitza. Jo dezogun bihotzez lanari.

Huna beraz nola behar zaren abiatu.

Hasteko, landari ematen diozu arhaldi bat atheratzekotzat ongi zikhinak oro.

Gero hedatzen duzu lurraren gainean hiratze idor, lasto edo othe aphur bat, eta su ematen diozu.

Hortarik heldu dira bi on.

Behinik behin, hazi gaixtoak erretzen dira asko marmutzekin eta iraulpena errexten, belhar tzarrak goan direlakotz.

Bigarrenekorik, hautsa da onkhailu hobeentarik bat, zeren lurra ernatzen baitu, hala nola arno xorta batek gizon nekhatua.

SEMEAK: Irauldeko goldeak ez-dira guziak bata bertzea iduriak. Zein da golde motarik hobeena?

AITAK: Eskal-herrian ikhusten direnetan, hobeena da abareta deitzen dena, zeren barna iraultzen baitu.

Badira Frantzian bertze asko golde mota-ere. Hunat agertu direnetan abareta da pare gabea zelhayetako.

Hemen, gehien tokietan ikhusten ditut goldepikoi batzu lurra axaletik deramatenak. Bai, lana errexago da, bainan ogi, arthoak ere errexkiago eramaten dira, gutiago delakotz.

Ene semea, utz zazu tresna txar hori, eta bertze zenbaitek bezala, har zazu abareta; orduan segurago dukezu zure lanaren saria.

SEMEAK: Abareta ordean ezin erabil daiteke patarretan.

AITAK: Abaretak baditu neurri bat baino gehiago, eta nahi den heinera erakhar daiteke.

Abareta ezin erabil daitekeen tokiak, xutegiak dira lantzekotzat.

Toki xutetan badira errekek, erreketan maiz ura bada. Ur hartarik ez-da xorta bat ere galtzera utzi behar; bazterrera aldaratu nahi da, sorhoak patarretan egitekotzat. Maldetako belharrak du indarrik gehiena. Bertze aldi batez mintzatu-ko natzaitzu sorhoen egiteaz.

Gainerakoan, patarrera urik ezin erakhar badezakezu, eta abareta ere ezin ibil, orduan baxharrik onhesten dut golde zaharra, luzerna egitekotzat.

Ez-egin halakoetan ez ogirik, ez arthorik. Halako lurak nekhe alfer emateko dira; uri handienek larrutzen dituzte; eta lan asko erabilirik-ere, han bethi haste da. Balio duen tokian behar da bermatu.

Patar gaixtoetan, arbolak du ematen hobe-kienik; hastapenean ongi arthatuz, oihana nau-siarazten bada.

SEMEAK: Gaur behin erran izan darotazu xitxuriak egin behar direla. Aditzea badut bizki-tartean ez-direla bethi on xitxuriak.

AITAK: Badira bi xitxuri mota. Bata nik erran dudana, zeinetan lur axalean erretzen baita zizkirra, hiratze poxi batekin.

Xitxuri mota hori ezin jasan dezakeen lurra, arras da larrutua eta luzez alfer utzi beharra. Guti eta guti da halakorik. Axaleko xitxuria on da bertze guzietakotzat.

Zothaleko xitxuria ez-da orobat. Hori egiten da ondoa barna duten lur gizen, zikhin ekhartzaille-handi direnetan.

Guk egiten dugu larreak lantzen ditugunean. Bainan larre mehe idorretan egiten dutenek, uste baino balentria ttipiagoa egiten dute. Lau urthe gabetanik, urrikituko zayote. Hekien lurrak ez-du ordukotz deusere ekharri nahiko.

Axaleko xitxuria on da.

Zothalekoaren ganean, ongi begiratzea zuhurtzia da, zeren baituke lehen bi urtheetan ondorio ona eta gero txarrenetarik, ez-bada luhumenda onik egiten.

VII.

Ogi bihi motez

AITAK: Ogi bihi bat eraiten bazindu baratze-lur gizen batean, ekhar dezake berrogoi-etahamar, hiru-hogoi buruetaraino, eta bihiak ehunka.

SEMEAK: Ederra laite hori!.

AITAK: Segurki: bainan baratze batean eraiten den ogi bihi bat ez-da landa osoan egiten den ogiaren pare. Bizkitartean nik erran dudana egia da eta behin baino gehiagotan frogatua.

Zertako baratze hartako ogiak ekhartzen du horrenbertze buru eta landakoak horren guti?

Hori bi gauzatarik dathor:

Lehenbizikorik, baratze-lurra da maiz erabilia, maiz ongarritua eta jorratua, hitz batez erraiteko, ongi arthatua.

Bigarrenekorik, bihi bat bakhartasunean ezartzen duzunean, poxelurik ez-du inguruan, haizeak eta iguzkiak hunkitzen dute ongi.

Ene semea, horiek adiarazten darokute bi gauza:

Lehenbizikorik, landa-lurrak onthu behar ditugula baratze-lurrak bezala. Laborariak ezin sinhets dezake zenbat ekhartzen duen lur maiz ongarrituak eta maiz erabiliak.

Bigarrenekorik, haziak ez-du usuegi egin behar. Sasian, buru guti eta txarrak eginen ditu.

SEMEAK: Ardurenik zenbat buru ekhartzen ditu landako ogi bihiak?

AITAK: Bana-bertze, ekharri behar ditu lau buru seyetaraino; buru bakhotxak dituelarik hogoi eta hamar, berrogoi bihi.

Bada asko bihi mota. Frantzian badira zortzi bizargabeak eta hamasei bizardun. Bainan egungo egunean, ez-da bizarrari hanbat begiratzen, zeren askotan ogi bizargabeek bizarra hartzen baitute tokiz aldatzetan.

Orai, moten berezteko, aiphatzen dira *bihi samurra* eta *bihi gogorra*.

Bihi samurra du lastoaren barnea hutsa eta bera guriagoa da. Hori Eskal-herrian biltzen dena da.

Bihi gogorra lasto barnea bethea du; bera gogorragoa da eta xehatzeko gaitzagoa. Bihi mota hori Afrikatik ekharria izatu da.

Bihi samurрак baino irin gehiago badagoka; irinak ur gehiago hartzen du eta orhe gehiago ematen. Horrengatik, Frantziako asko tokitan hedatzen hari da.

Gainerakoan, nahiz *samurрак*, nahiz *gogorрак*, lan bera galdegiten dute.

SEMEAK: Iduri luke holetan mota gogorra dela hobeena.

AITAK: Gauza ageria da *bihi gogorra* goriagoa laitekeela nekhazalearentzat. Bainan nekhazaleak ogi guti jaten du; dirutzen du gehiena. Beraz jakiteko da heyan gogorrak izanen duen guria-
ren sal-menta.

Ez-da oraino hunaraino hedatu; ez-dut neronek frogatu nolakoa den, eta bertzeen erranaren gainean ez-dut sobera aintzinatu nahi.

On laiteke Eskal-herriko burjes zonbaitek hunat erakhar baleza.

Guk ere hazta ginezake lur guti batean.

Laborantzan ez-da zeren ibili berrikuntzaketa itsura. Ikhusiz haritzeko da. Argia denean, nihork ez-beza erran ilhuna dela. Ohartzen garenean norbaitek guk baino hobeki egiten duela, ez-dezagun erran: *Ez-da hori gure aztura*. Hori

entzuten da maiz lanaren ihes dabiltzanen ahotik. Estakuru txarra!

Ni gauza frogatuen gainean aintzinatzen naiz. Egin dezagun bethi ongi atheratzen direnek bezala; bertzenaz erhoak gaitezke.

VIII.

Ogi eta hazi hobeeenez

SEMEAK: Eskal-herriko ogietan zein da hobee-na?

AITAK: Frantsesek deitzen dute *blé de tête*, erran nahi baita *buruko bihia*.

Guziak burutik heldu dira segurki; izen hori ordean ematen diote ogi ederrenari, zeina arron-tean gerthatzen baita ogi-buru gorenetan.

Ogi hautena da gogor, bildua, phisu, ongi bethea, hanpatua edo torroil; leguna da eta kolorez hori arin; eskuetarik errexki lerratzen da; ponparazten bada taularen edo harriaren gainean, harrabots arina egiten du; hortzen artean ere gogor da eta kraskako bat eginez hausten da; erdiko arrailadura, edo erreka, meharra du eta ez barna.

Buruko bihitik, erran nahi da, ogi hautenetik, egiten dira eraintzak.

Haziaren biltzeko, hautatzen dira, landan aurkhintza ederrenean, ogi espalak. Buruko bihia berezteko, mahain bat ezartzen da ezkara-

tzean, alde bateko zangoei bi harri azpian eman-
nez. Orduan mahaina buru batetik gorago dago.
Ogi espala joka erabiltzen da buru hartan kanpo-
ko aldera; bihirik ederrenak eta pisuenak alde
hartara erortzen dira. Eta berriz, mahaina hunki-
tuz bihi txar zenbait atheratzen bada, hekiek
bertze aldera lerratzen dira.

Horra nola biltzen den ogi hazia. Nola-nahi
eginik ere, artha berezi bathekin garbitu behar
da hazia, khendurik zikhin guziak ongi, eta oroz-
gainetik ilhindi khutsurik gabe.

Erran darotzut ogi hautena zein den; orai aip-
hatuko ditut bertzeak. Horiek dira *ondoko bihia*
eta *bihi arrataila*.

Nola ogi hautena hazitako baizik ez-baita
berezten, *ondoko bihia* da tratuko ogia. Ogi hau
xuhailxago da ezenetz *buruko bihia*; axala latza-
go du; eskutik nekhezago lerratzen da; harra-
bots gutiago du erortzean; hortzen artean errex-
kiago hausten da eta kraska gutirekin.

Bihi arrataila, edo *errefusa*, da ogirik txarrena.
Nabarkara da, ximur, mehats eta erreka barne-
narekin.

Buruko bihia da phisuenik; harek du irina xurienik eta gorienik.

Ondoko bihiak, phisu gutiago du, irina-ere ez-hain xuria, orhea xuhurrago.

Bihi arratailak deus-guti du balio.

Buruko bihitik baizen ez-da hazirik altxatu behar.

SEMEAK: Eta zer diozu hazi aldatzeaz?

AITAK: Batzuek diote hazia maiz eta maiz aldatu nahi dela.

Bertzeek diote deusik ez-duela egiten.

Nik dagokat ogi ederra duenak, ez-duela hazia aldatu behar; bertzenaz bai.

Lur onean uzta txarra altxatu duenak, hazia laster alda beza.

Lur mota bakhotxak lakhetago du hazi mota bat bertzeak baino. Beraz noiz-eta-ere haziaren aldatzeaz behartuko baitzare, hauta zazu bethi ogi ederrean, bainan zure lur mota bera bezalakoan sorthutik.

Lur harritsua baduzu, hauta zazu lur harritsu-ko ogitik; buztintsua baduzu, buztintsukotik.

Ez-bazare lehen urthean ongi heldu, alda berriz ere.

Ongi athera bazare, egon hartan.

Ilhindia baduzu, laster alda.

Nola ez-baita ogi arras ilhindi gaberik, erranen darotzut bihar nola xuxenduko duzun hazia.

IX.

Ogi hazi xuxentzeko moldeez

AITAK: Ogi haziaren xuxentzeko hiru molde badira:

Menaslora urdinarekin,
Gisuarekin,
Khederrakin.

SEMEAK: Nik ez-dakit zer den menaslora urdina.

AITAK: Frantsesek deitzen dute *sulfate de cuivre*. Galdegiten baduzu izen hortan potikariei edo hirietako drogistei, ongi entzunen zaituzte.

Bederatzi laurden edo pinta uretan urtharazten dira hiru untza menaslora urdin. Hartara ematen da bi erregu bihi, higitzen da ongi phala batekin urak ogia heza dezantzat guzia. Ager-tzen den harrapoa khentzen da. Oren erdi baten buruan, bihia atheratzen da eta idorrazten gero eraitekotzat.

Batzuek diote menaslora urak ondorio hobekak dituela bertze errekituek baino. Nekhe da hori xuxen jakitea, ez-baita errex ezagutzen.

Hori ikhasi nahi duenak, erain dezake zathi bat hazi menasloratuarekin eta egun berean bertze bat hazi bertze moldez antolatuarekin. Eta oraino landa zathi batean gertha daiteke bertzetan baino ilhindi khutsu gehiago: frogantza luzeak behar dira horren gainean khautuki mintzatzeko.

Bizkitartean gehienek gisua ibiltzen dute hazietan. Ez-dakit heya hori hola egiten duten, noiz-nahi gisua eskuanago dutelakotz.

Huna nolatan gisuztutzen den hazia.

Erregu bat ogi gisuztatu nahi bada, ezartzen da bertz batean berotzen hamar laurden ur.

Noiz-ere hain beroa izanen baita ur hura, non eskuak nekhez ihardukiko baitio, sutik khentzen da eta hartan mariarazten lakha bat gisu bizi.

Ordukotz hazia ezartzen da bokheter baten barnean. Gain-behera ematen zayo bertzaren barnekoa. Gisu urak altxatu behar du bi edo hiru erhi trebes ogi haziak baino gorago.

Nahasten duzu phalarekin eta gero bokhetera estalirik uzten duzu hala-hala barnetegi bero batean, eta ez haizea dabilan tokian, hogoi-etala orenez.

Ephe hortan, bi edo hiru aldiz ogia nahasten da phalarekin; gero azpiko tapa khentzen zayo bokheterari, eta jausten den ura ixurtzen zayo haziari gain-behera.

Hogoi-eta-lau orenen buruan, ura khentzen da alde bat, eta ogia hedatzen da larrainean.

Idortuxe-ta, egun berean erain daiteke. Hainitzen sinhestea da hobe dela utziz zenbait egunez gozatzen.

Hala egiten bada, ogia ez-da hedatu behar. Metan ezartzen da eta noizean behin murrua harrotzen, bero ez-dadientzat.

Hazi hori ez-da ilhinditzen, laster ernatzen da lurrean eta marmutzek ezin jan dezakete.

Hazi guzia atheratzen ere da, eta holetan gutiago aski daite ezenetz gisuztatu-gabea eraiten balitz.

Laborari batzuek nahiago dute khederra gisua baino, eta huna nola xuxentzen duten.

Gaitzeru bat khederri ematen diote hogoi laurden ur irekitu; makhila batekin higitzen dute ongi, eta gero gainera ezartzen dute hogoi-bat laurden ur hotz. Hogoi eta lau orenik barnean hiru edo lau aldiz nahasten dute oraino.

Gero ogia bokheter batean ezarri-eta, gain-behera botatzen zayo kheder-ura ongi nahasirik, ura hazia baino hiru edo lau pus gorago gelditzen delarik.

Ogiarekin phalaz ongi nahasten da orduan, eta hala-hala uzten bertze hogoi eta lau orenez.

Hekien buruan, bokheterari tapa khentzen zayo, eta ogia idortuxe denean on da berehala eraiteko.

Solas hau ez-dut akhabatuko erran gabe landetan ikhusten denean ilhindi bat, arthatsuki behar dela bildu eta urrun botatu landatik eta ongarritik, bertzenaz bertze urthekotzat pozoina utz bailezake. Landa ilhinditsua nahi da baitezpada garbitu gisuz eta artha emanaz.

X.

Zenbat ogi hazi erain behar den lurtze arauka

SEMEAK: Ez dakit zenbat hazi erain behar den golde lurrean.

AITAK: Hortan huts handia egiten da toki batzuetan; ezen hazi sobera erainez, lasto xehe hainitz erakharrarazten da eta bihi guti. Sasi-ko belharra erphil.

Landare mota guziek nahi dute iguzkia. Itzalak eta haize eskasak belhar guziak ahultzen dituzte eta ez-diote uzten fruitu ekhartzeko indarririk.

Ogia lodi den tokian, ondoa mehar, bihia txar eta guti.

Ogia bakhanago izanagatik, lur onean hazkar ekharriko du ondoa eta eder bihia.

Badakizu ogia aldaskatzen dela. Lurra hobea-go eta aldaska gehiago izanen du. Beraz lur onean hazi gutiago erain behar da txarrean baino.

Lur oneko ogia, usu erainez, sasituko da, aldaska hainitz eginen duelakotz.

Lur mehean ez-da hain bakhan egiteko, zeren aldaska gutiago eginen baitu.

Laborariak, lurra onthu duenean, ongi lanthu eta ongarritu, ez-du khexatu behar ikhususirik ere hastean bere ogia bakhansko: aldaskatuko zayo, lasto hazkarra ekharriko dio eta bihia ere ongi haziko da.

Bi kintal ogi aski dira hektarako.

SEMEAK: Zer da hektara? izen hori ez-dut aditu egundaino.

AITAK: Hektaraz aiphatzen dut zeren herri bateko goldea ez-den hauzo herriko goldearekin bardina.

Makhur handi bat heldu da desbardintasun hortarik. Frantzia guzian ere lehen hola-hola zen eta jendeek elkhar ezin adi zezaketen. Gausa on bat egin izan dute phisu, neurri berak ezarri dituztenean erresuma guzikotzat.

Guk ere ongi egin ginezake, izendazione zaharrak utzirik bazterrerat, hartzen bagintu berriak.

Denborak ekharriko du hori.

Erranen darotzut orai hektara zer den.

Hektara egiten da ehun araz; ara, ehun zantiaraz.

Bi kintal ogi ematearekin hektaran, heldu da bi libera arako.

Bainan aintzinean erran dudana, golde guziak ez-dira bardinak, eta xehetasun bat emanez, adiaraziko darotzut zenbat ara dagokaten golde horiek guziek.

Xehetasun hori kausitzen da Larrondo Atharraztarrak egin izan zuen liburu batean. Erakhus ten du harek zer makhur handiak diren, herritik herrira, bakhotxaren goldean.

Bainan ohartzen naiz gaurkotzat beranduegia dela xehetasun hortan sartzeko eta uzten dut biharko. Egin dezagun othoitza eta goazen ohera.

XI.

Neurri zaharren eta berrien bardinkantza

AITAK: Atzo erran narotzun egungotzat uzten nuela herrietako goldeak nolakoak diren xehatzea eta araren neurrira ekhartzea.

SEMEAK: Atsegin handirekin entzunen dut hori, ezen on da jakitea nahiz tratukotzat, nahiz bertze egiteko askorentzat, zer aditzen den herri bakhotxean tokiko goldeaz.

AITAK: Hori ere hala da. Bainan nola eraintzez baitugu oraikoan aiphu, erranen dut golde desbardin hekiek zenbat hazi galdegiten duten bakhotxak.

SEMEAK: Garbitasun handia izanen da hola.

AITAK: Hasiko naiz Bayona aldetik, eta iraganen naiz Eskal-herri guzia gaindi.

Erran den Larrondo Atharraztarraren arabera, Bayonako eta Uztaritzeko kantoinamenduetako herrietan, goldeak badagokitza 41 ara eta 88 zantiara iraganik.

Beraz herri horietan erain behar laite 84 libera haziren ingurua golde lurrean.

Hazparrengo kantoinamenduan eta Khanbon goldea egiten da 29 araz eta 16 zantiaraz, eta erain behar dira 58 libera hazi goldean.

Sarako goldeak badaramitza 27 ara eta 92 zantiara iraganik. Erain behar dira 56 libera hazi.

Ezpeletan, Itsasun, Luhuson, Ainhoan eta Zuraiden, goldea egiten da 32 araz eta 32 zantiaraz; erran-nahi da 65 libera haziren eraintza.

Donibane-Lohizuko kantoinamenduko goldea da orotarik handiena. Badagokitza 46 ara eta 53 zantiara eta erdi hurran. 93 libera haziren eraintza.

Bidaxungo kantoinamenduko goldean badira 24 ara eta 32 zantiara. 49 libera haziren eraintza.

Bastidako kantoinamenduan eta Akhamarren, goldeak idukitzen ditu 34 ara eta 19 zantiara hurran. 68 libera haziren eraintza.

Donibane-Garaziko eta Baigorriko kantoinamenduetako goldea egiten da 27 araz eta 37 zantiaraz. 55 libera haziren eraintza.

Heletako goldeak badagokitza 28 ara eta 57 zantiara. 59 libera haziren eraintza.

Oztibarreko goldean badira 25 ara eta 35 zantiara. 51 libera haziren eraintza.

Donaphalioko kantoinamenduan eta aiphatu ez-diren Iholdiko kantoinamenduko herrietan, goldeak badaramitza 28 ara eta 9 zantiara. 56 libera haziren eraintza.

Zubero guzian goldea egiten da 22 araz eta 40 zantiaraz. 45 libera haziren eraintza.

Horra nolakoak diren erran den murde Larrondoren khontuak Eskal-herriko goldeen gainean.

Jakinez geroz zenbat ara lur den landa batean, erain zazu bi libera hazi arako, eta behar den guzia izanen da.

SEMEAK: Hori ongi da, bainan edo-zein landa ez-da izanen xuxen-xuxena, ez goldekoa, ez bi goldekoa. Gertha daite golde bat eta erdikoa edo hiru laurdenetakoa, gutiago edo gehiago.

AITAK: Hala da. Xuxen jakin daiteke ordean. Lur guziak aldizka neurtuak izatu dira. Kadastra-ko errexistroan guziak izendatuak dira. Aski da

herriko-etxera goatea eta nork-berak han ikhasiko du zenbat ara dagokan landa bakhotxak.

SEMEAK: Bi libera hazi arako, nahi dut; bainan zenbat untzako libera?

AITAK: Hamasei untzakoa.

SEMEAK: Ez-othe zen hobe izanen orai arteo bezala lakha kontuka egitea?

AITAK: Ez, lakhetan eta gaitzeruetan makhur gehiago da phisuetan baino. Ez bakharrik herri-tik herrira, bainan etxetik etxera gaitzeruak desbardinak dira. Enganatzaille askok badituzte orobat bi gaitzeru, bata erospenetako eta bertzea salpenetako.

Neurtzeko moldeak ere hainitz egiten du. Horrengatik ez-da deusere phisua bezain xuxenik, eta hobeena laiteke gaitzeru eta lakha guziak surat ematea.

XII.

Eraintzen egiteko moldeez

AITAK: Azko moldeez erain daite hazia.

SEMEAK: Zer! ez-da guzietan hemen bezala egiten?

AITAK: Ez segurki. Badira hazi eraiteko tresnak, bihi jotzekoak, bihi garbitzekoak eta bertze hainitz. Hazia ongi eraitea ez-da gauza gutia; erran ere baditake badela laborarien artean eraile txarrik, beren lana ezagutzen ez-dutenik.

Gure tokietan, beso zabaletik egiten da eraintza; eta lan hori ontsa egitekotzat, ez-da gai edozein gizon.

Errailea ez-bada ongi ohitua bere lanari, ez-du orotara bardin hedatuko hazia.

Bizkitartean eraiten hasi gabe, ofizioa ezin ikhas daiteke. Zuk ere ikhasi behar duzu eraiten, zeren zahartzen hari naiz. Aroa ethortzen denean lagunduko zaitut, zure hutsak estaliko ditut; eta atzartasun ekhartzen duzularik, eraiten ikhasiko duzu, ezintzen naizeneko.

SEMEAK: Aita guziek hola egin behar lukete. Eta nola eraiten da tresnekin?

AITAK: Ogia erain nahi laiteke lerroka arthoa bezala. Lan handia da ordean, eta gizon antze-kuak bermatu dira kausitzera tresnak eskuak baino zalhuago ibiliko direnak. Asmu bat baino gehiago egin izan dute hortakotzat.

Asmu hekiek guziak, ez-diren arren bardinak, oro elkhar iduritsuak dira.

Orok badute hazitegi ttipi bat, xilho batekin, hazia jaustera uztekoztat.

Gauza segura da holako tresnarekin hazia bardinkiago hedaturen dela beso zabaletik baino.

Duela urthe guti, Bayona hegian, Hiriburun, egotu izan da Hugues deitzen zen jaun bat. Bere bizi guzia laborantzarekin borroka eraman izan du, egin ere ditu asmu onak. Hekietarik zen tresna bat, *erailea* deitzen dena. Noiz-eta-ere lurra aphaindua baitzen, sartzen zen landan bere tresnaren gainean jarririk. Tresnak bazituen hortzak erreken egiteko; zuresko kopa batetik erortzen zen hazia, eta phala batzuek estaltzen zuten.

SEMEAK: Hori ederra da, ezen hola bardinki eraiten da, ez-da hazi galdurik eta lana ere ttipitzen da.

AITAK: Egia diozu, ene semea. Bainan tresna hura ez-da urrurik, ez-eta tokiaren gainean. Bertzetarik erakharri behar laiteke. Eraintza ttipiak dituen laborrariak ezin eros dezake.

Egungo egunean, Frantziako laborantza handi guzietan badira halako edo halatsuko tresnak. Ongi on laizteke hemen ere. Bainan gutharteko laborari ttipiek nola eskura dezakete? Aberratsek erakhar balezate, bertzeek ere orduan bidea idekia luteke, moltxoka elkhar hartuz, halako tresna bat phartzuer erostekotzat.

XIII.

Jorratez

SEMEAK: Ikhusten ditut laborari batzu lan hainitz hartzen jorrateko, sarhatzeko edo galtzaratzeko. Bertze batzuek berriz erdizkaxe egiten dituzte edo bertzela baterez.

AITAK: Egiten ez-duenak huts handia egiten du.

SEMEAK: Bainan diote ogiak bederen utz ditazkeela jorratu gabe.

AITAK: Ez, ene semea, hori alferraren erranda, eta ahalkegarri ere da Eskaldunetan baditazkeela laborari hain axola-gutikoak.

Jorratzeak bi on dakharzke.

Behintzat hiltzen ditu behar gaixtoak, zeinek iresten baitute lurak ogiari eman behar lukeen gozoa, eta horrengatik premia dira jorrak, bereziki behar tzarrak hazitzen hari direnean edo aintzintxean.

Bigarrenekorik, lurra harrotzen da eta aireak ontzen ditu landareak nihork uste dukeen baino gehiago. Landareek hostoetarik eta erroetarik

edaten dute airearen gozoa; aireak ematen diote hazkurri bat, zeina gabe hil bailitazke.

Ez-duzu ikhusten harrasi zokhoetan, etxeen hurbilean eta lekhu sobera maldatueta belhar guziak fautzen eta eritzen direla?

Gu geroni ahotik hartzen dugun hatsak biziarrasten gaitu. Hatsa khenduz geroztik, gizona galdua da.

Bada, belharren ahoak bereziki erroetan dira eta harat eman behar zaizkote hatsaren bideak.

Gizonak hatsa ez-du aski bizitzekotzat; jan eta edan dezan premia da. Belharrak ere orobat dira, nahiz ez-duten gure molde berean jaten eta edaten.

Zer moldez egiten dute bada? Erraitera nohakizu.

Aireak badagoka berekin errekitu asko. Iguzkiak bere berotasunaz lurrei eta itsasoei bethi khentzen diote beren gozoetarik eta gozo hekiek airetan dira; haizeak alde orotara badaramitza; belhar guziek beren hosto eta erroetarik hartzen dute behar dena. Horra zertako asentu gaintan eta harri artetan, lurrik ez-den tokietan, belhar batzu bizitzen diren.

Airean kausitzen da gatzua edo nitre-gatza. Ongarrietan ere hainitz bada. Gatzuarekin bada oraino bertze gozorik. Bainan ongarriak aski ez-luke airekoak gabe; aireak ere ez-aski ongarrikoak gabe. Horra zertako den premia ongi jorratzea eta ongi ongarriztatzea.

Ortzikara denean denbora, gatzu hainitz jausten da beheiti, orduan belhar eta arbola guziak edertzen dira. Nor-nahik badaki urthe ortzitsuetan direla uzta aberatsenak.

SEMEAK: Ez behintzat harriak jotzen dituenetan.

AITAK: Erran bat bada eta egia:

Harriak ez-duela arthoa garastiatzen.

Eta zertako hori? Zeren harriak gutiak jotzen baititu, eta urthe ortzitsuan hainitzak baliatzen baitira.

Izatu dira gizon eskolatuak frogatu nahi izan dutenak, heya zer on egiten dioten aireak belharrei.

SEMEAK: Eta nondik ezagut zezaketen?

AITAK: Ez-da gaitz: guardia emazu ongi ene solasari. Huna nola egin izan duten:

Labe batzu badira idortegiak edo *etubak* deitzen direnak. Lur on puska bat agorrazten dute idortegian, hain ongi non bere ur guzia galdurik, lur hura herraustua gelditzen baita. Phisatzen dute orduan. Jakinez geroz haren phisua, bustitzen dute eta kanpoan ezartzen kutxa baten barnean. Hartan eraiten dute khuya hazi bat. Khuya sortzen da; ematen du ayhen, hosto eta fruitu. Indarrik handiena egin duenean, atheratzen dute bere erroekin eta den guzia phisatzen. Eman dezagun ororen artean phisu dutela hamar libera. Orduan agorrazten dute berriz lur hura bera idortegian; aintzenean bezala herrautsetara bihurrarazten dute. Phisatzen dute bigarren aldiko, eta kausitzen da lehenbiziko phisu bera duela.

SEMEAK: Zer! leheneko phisu bera, eta khuyarena bertzalde?

AITAK: Diozun bezala. Frogantza eder eta ezin ukhatuzko horren xehetasunean sarthu naiz, zuri ongi adiarazteagatik airea zein premia den belhar guzientzat.

Lurrean eta airean diren gatzu eta gozoek hazten dute belharra, ez ordean lurrak berak.

Barriak ez-du arnoa egiten, bainan bai idukitzen. Lurrak ere ez-du belharra egiten; bizkitartean harek dagoka xutik.

Hartakotz nahi da behar bezala aphaindu lurra.

Zertako jorratzen ditugu azak, arthoak eta bertze asko? Jorratik heldu den onagatik.

Nork sinhetsiko du ogia jorratzea ez-dela axola? Hori alferraren elhea da.

XIV.

Uztaldez

AITAK: Egun mintza gaiten uztaldez.

SEMEAK: Lehenik xeha diezadazu zer den uztalda.

AITAK: Ikhusten duzu ogiaren ondotik harbia egiten dela; harbiaren ondotik, arthoa; arthoaren ondotik, berriz ogia. Horra zer den uztalda edo errekolta ganbioa.

Erran izan darotzut lurrak badagozkiela bere baithan asko gozo mota.

Belhar bakhotxak hartzen du berari dihoakioen gozoa.

Lur bati bethi gozo mota bera khentzen bazyo, bethi belhar mota bera erainez, gozo hartarik gabetuz dihoa eta ez-du indarrik aski belhar haren ongi hazteko.

Gauza horri ohartu direnak abiatu izan dira uzten aldatzen; eta bertzeek ikhusirik, hola eginenez hobeki zela, berek ere uztak aldatu dituzte.

SEMEAK: Hori da ongi egina. Laboraria bethi begira egon behar laite bere inguruetako labo-

rantzei; eta ikhusten duenean badela norbait hobekiago entzuten denik lanetan, harek bezala egitera bermatu behar laite.

AITAK: Hobeki entzunen duzu zerorrek nola on handi egiten duen uztaldak, orhoitzen bazare lehen aiphatuaz.

SEMEAK: Zer aiphatu dugu, bada?

AITAK: Izpiritua ernexagoa izan bazindu, etzinduen gogotik galtzera utziko, lur iraultzeez eta jorratzeez mintzatu izan natzaitzunean, xeheki adiarazi darotzudala lurrak gozo mota hainitz biltzen duela airetik eta ongarritik.

Beraz, lurrari ematen badiozu haztera, orai belhar mota bat, gero bertze bat, astia badu berritzeko galdu izan duen gozo mota.

Horra zer on handia dakharkeen uztaldak. Aurthen eraiten den uzta lurrari ematen ez-bazayo hiru, lau, bortz urthetarik baizen, lurrak arte hartan biltzen ditu utza haren berriz hazteko indarrak.

Hortarik errexki ezagutuko duzu, urthe batez arthoa eginez eta bertzean ogia, eta bethi hola-hola, ephe laburra uzten diozula lurrari galdu duen gozo motaren berritzekotzat.

SEMEAK: Iduritzen zait ontsa luhumendatuz eta ongarrirituz, hori antola daitela.

AITAK: Hein batetaraino. Ai bainan! nork egiten du hola?

Laborari sobera ikhusten dut lanari iheska. Hainitzak dira ahal bezain arinkiena iragaiten direnak.

Eta gero uzta txarrak! Gure hutsak ezartzen ditugu aro txarraren gain. Bai, ongi laiteke hori, gure estakuruketak bethe baleza gure selharua. Ez-da ordean hala: uzta txarra, selharua hutsa.

Etzetiarrek bereziki egiten dute eder-ez-den bezala. Alferra nausitzen zayote; bihotz gaixtoa ere bai. Orduan, beren buruak enganaturik, beren baithan erraiten dute:

Aurthen hemen naiz, eta behar-bada heldu den urthean ez! Zertako nekha?

Solas gaixtoa hori beretzat eta bertzeentzat. Beretzat, zeren balia laitekeenaz ez-baita baliatzen.

Bertzeentzat, zeren ondotikako etzetiarrek eta nausiak lurak hoztuak kausitzen baitituzte.

Beretzat oraino, zeren bere eginbidea gaizki bethez, ebasgo bat egiten baitu.

Beretzat berriz ere, zeren bertze gehienek hola eginez, berak ere lur hotzak kausitzen baititu dihoan lekhuari; zeren laborari ona balitz, ez-bailitake den tokitik khendua; eta bere burutarik goaten balitz ere, etxe hobea atzeman bailezake, bere omen onaren kariaz.

Bainan hitz batetarik bertzera urrundu gure hastapeneko solasetik. Mintza gaiten oraino uztaldez.

Frantzia beherean, uztaldak irauten du hirur urthetarik sei urthetaraino. Guk bi urtharik dugu, harbiarekin hausten ez-den tokietan.

Behar ginduke guk ere ahal dukegunaz luzatu gure uztalda.

SEMEAK: Bainan hori ezina da: ez-ginduke art-horik aski jateko.

AITAK: Ez-dut erraiten gure laborantza ttipietan egin dezakegula Frantziako laborantza handietan egiten dena. Untzi ttipiak arno guti dago-ka.

Ez-othe-da, bada, Eskal-herrian laborantza aski handirik, mudantza on zerbait har dezaketetik?

SEMEAK: Bai, segurki bada; eta aithortzen dut badela, ez-bakharrik xapeldunetan, bainan oraino ponetdunetan asko beren urtheko bihia baino hainitz gehiago biltzen dutenik. Ez-nintzen hekietaz mintzo.

AITAK: Bai ordean ni.

Gure xapeldun eta ponetdun aberatzenak lo daude, gaizoak, bertzeak bezala, beren aztura zaharren gainean.

Egungo-egunean Frantzia guzia, gobernamentua aintzineko, khexatua dabila ikhusirik zenbait tokitan, hala-nola Angeletierrian, gure batentzat hiru biltzen duela laborariak.

Urthaldi batek huts egiten baderoku, bertze erresumetara dirua miliunka igorri behar dugu, nahi badugu arthoz eta ogiz ase.

Orduan jende xeheak gose gorria ikhusten du, hala-nola azken urthe hautan; erresumatik igorri dirua, bethikotz galdua da eta hanbatenaz erromesten da tokia.

Erran dena, guziak khexatuak dabilta. Gobernamentuak berak jendea ernarazten du.

Bainan guthartean, zer egiten dute ongi direnek? — Lo!

Hutsik handiena egiten dute beren lurrak etxalde ttipitan ezarriz. Leheneko etxaldeak ere handiegi zaizkote. Zathitzen dituzte bi puzketan. Etxetiar on baten lekhuana, bi erromes andana sartzen dituzte.

Hori gaizki, eta berentzat eta guzientzat.

Berentzat lehenbizikorik, zeren makhurrik baizik ez-baitute beren etxetiar txarrekin; ez-diote deusere aintzinatu nahi, beldurrez gal beren dirua. Etxetiarrak ere eskugainik-gabe, bere nausiaz ez-lagundua, urthe txarretan ahal duena egiten du, bere ezin-biziarekin; askotan nausiari bidegabe.

Horra nondik heldu diren etxetiar aldatzeak, lur hozteak eta bertze hainitz gauza tzar.

Jendea ezin-biziz, abian da Ameriketara, edo nora-nahi, edo zer-nahitara.

Baldin etxekojaun handiak laborantza ederrren egitera hari balira, ez-laite ager egiten den bezenbat erromeseria eta egitate tzar.

Uztaldak luzaraziko ez-direno bederen hirur urthetara, maiz ikhusiko ditugu bihi eskasak.

SEMEAK: Nola luza daiteke bada uztalda bazterretxe on batean?

AITAK: Errexki: huna nola.

Egin daiteke ogi ondoan, harbia; harbi ondoan, faruxa; gero zaldi-baba, gero berriz harbia; gero ogia [arthoa], edo sekhole, garagar, olo, mailhar, hitz batez nahi dena.

Bethi eraintza mota beren urruntzera hari behar da.

Etxalde bat ttipiegia denean uztalda osoan ezartzeko, hartarik zathi bat bederen ezar daiteke.

Etxalde hetan eremu gutiago izanen da bihitan: bainan ez-du horrek galduko nausia ez-eta etxetiarra.

Ogi phuska baten orde, balinbadu mailhar phuska bat, dirutuko du ogia bezain ongi.

Faruxa edo trefla balinbadu, gizenduko du azienda gehiago.

Errana da aziendak ematen duela irabazi handiena.

Errana da ere azienda hainitz dituenak, izanen dituela lur onak ere.

Gure begiz ikhusten dugun gauza, hau da:

Hobe dela golde bat lur gori, ezenetz golde bat eta erdi lur mehe.

Gizon bakhar batek lantzen badu golde bat lur on, bi gizonak ez-dute eginen golde bat eta erdi lur txar, zeren lantzeko gaitzagoa baita.

Eta bada, bi gizon hauiek ez-dute hainbertze bihi bilduko nola lur goriko gizonak.

SEMEAK: Aiphamen egin duzu zaldi-babaz; zer da hura?

AITAK: Beranduegia ez-balitz, erran nezakezu orai. Bego biharko. Jaun onari egin diozogun othoitza.

XV.

Bazka berdeez

SEMEAK: Aspaldi ohartua naiz etxalde guti dela halako ephaitzetan, non phentze edo sorho aski baitute abere moltzo hazkar baten hazteko.

AITAK: Ikhusten dut zure inguruei begia idukitzen diozutela. Hola behar da, ene semea; ikhusiz ikhasten da.

Sorho gutiegi dela gehien tokietan, egia diozu.

Bainan badira bertze sorho batzu *eginartekoak* deitzen direnak, edo bertzenaz *artifizialak*.

SEMEAK: Zer belhar mota ematen dute?

AITAK: Gure aldeetan, faruxa, trefla, luzerna, edo allibrea. Frantzian badituzte oraino bertze zenbait; bainan han ere treflak eta luzernak hartzen dute tokirik gehiena.

Belhar hoikietarik eremu handiak eraiten dituzte. Aintzinean, hamar abere buru hazten ziren lekhan, orai badira hogoi.

Eta hori aski ez-den, aziendak lehen ziren baino ederragoak, hazkarragoak eta gizenagoak ere dituzte.

Bada beraz han esne, gasna eta mozkin gehiago.

Lur eremuak aintzineko berak dira, bainan goriagoak.

Bihia beraz nasayago heldu da.

Holakoak dira *eginarteko sorhoen* ondorioak.

SEMEAK: Guk ere sorho horietarik hainitz egin behar dugu.

AITAK: Orai ere badugu gure hauzoek baino gehiago. Ez-dugu halere aski eta ez-gare hortan geldituko. *Eginarteko sorhoak* egin ditugunaz geroztik, ogi eta artho gutiago erain izan dugu. Azienda gehiago hazten ere dugu eta nola sorho horiek ez-baitute hainbertze lan nola laborantzek, lur berriak athera ditugu lan artetan.

Orai badugu aintzinean bezenbat eraiteko lur, eta hobeak.

Aurthen etxe ondoko landan allibre erainen dugu laneko idientzat; neguan, ur hegiko larrea phezoinez inguratuko dugu, eta arthoak egin ondoan, abiatuko gare haren haintzurtzen.

SEMEAK: Holetan gure onthasuna hainitz edertuko eta baliostuko da!

AITAK: Jo dezogun lanari, ene semea; lanak berea badarama bethi.

SEMEAK: Diozu allibrea erainen dugula. Zertako allibrea eta ez bertze zerbait?

AITAK: Orai arteo faruxa egin izan dugu. Behiei ez-dakiokete deusere eman hoberik. Allibrea ordean hazkarrago baizik ez-da. Nahiz ez-den on, ez behi, ez hiltzeko aziendentzat, esneari eta haragiari ematen dioten usainagatik, badi-tugu laneko bi idi pare eta bi mando ere bai. Allibrea Hekiek janen dute, eta faruxa nasayago dukegu bertzeentzat.

Trefla eginen dugu bertze urthean faruxaren ordain.

Treflaz aiphatzen dugunaz geroztik, erran nahi darotzut belhar hori ez-dela ongi ethortzen ogi ondoan. Gainerako belhar tzarrek bidegabe egiten diote.

Trefla egiten da harbi ondoan; ongi heldu dira bata bertzearen ondotik, zeren lurrari ez-baitiote khentzen gozo mota bera.

Treflak ematen du sorho edo phentzeak baino bietan gehiago.

Hezerik janarazten bada, aldian aldikoa ebaki behar da, loratu den aintzinean.

Hezean progotxa ahal baino gehiago denean, idorraz daite, nahiz ez-den orduan hain on.

Idortzekotzat, lore bethean ebaki nahi du, eta ez berantago.

Ez-da hedatzen belharra sorhoan bezala, zeren gal bailezake hostoa eta ez-laite khuzkurra baizen geldi.

Sail ebakiak harrotzen dira maiz, arin-arina altxa-arrasteluaz eta barrayatu gabe bazterretara. Erdi-idorrak direnean, meta ttipitan ezartzen dira, zaphatu gabe. Haizeak eta iguzkiak laster ekharriko dituzte idortasun onera.

Erran dut hezerik hobe dela trefla; bizkitartean belhar eskasa denean, hartarik begiratzeko da.

Bi ephai-aldi ditu treflak.

Etzayo gehiagorik galdatu behar, nahi denean zerbait onik egin.

Bi aldiz ebaki ondoan lurra iraultzen da; eta ez-da han berean treflarik erainen bortz urthez, zeren ez-bailaite ongi ethor.

Treflarentzat onkailu ona, igeltsu herrautsa da ezagutua.

Hostoa aski ongi egina denean da hobeenik ematea igeltsua.

Beso zabaletik botatzen da ogia bezala eta ematen da hektarako bi erregu herrauts.

Zekhalea ephaitzen bada burutzera dihoanean, muskiltzen da berriz, eta holetan bazka phuska handia eta ona ematen du aziendentzat.

SEMEAK: Eta, zer diozu faruxaz?

AITAK: Faruxak ez-du bere parerik abereen gizenarazteko eta behiei esne emateko. Bainan ez-du ebaki-aldi bat baizik.

Behin sorthuz geroz, ez-da beroaren beldur. Lurra ere ez-du errekaratzen: kontrarat, on egi-ten dio, eta faruxaren ondotik ogia ederra heldu da.

SEMEAK: Eta luzernaz zer diozu?

AITAK: Luzernak iraupen handia du. Hezerik ez-da eman behar aziendei neurritz baizen, bel-durrez hantaraz detzan.

Bustia bada uriaz edo ihintzaz, ez-da zuhur pikorrik ere ematea.

Luzerna idortua denean da hobeena.

SEMEAK: Barda agindu zinarotan erranen zinduela gaur zer den zaldi-baba.

AITAK: Ez-nuen ahantzia. Zaldi-baba, edo *feberola*, baba mota bat da, etxe-baba baino xeheagoa eta biribilagoa. Bertze aipatu ditugun *eginarteko sorhoak* baino hazkarragoa da azien-da bazkatzat. Deus ez-da hoberik urde gizentzeko. Frantziako laborantza ederretan eraiten da hainitz zaldi-baba, ez-bakharrik aziendentzat ona delakotz, bainan oraino uztaldan eraintza mota berak bata bertzea-ganik urruntzekotzat.

SEMEAK: Uste duzu abereek on duten othe joa?

AITAK: Segurki. Bazka merkeena hura da. Bereziki ona da, lastoarekin eta harbiarekin nahastekaturik.

Othea jotzen da lehenik eta bazterrerat aldaratzen.

Gero jotzen da lastoa; eta gero biak batean. Orduan jotzen da harbia gainetik.

Balinbada sagar phatsik, edo mahats phatsik, bazkari ematen zayo eta nahastekatzen. Phatsak ontzen du hainitz.

Etxe ondoetako otheak maiz larrutuak daude. Zortzitik edo hamabortzetik larre urrunetara orgekin othe biltzera goan nahi laiteke. Han atzeman laite hobea eta ez-laiteke egun oroz haste.

XVI.

Sorhoez

AITAK: Sorhoak edo phentzeak ardurenik egi-ten dira zolagunetan, zeren hezetasuna maite baitu belharrak.

Zoletako lurra berenez aberatsena da, zeren urek gain-beheiti ekhartzen baitiote lur ona eta belhar ondakinak.

Ez-da hargatik errana zola guzietako sorhoak onak direla. Badira hezeegiak galtzen dituenak. Halakoetan ethortzen da belhar hila eta ihia.

Ixuria duten lurretan dira sorho hobeena, bertzenaz lurra ona bada.

Lur agorrean belhar guti biltzen da. Lur hezean berriz belhar indargabea.

SEMEAK: Iduri luke hortarik sorho guti baizik ezin egin daitekeela gure tokietan bederen. Ez-da hemen hein oneko lurrik. Batzuek xutegi, bertzeak urez ithoak... zer egin?

AITAK: Gizonari emana izan zayo antzea baliaraztekotan. Hari dihoakio makhurren xuxentzea.

Zuk diozu ez-daitekeela sorho hanbat egin.

Nik diot berriz etxalde bakhotxean, lurren erdiak gutienetik sorho behar direla.

Ez sorho txar, sorho on.

Gales-herrian, 1690ean, lau milun eta lau ehun mila hektara lur ziren laboraturik, eta lau miliun hektara sorhotan.

1832ean, laborantzak ziren lau milun eta erdi leheneko doblea ematen zutenak; sorhoak zazpi miliun.

1710ean, Angeletiaran khondatzen ziren hogoi eta bederatzi miliun azienda buru. Berrogoi urtheen buruan baziren hiru hogoi eta hamahiru miliun.

Bazka egitera hari behar gare, ene semea, nahi badugu ongi athera.

Ez-bada belhar hainitz biltzen etxe batean, lurrek bortxaz beheiti eginen dute; hainitz bada, goiti.

Orai artha berezi bathekin xehatuko darozkitzut sorho-lurren medeatzeko moldeak. Adi zazu ongi ene solasa eta burutan har zazu, zeren laboraria galdua da sorho onik ez-badu eta erreka joko du segurki.

SEMEAK: Sinhesten dut hori: gauza jakina da, belharrik gabe, ez-dukeela abererik; eta abererik ez-duenak ez-du onkhailurik.

Ernerik egonen naiz beraz, zuk galdegiten duzun bezala. Bainan has zaite, othoi, sorho agorretarik; ezen hekiek ahal dira ontzeko gaitzenak.

AITAK: Noiz-nola; ez bethi; ephaitza nolakoa den.

Sorho agorretan badira bi mota:

Batzuek dira patar xutetan;

Bertzeak lur berenez gaixtoetan.

Haukien medeatzeko ez-da bide bat baizik. Lur halakoek behar dute lanthu; eta onthu ondolan, sorho berriz utzi. Aintzinean erran izan darotzut nola ontzen diren lurrak ongarriz eta luhumendaz. Bertze aldi batez mintzatuko gare gisuztatzeaz.

Orai ikhus dezagun nola ontzen diren patarretako sorhoak.

Maldetako sorhoak izanen dira agorrak, zeren aspalditik uharrek larrutu baitituzte beren onkhailu guzietarik.

Uharrak khendu duena, uharrari behar zayo bihurrarazi.

Bideetako eta laborantzetarik jausten diren urak erreketan ekhartzen dira patarreko sorhorrara. Menditik, oihanetarik eta othardietarik heldu diren urak, ur aberatsak dira. Basurek gizentzen dute phentzea.

Horra nola agorra iduri duen lurrak ekhar dezakeen bazka ona, ordokietakoa baino hobea.

SEMEAK: Orhoitzeko da!

AITAK: Patar xutean urik ezin bil badezazuke, ez-da lekhua on sorhotako.

Bada bertze gauza bat sorhoetan premia dena.

Behar dira ongarriztatu.

SEMEAK: Zer! sorhoak ere bai!

AITAK: Sorhoak ere... Neguan ematen zayote ongarrria; eta primaderan, usteldu ez-diren belhar ondakinak arrasteluarekin khentzen.

SEMEAK: Hori handia zait hargatik! Laborari gehientsuek ongarrria eskas dute lur lanthuentzat; eta nondik atherako dute sorhoentzat?

AITAK: Alde batetik, asko tokitan lur arauka ez-dute zorho aski. Halakoei dihoakote gehiago egitea, eta izanen dute behar den ongarria.

Bertze aldetik onkhailu hainitz uzten dute galtzera. Bertze egun batez xehatuko dut hori.

Orai nohakizu mintzatzera zolagunetako sorhoez. Zaude bethi erne.

Jendea bethi antzostuz dihoa: egun oroz asmu berriak badira.

Guziak ez-dira on atheratzen; bainan zenbait tek laguntza handiak egiten darozkigute.

Orai arteo zolagunetan ez-ginduen lan handirik egiten. Erreka zenbait ongi edo gaizki.

Egungo egunean molde berri batez antolatzten dira zolaguneak.

Hori deitzen da *drainatzapena*.

SEMEAK: Izen hori ez-dut behinere aditu.

AITAK: Hemen berria bada-ere, ez-da guzietan orobat. Angeletiaran, Belxikan, Alemanian eta Frantzia guzian arrontua da.

Oraikoan erranen darotzut zertako drainatzen diren lurak et[a] zer on ekhartzen duen; bihar erranen dut nola drainatzen den.

Azaleko lurra hein batean harro dago bere-
nez; azalpekoa tinko, harri xehatuz ez-bada
egina.

Gure tokietan, gehienetan bederen, azalpeko
lurra da buztina, edo laphitza.

Buztinak eta laphitzak ur guti uzten dute
jaustera berak baino beherago.

Beraz, uri-urak gelditzen dira bi lurren
artean; erran-nahi da azaleko lurraren eta azal-
pekoaren artean.

Holetan zolagune eta lekhu ordokietan, ixuri-
rik ez-den lekkuetan, lurrak hezeegi daude.

Udan azalarteko ur hori usteltzen da. Horren-
gatik ikhusten dira errekek, phentze zoletan,
gorrituak.

Aziendek edaten badute holako uretik, berak
ere galtzen dira.

Nola bada nahi duzu ona izan dadien toki
hekietako bazka?

SEMEAK: Tzarra da-ere egiazki.

AITAK: Phentze horietako belharra ilhauna eta
tzarra bada, han eginen diren ogi, arthoak ez-
dira hobeak izanen.

SEMEAK: Ikhusia da.

AITAK: Premia da beraz ur galgarri haren khentzea.

Errekek ez-dute ongi khentzen eta toki hainitz hartzen dute alferretan.

Drainadurak khentzen du hobekienik, eta lurrari baliostasun handi bat ematen dio.

XVII.

Drainaduraz

SEMEAK: Bardadanik gogoeta nago zer izan othe daitekeen *drainadura*. Lehiatua nago jakitera. Ez-da ezen gauza ttipia lur tzar batetarik ona egitea.

AITAK: Bada zeri begiratu! zoletan atheratzen dira errexkienik bazkak; eta laborari bazkarik ez-duena segur da erromes izateaz.

Sorhoen agortzeko, egiten balira ixtun handiak, usu eta barna; egiten balira erreka hainitz, zer lanak! eta zenbat lur galdurik!

Drainadura aldi bateko lana da, eta drainatzeko egiten diren errekek estaltzen ere dira.

Beraz urthe guzietz berritzen dugun lana, alde bat khentzen dugu drainatzeaz, eta lur galtzerik ez-da.

Huna nola egiten den drainadura.

Lurrak non-ere baitu ixuria, eta han egiten da erreka bat, erreka nausia deitzen dena

Haren bi aldetarik bertze erreka meharrago batzuek ekhartzen dira ezkerretik eta eskuinetik, urak erreka nausira biltzekotzat.

Erreka hekietan ezartzen dira *drainak*; lodiak, erreka nausietan, meharrak, bertzeetan.

Drainak dira baxerazko tutu batzuek, muthurra batak bertzearen barnean sartzen dutenak.

Drain meharrak pia bat luze dira, eta besoa bezain lodi. Ezartzen dira muthurrez muthur.

Badira bertze drain motx batzuek, lodiagoak, eta deitzen dira *muthurrekoak*, zeren juntartetan ezartzen diren, bertze drainak elkarri iratxikitzekotzat.

Erreka nausian ezartzen dira drain nausiak, erran nahi da lodienak.

Drain meharrek ur soberakina ekhartzen dute drain nausietara.

Erreka guziak lurrez bethetzen dira.

Urak bere baitharik jotzen du drainetara, eta lurra idortzen da behar den heinean.

SEMEAK: Bainan ez-dut ikhusten zerk ematen dioen urari joitea, eta ura nondik sartzen den drainen barnera.

AITAK: Ez-da bizkitartean aditzeko hanbat gaitz. Drain lerroak aski usu ezarriak dira, eta ondo hekietako ura juntartetarik barnera sartzen zayote. Orduan, urrunago den ura zabalatzen da, eta soberakin den guzia iragaiten da draine-tarik.

SEMEAK: Orai aditzen dut ontsa, eta ez-da ere ezagutzeko gaitz zer ona dathorren horretarik.

AITAK: Hortaz bertzalde, bada bat oraino, zein-nari ez-baitzare ohartzen.

Hura da airetik heldu dena.

SEMEAK: Nola hori?

AITAK: Lehenago ere erran dudana, aireak on handia egiten diote belhar eta arbola guziei.

Bada, drainak urez husten direnaren arabera, airez bethetzen dira.

Gauza ezagutua da drainadurak lur hotza berotzen duela, sanhotzen eta belharra lasterra-go ekharrarazten.

SEMEAK: Eta, zeinen barna sarthu nahi dira drainak luphean?

AITAK: Lurrak nolakoak diren... Ura azaletik hurbil badago, ez-da barna sarthu behar.

Lurra hainitz urtsua delarik eta ondo handikoa, han barnaxeago sartzen dira, ura beherago jausten delakotz.

Arrontean, drainak ehorzten dira pia bat-eta-erdi edo bi pietan.

Gobernamenduak ezagutu du hain on handia dakarkeela drainatzapenak, non lege berri bat eman baitu haren fagoretan.

Legearen arabera, baldin ur ixurtzea egin behar balitz hauzo baten lurretik, hauzoak ezin debeka dezake, bidegabea ontzen diotelarik.

Hauzoa baliatu nahi bada bere lurrean egiten dioten ur-ixuriaz, bertzeak ere ezin debeka dezake, gastuetan pharte hartzen dioelarik.

Konfardiak ere egin ditazke hauzoen artean lur aralde baten drainatzeko, aziendentzat egiten den bezala.

Baldin norbaitek drainadura batean bidegabeberik egiten badu gaixtakeriaz, izanen du hila-bethe batetik urthe batetaraino presondegi; pagatu beharko ditu bidegabea eta amanda bat.

Drainadurako ura tratatzea aski da, pagatzeko gutienik 50 libera amanda.

SEMEAK: Ageri da horietarik gobernamentuak zenbat prezatzen duen drainatzapena.

AITAK: Bai, eta hori aski ez-den, pagatzen ditu oraino ingiñadoreak, drainatzaileei irakhasteko-tzat nola egin behar duten beren lana.

Drainak ere badira, ahalik merkeenik eginak, Bayonan, Maulen eta bertze zeinbait tokitan.

SEMEAK: Noiz behar da drainatu?

AITAK: Noiz-nahi. Neguan da gisenik.

Drainatzen dira pentzeak eta landak ere.

Diote hamabi erregu ogi ematen dituen landak, emanen dituela hamazazpi, drainatua izan den ondoan.

Diote ere drainatzeko gastuak estaltzen direla bi urtez biltzen diren bihi goitiez.

SEMEAK: Ederra da hori, eta uste izateko da hemen ere, bere ona-gatik laboraria emeki-emeki drainatzen abiatuko dela.

XVIII.

Belharrez

AITAK: Ez-da aski belharra izatea; belhar ona behar da.

Belhar usaindu, edo erdi ustelak, hobeak dira ongarrirako ezenetzazienda bazkatzeko.

Halakoak azienden galgarri dira.

Urak jorik, herrautsarekin gelditu den belharretik begira zatzu zure abereak. Osasuna gallezakete, eta hobeki atherako zare, gutiago bazka emanik ere, garbitik eman ez.

Belhar ephaiteko arorik hobeena da lore bethean, hazia egin aintzinean.

Zohitzera uzten bada hazia, belharrak galzten du bere indarraren erdia.

SEMEAK: Erne egoteko da beraz belhartzetan.

AITAK: Bai, eta nihork uste duen baino erneago.

SEMEAK: Etzait bada iduritzen hanbat erranahi duela.

AITAK: Zorokeria! ez-othe da bada ageri den gauza haziak, onthu denean, belharrari khendu

diola bere gozoric hobeena? Ogi zohiaren lastoa, ala ogi burutu-gabearena othe laizteke goriago bazkatzat? artho kapetatzen dena, ala artho zohituaren khuzkurra laizteke hobeago?

SEMEAK: Hala da egiazki: ez-nintzen ohartzen. Orai ezagutzen dut zenbat dihoan, eta sinhesten dut ongi lorean ebaki nahi dela belharra. Ez-da hori gauza itsua.

AITAK: Ez, ene semea, ez-da hori ez gauza itsua, ez eikikoa, ez naskikoa. Askotan, bero gaitz batek iraganarazten du kenka gaixtoan den belharra, eta bere baliotik hainitz khentzen dio.

Belharrak nahi du ongi idortu.

Idortzean, ibiliago eta hobeago.

Iguzki bero batek harrapatzen badu belharra, idurri du batzuetan idorra, hala ez-delarik oraino.

Sartzen bada barnerat, itxurak enganaturik, belhartegian bihurtzen da, berotasuna hartzen du eta gozoa galtzen. Zenbait aldiz ere, ikhusi izatu da su hartzen eta etxeak erretzen.

Behinere gerthatzen bazare belharra hezeegirik sartzera, uri beldurrez edo bertzela, xuhurra baduzu ez-duzu hala utziko; atherako duzu aphur bat ondoko egunetan.

Artha horren eskasez, hainitz gal dezakezu.

SEMEAK: Ongi hartzen dut hori: ikhusten dut ez-dela zuhurtzia barnean idukitzea idorra ez-den belharra, zeren hutsalduko baita segurki, eta etxea erreko baitu menturaz. Sinhesten ere dut asko etxe, nola ez-dakitelarik erre direnak, belhar berotutik egin izan direla.

Bainan aro onik ez-badu egiten belharra kanporat emateko, zer egin?

AITAK: Begiratuko diozu maiz, eta ohartzen zarenean berotzen hari dela, barnean berean harrotuko duzu arras hoztu den arteo. Hori bera aski da.

SEMEAK: Ederki, horren gainean argitua naiz. Bainan badut arrangura bat oraino.

AITAK: Zein hura?

SEMEAK: Aixtian erran duzuna, belharra xutik ez-da utzi behar zohitu den arteo. Bizkitartean ebakitzekotzat aro ona behar laitekeenean, gert ha daite orobat aro tzarra. Deus ez-dut erraiten uri baten gatik, iguzki ederra ethor daite. Bainan urite jarraiki bat heldu denean?

AITAK: Ikhusten baduzu belharra iragaiten hari dela, edo basurek jotzeko heinean dela, ez-

da gogoetaka ez-eta ere dilindaka egoterik: ebaki zazu laster belharra eta khen zazu uraren menetik.

Horren gainean erranen darotzut ez-dakikezun gauza bat.

Badira tokiak, hala nola Lorrena, zeinetan belharrak iguzkiztatu-gabe idorrazten baitituzte.

Urite handienarekin idor daite belharra.

SEMEAK: Harritzen naiz.

AITAK: Etzare hola izan behar. Orai artean ikhusi ez-dituzun gauza guziek harritzen zaituzte. Egungo-egunean non-nahi bada hori baino gauza harrigarriagorik. Hori ez-da asmu berri bat; zaharkitua da erabiltzen den tokietan.

Urite denean, ebakitzen dute belharra zohitzerat utzi-gabe.

Biharamunean, edo hiru, lau egunen buruan, metatzen dute ather-arte batez. Uria gelditzen ez-bada, baderamate beren lana aintzina.

Meta handiago eta hobeago. Balinbada hogoi edo berrogoi orga belhar, hobe oraino.

Meta ongi antolatzen dute espalka eta zaphatuz; gauza premia da.

Belhar meta berotuko da goitxago edo berantxago, nolako trenpua duen.

SEMEAK: Bainan berotzeak su emanen dio.

AITAK: Ez, frogantzak eginak dira.

Iduri du, su lotzekotz, belharra izan behar dela barnean, lekhu agorrean. Kanpoko meta haizeak eiki begiratzen du.

Erran den belhar meta, batzuetan laugarren eguneko, bertze batzuez hainitzez geroago, berotuko da hainbertze, non eskuak meta barnean ezin iharduki baitezake.

Orduan meta barrayatuko da, atheri delarik ahal bada.

Bustiak diren aldeak laster idortzen dira, eta belharra sartzen da barnera.

Ez-aski berotu izanez, ez-bada idorra, metatzen da berriz, biharamunean sartzeko, edo geroago, bi aldi horiek aski ez-baditu.

SEMEAK: Beldur naiz ez-den errex ezagutzea noiz den ethorria metaren barrayatzeko ordua.

AITAK: Ez-da hain gaitz ezagutzea noiz den hain bero non eskuak ez-baitezake jasan.

Beldurrago izateko da *xuriaren*.

Xuria deitzen dute zurmindura mota bat.

Eskua metaren barnean sartzen denean, heya beroa denetz ikhustekotzat, athera behar da belhar izpi bat ahalik urrunenetik; eta *xuria* abiatua bada, berehala barrayutzen da meta, haizea ematekotzat.

Bere berotasunaz beraz holetan idorrazten den belharra, ez-da bertze bat bezain ederra begira; uherrago da; bainan gutienetik bertzea bezain ona da, eta hobea ere, ontsa atzemana denean.

Frogantza egina izan da abereei emanek bi belharrak aldean, eta ikhusiak izan dira uherraz hautatzen.

Lorrenako belharrak hola idortzen dira, eta ez gure tokietan bezala.

Egun hautan erran dudana, aberetegiko hatzak ez-du belhartegian sarthu behar.

Hortaz ere askok ez-dute aski arrangura. Eta bizkitartean, belhar khutsatua baino, aziendek lastoa ere hobe lukete.

XIX.

Ogarriaren premiatasunaz

AITAK: Egun aiphatuko dugu ongarriaz.

SEMEAK: Bai, othoi; ezen aditzea dut ez-dela deus ere hobeagorik lurrentzat.

AITAK: Ai! ene semea, diozu hobeagorik!... errazu ongarria hain premia zayoela lurrari nola guri arthoa edo ogia.

Badelarik bertze janhari asko, bat ez-da laborearen orde jar daitekeenik.

Lurrarentzat ere deusik ez-da ongarriaren orde ezar daitekeenik.

Emanik ere gisu, igeltsu, merla eta ehun bertze gauza; ongarririk ematen ez-bazayo, lurrak laster eginen du ukho.

Erran dut bazka egitera hari behar dugula, bazkatik heldu baita ongarria.

Abere ongi haziak ematen du ongarri hainitz.

Barnean haziak, larrean dabilanak baino gehiago.

Gure onak ongarritik ethorri behar du; eta ongarri egiteko, on dira lurrak ekhartzen dituen

gauza guziak. Belhar edo animale, oro usteltzen eta ongarritzen dira.

Bada asko ongarrri mota.

SEMEAK: Nik ez-dut hanbat ikhusten! Samatsa eta arkhin guti bat; zer da bertzerik?

AITAK: Erraiteaz bertzerik ez-dela gure herrietan, ez gaituzu laudatzen.

Horrek erran nahi du ez-garela erne gure onaren biltzera, eta bat baino gehiago galtzerat uzten dugula.

Ihaurkin guti den tokietan, nekhazalea erneago da: alde orotara begira dago nondik atzemanen duen zerbait lurren ontzekotzat.

Frantziako zelhai ederretan ez-da, ez hiratze, ez eta othe ondo bakhar bat.

SEMEAK: Ai! ai! nola egiten dute ongarrria?

AITAK: Egiten dute guk baino gehiago eta hobeagoa, eta biltzen dituzte guk ez-bezalako bihi-aldeak.

Eskaldunak iduri du onthasun soberaz dagoela; beren baitharik heldu diren onez nardaturik, hekietarik bazterrerat uzten duela, sobera balu bezala.

Zoroak! erre kara botatzen dute abere eritasunez hil dena. Ez-dakite hortarik heldu direla min gaixtoak! ez-dakite hobe dela lurrean ehorztea lurren onkhailurik handiena!

Ene semea, etzaitezela izan axola-gabea ongariaren gainean, ezen ongari duenak altxatuko du bihi.

Abereak larrera sobera ibiliz, galtzen dugu ongari hainitz.

Maiz eta ardura abereak erdigoseak dagode alhapidetan, eta gero txarrak heldu dira.

Bertzalde, larretako alhapideak baitezpada-koak balinbalira, zertan laiteke Frantziako eta Angeletierako nekhazalea? Han laborantza gehienek eta aberatsenek larrerik ez-dute. Toki hekietan iraganen duzu hamar eta-hogoi lekoa bide, nahiz alde batera, nahiz bertzero, golde bat larre ikhusi gabetarik.

Guri dihoakigu beraz hango nekhazaleek bezala egitea.

Holetan abereak barnean hazi behar ditugu.

SEMEAK: Bai, bainan non da bazka?

AITAK: Ai! ene semea, nago heyan buru gogorra duzunetz. Ez-othe darotzut iadanik aski erran

sorho berriak egin behar direla, eta zaharrak onthu.

Egin detzagun phentzeak gure laborantzetan; herts detzagun gure larre hobeenak eta han egin detzagun laborantzak.

SEMEAK: Diru ordean behar da hortakotzat.

AITAK: Hala da hein batean.

Nik ez-darotzut erran berehala herstekoko eta lantzeko larreak.

Nori-berari zayo bere indarren neurtzea et[a] araberara lanak egitea.

Ez-da hain etxeko jaun ttipirik zeinak ez-baitezake herts urthe batez larre phuska bat.

Bertze urthean lantzen du, osoa ez-bada, erdia.

Hunela eginez, urthe gutirik barnean, Eskalherri guzia denetik bertze bat egin laiteke.

Angelesek gure abere buru batentzat, badi-tuzte hamar.

Nola egin dute?

Behintzat, lanthu dituzte beren larreak; eta gero lurrik txarrenak estali igeltsuz eta merlaz.

Orduan hobeenak sorho eta laborantza egin dituzte.

Txarrenak, treflaz, luzernaz eta bertze belharrez erain ondoan, nahi duten azienda hazten dute.

XX.

Ongarri motez

AITAK: Eskaldunek, aztura zahar baten arabera, egiten dute samatsa.

Hori ongi delarik, ez-da aski.

Egin dezakete oraino egiten duten baino ongarri gehiago, eta hobeagorik.

Ongarri mota bat baino gehiago bada.

SEMEAK: Zoin dira hekiek?

AITAK: Jende ongarria, guzietarik hobeena, eta guzia galtzerat uzten dena;

Samats urina eta gernua;

Urde ongarria;

Zaldi ongarria;

Arkhina;

Xori eta oila ongarria;

Zokhoetan eta bazterretan ustelkin guziak, metatu gabez galtzerat uzten direnak.

Xitxuriez aintzinean mintzatu naiz, bas-urez ere bai. Geroxago aiphatuko ditut gisua eta igeltsua.

Badira oraino saltzeko bertze ongarri mota batzu *eginartekoak* edo *artifizialak* deitzen direnak. Bainan ez-dut hekietaz aiphu handirik eginen, zeren Eskal-kerrian, erosi gabe, egin baititake behar den ongarri guzia. Eta halakoak Bayonan eta bertze hirietan dira saltzeko.

SEMEAK: Ez othe dira onak?

AITAK: Batzuek diote bayetz eta bertzeek ezetz. Nik ez-dut frogatu.

SEMEAK: Zertako bada hori?

AITAK: Ene semea, nik sinheste ttipia dut hekietan: beldur naiz enganatua izateko.

Bertzalde oraino diru behar da hekietarik erostekotzat: nik ez-dut soberarik.

Eta nork-berak, bere eskuz egin ahal deza-keena, premia da egin dezan eroatera goan-gabe.

Laborari onak egiten du bethi ongarria nasai; hartarako bideak hartzen ditu.

Laborari txarra eta alferra ez-da ongarriz gauditua; maizenean bere lurrak ezin estal detzazke.

Halakoa ikhusten da galdeka; bethi zerbaiten eskasean da; hauzoan ditu tresna beharrenak;

bethi arrangura da ezin helduz bere lanetara. Hura segur izanen da erromes.

SEMEAK: Ez-otho da bada zilhegi eskas eta behar den gauza hauzoari galdegitea.

AITAK: Ez-dut hori erraiten, ene semea. Nik diodana da, laborari bakhotxak izan behar dituela bere tresnak. Zure goldea hausten baduzu iraulden hari zarelarik, hauzoak gogotik emanen darotzu berea lanaren akhabatzeko. Gogo gaixtoz eman baleza, bera ez laiteke hanbateko gizona.

Bainan goldea hautsi neguan, ogi-egitetan, eta berritu ez-baduzu artho-egitetako, horrek erran-nahi du gizon ez-axola zarela.

Nor da ez-axola gauza batetako, segur da ez-axola dela hainitzetako.

Halakoak ez-du onthasun erosteko lanik, bizi-rik-ere berrehun urthe.

Gizon behar guziak ez-dira baitezpada alferrak eta axolagabeak. Enultasun eta tontotasuna gaitz gaixtoak dira etxean, eta hainitz jasanarazten diote laborariari.

Gizon bat ikhusten baduzu xuhurra, ostatuetarik urrun dagoena, bethi bere lanetan, eta

halarik ere bethi erromes, harek badu nonbait hutsa. Harek ez-daki edo lanean, edo lanaren baliarazten.

Bere egitekoetan gaizki dohana begira bedi ongi-dohanari; segi betza haren erran onak, nahiago ez-badu buru-gaixtokeriaz errekan gelditu.

Ez-da onthasuna bera heldu; lan ongi eginak dakharke.

SEMEAK: Hori da gauza garbia. Eta orai, ene aita maitea, ongarriez mintzo garenaz geroztik, azpira ala gainera da hobe emanik?

AITAK: Gehienetan azpira, zeren iguzkiak eta haizeak ez-baitiote hala indarrik gutituko.

Agerian dagoen ongarriak hainitz galtzen du; hutsaltzen da.

Bertzalde, ongarria azpira emanaz, lurra harroago idukiko du, eta hainitz erran-nahi du harro egote horrek.

Gure tokietan, ogia phuska bat handitu denean, gaineratik ematen diote ongarria.

Ongi egitekotz, larrienetik azpira behar luke eraiterakoan, et[a] xehea geroago gaineratik.

SEMEAK: Ederra laiteke, ahala balitz.

AITAK: Erran dut aintzinean ez-dugula ongarriarik aski egiten; galtzerat-ere hainitz phuska uzten dugula.

Izan gaitezen garen orai arteo baino atzarriagoak; har detzagun bazka biltzeko moldeak; orduan badukegu azienda eta ongarri aski.

Bizkitartean, erran dudanean ongarria azpira eman behar dela, ez-dut erran ehortzi behar dela lurrean barna.

Belharraren erroetara heltzen ez-den ongarria, pharte on bat galdua da. Erroak joko dituen bezala ezar zazu.

Lurrak barna irauli behar du, eta irauli aintzinean hedatzen den ongarritik pharte bat barnegi sartzen da.

Nik nahi nuke irauli ondoan, eta mokhorra jo aintzinean, ezarri ongarria. Hola neurri on bat har laite.

SEMEAK: Ez-da ordean lana hain errexa.

AITAK: Ene semea, etzaitezela errexketa ibil; ibil zaite onketa.

Ongarriak ez-du izan behar ez-barnegi, ez-kanpotik eraintzetan. Belharraren erroetara egon behar du, aixtian erran dudana bezala.

Laborariak hortarik ezagutuko du zer neurritan sarthu nahi den ongarría.

Akhabatzerakoan, mintzatuko natzaitzu *ongarri berdeez*.

Toki batzuetan suge-ilharra edo artho beltza, Frantsesek *sarrasin* deitzen dutena, eraiten dute ogi-ondoan; bertze batzuetan, sekhalea, baba edo bertzerik oraino.

Loratzen direnean belhar horiek, ehorzten dituzte, lurra irauliz; eta gero hekien gainera eraiten dute arthoa edo bertze zerbait.

Holetan lurra ontzen da, harroago dago eta ez-da behar hainbertze ongarrí.

SEMEAK: Etzait iduri lurra hanbat ontzen dela berari khendua berari eman ez! Ehun libera khendu, ehun libera bihurtu, kito da hori!

AITAK: Ene haurra, etzinen hola mintzatuko baldin aintzineko erranak burutan hartu izan bazintu.

Erran izan darotzut lurreko gozoek baino airekoek gehiago ematen diotela belharrei. Horren frogak ere eman darozkitzut.

Ehortziko duzun belharra airetik aberastu da gekienik. Beraz, hura lurrari ematen diozunean, lurra irabazitan gelditzen da.!

Lurrak eman du bat eta hartzen ditu hiru: ez da hori kito gelditzea, baizik-ere bi herenez ontzea. Iratzea bera baxharrik ezar bazineza ere, on handi bat egin zinezake.

SEMEAK: Hala da! aithortzen dut. Barkha die-zadazu, aita maitea: gazte eta ahanzkor naiz oraino. Ene ahal guziaz eginen dut zure solas zuhurrez baliatzera.

XXI.

Samatsaz

SEMEAK: Nola egin behar da samatsa?

AITAK: Samatsak ez-du barnean edo aldaite-gietan egin nahi.

Barnetan *xuria* edo *zurmindura* hartzen du, eta hori ez-da seinale ona.

Samatsaren lekhua behar da izan ixuri guti batekin; ondoa buztin joaz egina, lurrak ez-dezan edan samatsaren urina edo gozoa.

Hori gauza apherura idurituko zaitzu menturaz: bainan galdua galdu da; eta artha puxka baten bidez begira daitena, ez-da galtzera utzi behar.

Abere azpiak atheratzen dira zortzi guziez, neguan; lau egunetarik, udan; eta metatzen da aldian aldikoa samats-tokian.

Meta hura lau edo bortz pia gora denean, gainera ematen zayo lehenik lur phuska bat, eta gero igeltsu gordina herrausturik, erdian gorenik den bezala eta ixuria bazterretara.

Lurrak eta igeltsuak kanporat eginarazten diote uriari; barnean begiratzen dute hatsa eta berotasuna, eta berak ere onkhailu bilhakatzen dira.

Samatsa egin den ondoan, inguru guzian egiten zayo erreka bat.

Errekako lurra altxatzen da kanpo aldera, basa-urari traba egitekotzat, eta ahal bezain guti sar dadien errekan.

Errekak zilho batera eramaten du samatsaren urina.

Zilho haren barnea egina izan behar da buz-tin joaz; hobeki daite egitea mortero segurez, uria gal ez-dadientzat.

Zilhoa hesiz inguratzen da eta estaltzen mandio bat bezala edo teilaz, zeren estalia ez-balitz uriak ahul bailezake urina.

Urin hura nihon den hobeena da sorhoentzat, ogientzat eta bertze uzta guzientzat. Landetara eramaten da gupheletan. Hobeki xehatuko darotzut hori gernu-ongarriaz mintzatzean.

Samatsa, bere tokian, hiru hilabetez ontzen hari da, egina balinbada erran den bezala.

Handik harat galduz dihoa.

Ordu du beraz urratzeko eta landei emateko.

Oraiko samats moldetan, laborariak hedatzen du ihaurkina bere athe aintzinean; gainetik ematen dio ongarri phuska bat; metatzen du ustelduxe denean. Samats horrek bertzeak baino luzezago egon behar du egiten, hotzagoa delakotz. Ez-da hurbiltzeko bertzea bezain ona.

SEMEAK: Horrek ez-du erran beharrik, aski ongi ageri da.

Zergatik bada nahiago dute egin samats hotza eta-ez beroa?

AITAK: Hori heldu da bi gauzetarik, eta bi txarretarik:

Behinik-behin, laborariak nagikeriaz uzten ditu abere azpiak, aski maiz atheratu gabe. Ez-axolakeriaz uzten ditu idiak eta behiak zikhinpean; hekien iphurdi mazela gorotzez betheek erraiten dute goraki zer nausi ahalkegabeenak diren.

Zer gerthatzen da orduan? Abere azpirik ez-izanez hurbiltzeko-ere aski, ihaurkina ustelarazten dute ahal bezala eta ongarri hotza egiten dute.

Bigarren gauza ez-da hain itsusia, bainan ez-da hobe.

Ene bethiko errana da, abeeak usuegi erabil-tzen ditugula larrean.

Har detzagun etxean hazteko bideak, eta ez-dugu izanen ihaurkin soberakinik.

Zerorrek ikhusten duzu korraletan hedatzen den ihaurkinak ez-dezakeela izan indar handi bat. Zikhinez inguratzen duzu zure etxea, eta ez-da errana ez-duzula errearaziko. Hori da behin baino gehiagotan ikhusia izan dena.

Nik etxe aintzinak galtzadatuak eta garbi nahi nituzke ikhusi.

Xahu-ahala ikhaurkin duten laborariak ontsa egiten dute soberakina hedatzea intha-artetan, ez-etxe aintzinetan.

Inthartean hedaturikako ihaurkinak hartzen ditu lur ustelak.

Ongi lurrez bethe eta phorrokatu denean, aldaratzen da bazterrera, hobeki ustel dadien-tzat.

Mahasti, sagardi eta landek ere on dute onk-hailu hori.

SEMEAK: Ene aita maitea, hainitz ongi hartzen ditut gaurko zure erranak. Begien bixtako gauza da ongarri onak duela ondorio ona. Ezin ukhatua da gure samatsak, samats txarrak direla. Detzagan egin orai arteo baino hobeak. Ikhusten eredut hortarik bertze on bat: abereen garbitasuna. Garbiki atxikiz legunagoak eta ederragoak izanen ditugu. Aberetegi usaindu eta usteldu batzuetan, ez-dute deus onik ere egiten eta gutien ustean gaitzak eramaten ditu.

XXII.

Samats lasteraz

SEMEAK: Egun haukietarik batez gure hauzoko etxetiarrak ongarriztatu behar zukeen bere arthoa; bainan udazkenean eritasunez galdu zituen bere aziendak. Zer gerthatu da orai? Bor-txatua izan da landari ematea samats berria, erdi usteldua baizik etzena.

AITAK: Bai eta guti baliatuko da arthoa, eta landan harra ez-da eskaz izanen.

SEMEAK: Bizkitartean, huts hori etzen haren ez-axolatasunetik heldu.

AITAK: Nahi dut: bainan gizona estraputan gerthatzen denean, egin-ahalaz bermatu behar da atheka txarretik ilkhitzera. Lurrera erortzen denak xutitzera egin beza, eta ez-geldi errara, norbaitek altxatuko duelakoan.

SEMEAK: Zer egin zezakeen bada gizagaizo-ak?

AITAK: Ikhusteko zuen ongarririk-gabe geldit-zera zihoala; hala etzela ongi atherako. Galdu izan zituen abereen ordainak lehen-bai-lehen

eskuratu behar zituen; eta, arte hartan, luhumendak eta inthartetako ihaurkin ustelak xuxendu. Luhumenda hainitzek eta gisu phuska batek estaliko zioeten hobeki ongarrri eskasa ezenetz samats usteldu-gabeak:

Ez-da horri ohartu ez-eta-ere nausia: hanbat gaixtoago!

Bizkitartean aditurik ere aski bazuten: neronek erran izan diotet, eta buru-gogorrarena egin dute. Ez-dute ongi hartzen bertzeen erranik.

Ene semea, nori berari egiten dio bidegabe buru-gaixtokeriak.

Buru gaixtoa duenak adiskide on guti izanen du, zeren halakoekin ihardukiz makhur-biderik baizen ez baita.

Ez-dezazula egin hekiek bezala; etzare ongi atherako.

SEMEAK: Sinhesten dut hori, aita; gizon jakinekin eta prestuekin ihardukiz ez-da deusere galtzen. Halakoen adiskidetasunak onik baizen ez-dakharke.

Ez-dut urrikari gure hauzoa berak egin duenaz geroztik hutsa.

AITAK: Etzare ongi mintzo, ene semea; gizon beharra bethi urrikalgarri da. Jainkoak ez-du lagunduko bihotz gogorra dagokana.

Bainan urrunduak gare gure solasetik. Ez-darotzut erran oraino nola egin daitekeen samats lasterra, beharra den orduan.

Ehun laurden uretan urtharazten duzu libera bat menaslora berde.

SEMEAK: Nola galdatu behar da hori potikarie-tan edo drogistetan?

AITAK: Errekitu hori deitzen da frantsesez *sulfate de fer*.

Ur hartaz bustitzen dira abere azpiak, mehe-mehea hedatzen diren arabera samats-tokian.

Gainera ematen da hiratze, ithur-urez bustia.

Hiratzea estaltzen da berriz abere azpikoaz, zeinari ematen baitzayo, lehen erran den bezala, menaslora-uretik; eta hola-hola, hiratzea eta ongarria aldizkatuz, egiten da samatsa.

Gero gaineke azala egiten da lurrez eta igeltsuz bertze samatsari bezala.

Samats hau berotzen da laster; menaslora indar ematen dio, eta landara eramateko on daite hamabortz egunen buruko.

SEMEAK: Bainan ez-duzu erran zenbat hiratze behar den abere azpi arauka.

AITAK: Ongarri angelatara batentzat bederatzi hiratze angelatara, erran-nahi baita batentzat bederatzi.

SEMEAK: Eta hiratzerik ez-bada?

AITAK: Othe xehe, artho khuzkur, belhar, lasto, phorroska guziak on dira.

Egiten da orobat ongarri lasterra gisu berriarekin, menaslora uraren orde ezarririk, eta gero guzia urez hezaturik.

Holako orduan gisua erabil daiteke ongarriarekin nahaste, ez ordean bertzela.

Ongarriari gisua ematea ez-da zuhurtzia, zeren ahularazten baitu, lasterregi ernaraziz, eta indarra aireari emanaz.

Ongarri hotzean baxharrik ezar daite gisu liphar bat. Ongarri onean ez.

Ongarri onak astiz berotu nahi du.

SEMEAK: Ez-dut bada nik sinheste handi bat ongarri lasterrean. Eta zuk askotan erran darotazu ongarri ona egin behar dela.

AITAK: Segurki-ere, ongarri beroa egin behar da ahalaren neurrian.

Ongarri berorik egiten ez-duenak, badu laborariaren izena, bainan ez usaina.

Erraiten darotzudanean egin dezazun ongarri ona, harek duela indar handia, ez-darotzut erran ongarri hotza kaltekor dela.

Ez-du hainbertze indar, bainan harek-ere on egiten du.

Ez-dezazula deusere galtzerat utz; egizu gauza guziez onkhailu.

Hola bermatzen den laborariak laster gorituko du bere onthasuna.

XXIII.

Gernu-ongarriaz

AITAK: Lurrari bihurtu behar zayo alde batetik bertetik khentzen zayoena.

SEMEAK: Ez-dut hori aditzen garbiki.

AITAK: Erran-nahi dut lurrari khentzen zayoela bere indarretik, arthoak, ogiak eta bertze uztak altxatuz.

Aditzen errex da, uzta bethi bilduz, bethi gal-tzen hari dela lurra.

Beraz lurrari ere eman behar zayo.

Bertzenaz hanbat akhiaziko da, non ez-bai-tuke gehiago uzta onen ekhartzeko indarrik.

Ongarria da lurraren urina.

Urin hortarik ogitan edo bertze zerbaitetan hartzen diozunaren arabera, bihur diozozu ongarritan.

Gernu-ongarriaren indarra nihork ezin erran dezake noraraino dihoan.

Lur txarreanean bihirik ederrena athera dezake, ongi egina delarik gernu-ongarria.

SEMEAK: Nola da ongi?

AITAK: Ikhusi duzu samatsaren urinarentzat phutzu bat egiten dela. Hura bera aski da gernuarentzat ere.

Gernua da abereek heyan ixurtzen duten ura. Erreka batek eramaten du erran den phutzura.

Zenbait egunen buruan, gernu ongarriak irakitzen du bere baitharik eta usteltzen da.

Orduan da hobeena.

Gehiago utziz, galtzen hari da.

Goizago hartuz, erran-nahi da irakitu aintzinean, ez-du on handirik egiten; kalte ere egin dezake; hainitz emanez toki berean, belharrak erreko baititu.

Gernu-ongarria landetarat eramatekotzat, ezartzen da guphela batean eta ixurtzen gutika, nahiz zorhoan, nahiz ogian, arthoan edo bertzeetan.

Faruxetan eta trefletan hainitz erakhusten du.

Neguan da hobeena, eta orduan ere da gure tokietan gehienik, abereek harbia jaten dutelakotz.

Denbora urikara dagoenean eman zazu gernu-ongarria, ontsa heda dadientzat.

On handiena egiten du orobat baratzetan;
azak eta tipulak bereziki edertzen ditu:

Arbolak ere bai.

Baratzeari etzayo eman behar edo-zein ongarri.

Ongarria ustelduagoa behar da landei ematen dena baino; bertzenaz marmutza asko sortzen da.

Marmutza hekiek landetan ez-lezakete kalte hanbatik egin, baina baratzetako landare gazteak xahu letzazkete, zeren landareak diren xeheago, guriago eta minberago.

Horren gatik ezartzen da baratzeetan ongarririk ustelduena.

Baratze-lurra arina baldinbada, emozu behi ongarria, hezeena delakotz.

Dorphea bada, emozu gisu guti bat, zaldi ongarria, urde ongarria, edo arkhina.

Ongarri horiek herrausturik dira hobeenik, uritzen denean denbora.

Lixibak eta salboin-urak ez dira galdu behar. Gernu-ongarrira botatzen dira.

Ez-dakizula ahantz.

XXIV.

Bertze ongarriez

AITAK: Orai arteo mintzatu natzaitzu xeheki abere gorrien ongarriaz. Gaur aiphatuko ditugu bertze ongarri guziak.

SEMEAK: Bai, aita. Bethi atsegin berri batekin entzuten zaitut gauza horren gainean.

Hori da alabainan laborantza guziko erroa. Nekhazaleak, zer du jakin-beharragorik?

AITAK: Frantzia beherean, ez-da etxerik egiten priastegirik gabe. Bainan han-ere etxe zaharretan, etzen lehenago priaztegirik.

Alde hetan ez-delakotz hemen bezala ihaurkinik, gu baino ohartuagoak dira ongarri egiteko bide guziei.

Ez-dute beraz jende ongarria bazterrerat uzten; eta ikhusten badute etxe bat priaztegirik gabe, jabeari eskaintzen diote priaztegiak egitea beren diruz hekietako gozoa berentzat altxatze-kotan.

Hemen ere, orotan behar laizteke priaztegiak. Korral xoko batean egin daite xoxa ttipibat.

Hortarik ethor laizteke bi on:

Alde batetik, garbitasuna;

Bertzetik, lurrentzat onkhailu hautenatarik bat.

Frantzia beherean, herrausturik ematen da landetan. Hemen ere hala egin daiteke, edo bertzenaz gainerako ongarriekin nahasteka.

SEMEAK: Bai egiazki, erran duzun bezalako xoxak premia laizteke. Deus ez-da itsusiagorik etxe bazterrak holako zilkhinkeriaz betheak ikhustea baino. Bertzalde gizontasunaren oho-reak ere manatzen du holako lekhu gerizatu bat antolatzea. Ahalkegabea da gizona non-nahi jarriko dena jendearen ibil-bidetan, hitz estalika baizik aiphatzen ez-diren beharretako.

AITAK: Zaldi eta urde ongarriak lazter bertzen dira.

Emeki berotuz hainitez hobeak atheratzen dira.

Hila bethe baten buruan, lurrei eman dakiozkete.

Luzez atxikiz, galden dute beren baliostasunetik.

Urak eta iguzkiak goizegi ernaraz letzazketelakotz, atherbean behar dute metatu.

Arkhina ere barnean idukitzen da. Idorra balinbada, on du hastetik samats urin zorta batez hezatzea; eta urinik ez-bada, urez bustitzea.

Ongarri hiru mota horiek enplegatu behar dira *xuria* edo zurmindura abiatzen zayoeten bezain laster. Atherbetan laster egiten da xuria eta bizkitartean ongarri mota horiek atherbean metatu nahi dira.

SEMEAK: Ez ordean heyan berean?

AITAK: Ez hori. Ongarriak ez-du behinere heyan utzi behar; gaixto da azienden osagarriarentzat; eta ongarri haukiek bertzeak baino gehiago.

Ameriketarik heldu den xori ongarria oiloarena baino hainitz hazkarrago da, nahiz bertzelaz berdintsuak diren.

Oilo ongarria etxe guzietan bada eta balio du arthatsuki biltzea, zeren onkhailu beroenatarik baita.

Balaiteke asko erraiteko xori ongariaren gainean.

Batzuek arrangura dira harbia edo arthoa erre diotela.

Bertze batzuek diote, xori ongaria erabili ondoan, lurrak mehatu eta agortu zeraizkotela; landak pozoatuak dituztela.

Erran horietan badelarik zerbait egiarik, erraileak bizkitartean enganiotan dira.

Arrangura horiek heldu dira xori ongaria nola erabil ez-jakitetik.

Ongarri hori ezartzen baduzu idortearikin, erretzen du.

Ezartzen baduzu aro hezearekin, on handia dakharke.

Gure baratzetako hazi xeheen gainean oilo eta xori ongariak hauta-hautak dira. Baratzeak ez-du maite ez samaski ez ongarri larririk.

SEMEAK: Lehenago ere erran duzu ongariak izan nahi duela ontsa ongarritua eta usteldua baratzetara emateko.

Bainan nik aditu izan dudan erraitekorik handiena xori ongariaren kontra, hauxe da, lurrak errekaratzen dituela.

AITAK: Ez-da hori haren hobena. Huna non den egia.

Zeri ere ematen baitiozu xori ongarria, hari baizik ez-dio onik egiten: erran-nahi da, ez-duela gerokotzat lurra gizentzen.

Arthoari ematen badiozu, arthoa baliatzen da haren indarraz, bai eta ere lurrak bere baithan dagozkien bertze gozoez.

Orduan hau gerthatzen da.

Arthoak bildu du xori ongarriaren on guzia eta bertzeetarik ere bai; beraz lurrak, deus bildu gabe, beretik eman du, eta galtzetan gelditzen da.

Hortarik kontu hau athera zazu; lurra mantenu onean idukitzekotzat, ez-dela xori ongarria baxharrik erabili nahi, luhumenda, eta bertze onkhailurik gabe.

Emozute xori ongarria harbi, ilhar eta artetako uzta xehe guziei.

Bainan luzez lurrean egon behar diren uztek, hala nola artho, ogiek, ongarri goriagoak galdegiten dituzte.

Baldin arthoari eraiterakoan ematen badiozu samaskia aspira, eta sorthu den ondoan xoiri

ongarri izpi bat ondora, altxatuko duzu uztarik ederrena, eta lurra etzaitzu mehatuko.

SEMEAK: Orai aditzen dut ongi nola erabili nahi den onkhailu hori. Ageri da ezen laboraria-
ren arrangurak heldu direla, ez ongarri horren
gaixtotasunetik, baina bai laborariaren jakitate
eskasetik.

AITAK: Etxeetako herrautsak, morterokiak,
khederra, heya zoletako lurrak, karriketako
lohiak, hosto, arlantz, liho ondakin, artho zango,
guziak onkhailutzat on dira.

Ongarria ere hobea egin laite, hiratzea hori-
tzen hasi orduko ebakitzen balitz. Guk berantegi
daramagu.

Itsas bazter guzian gorbela biltzen da. Baina
han laborariak huts handia egiten du gorbela
metan utziz usteltzera; ahularazten du. Hobe da
berehala lurrean sarthuz. Eta harroketarik baxa-
marrean atheratzen dena hobea da itsasoak arti-
kitzen duena baino.

XXV.

Gisuaz

SEMEAK: Ez-darotazut oraino erran deusere, oroz gainetik aiphatua den onkhailu batez.

AITAK: Zeinetaz ?

SEMEAK: Gisuaz.

AITAK: Horren gainean eman gogo darotzut xehetasun bat, laborariarentzat alferra ez-dena.

Gizon eskolatuek berezten dituzte lur-onkhailu guziak bi izenetan.

Lurra goritzen duten gauza guziak deitzen dituzte *ongarriak*.

Lurra medeatzen dutenak deitzen dituzte *medeagarriak*.

Gisuak ez-du lurra gizentzen, bai ordean medeatzen.

Lur buztintsua urratzen eta zathitzen du; bere dorphetasunetik khentzen dio.

Horrengatik lur legartsu eta arin direnek ez-dute gisu beharrik. Hobe dute ongarri eta luhumenda.

Gisua, azpira ezarri gabe lurraren gainean uzten bada, bere balioaren erdia galtzen du, zeren mariatzen baita lurrari bere egin-bidea egin-gabe.

Holetan, zer hari da laboraria? Ez-du balio soinera har detzan gisu-labe egiteko gastuak eta nekheak.

Ongi athera nahi bada, gisua landaratu bezain sarri, hedatu eta azpira eman behar du.

Orduan lurreko hezetasunak mariatzen du; lurrak hartzen du haren hatsa eta zathitzen da. Hola hartzen du bere onkhailu medeagarria.

Ez-dezazula bihia erain, gisua mariatu den aintzinean, zeren ordu hartan ernatzen den haziaren botea erre bailitake. Gisua mariatu den ondoan, eraiten duzun hazia, ederki ethorriko da.

Lur buztintsuek galdegiten dute gisurik gehiena.

Gisuak berotzen eta zathitzen du. Legarrak ez-du berotzen, bainan bai zathitzen eta hezatzten, ura beregana deitzen duelakotz.

SEMEAK: Ez dut ontsa ikhusten nola ezarri behar den gisua landetan. Alabainan iduritzen

zait gisu bizia, azpira emateagatik hedatzen bada lehenik, laneko idien aztaparrak erreko direla landa iraultzean.

AITAK: Halaxe da. Ez-da abererik erabilarazi behar gisu bizian. Huna gisuaren ezartzeko bi molde.

Batzuek gisua landetan ezartzen dute meta ttipika eta lurrez estaltzen. Ontsa mariatu ditakenean, gisua eta lurra phalaz hedatzen dituzte alde orotara.

Bertze batzuek gisua nahastekatzen dute luhumenda edo lur ustelarekin.

Lur ustela samatsa bezala metatzen dute. Orai lur andana bat ezartzen dute, gero gisu andana bat gainean, eta hola-hola azkeneraino. Hogoi edo hogoi eta hamar egunen buruan, landan hedatzen da, eta eraintza egiten da berehala.

Larre-lur gizona ere on da hortakotzat, baina haintzurtu berriak ez-du hainbertze balio nola usteltzen atxikiak.

Phezoin-asketako lurra da hortakotzat hobee-netarik.

Bainan ez-da halakorik nola gisua hildora saskitox ematea.

SEMEAK: Gure tokian gisu-labe handiak dira, eta bertze batzuetan hainitz ttipiagoak. Zein dira hobeena?

AITAK: Handiak.

Behintzat, gisu-labe ttipiak xahutzen du arauka handiak baino errekin gehiago, eta badu handiak bezenbat poxelu.

SEMEAK: Ikhusten dut hori. Bainan, non da onthasuna aski eremu duena, gisu-labe handi bat berehala bero-beroan enplegatzeke? Gisua ez-du ezen zahartzerat utzi behar; aditzea dut ahul laitekeela.

AITAK: Hala da hori. Gisua zahartzerat uzten duenak ez-daki zer bidegabea egiten dioen bere buruari.

Gisua berriago eta hobeago, nahiz esku-lanetako, nahiz laborantzako.

Ez-du ordean horrek erran nahi gisu-labe ttipia hobe dela handia baino.

Gisu hainitz aldian egiten duena merkeago atheratzen da.

Etxekotzat behar ez-duen guzia sal dezake, edo ordainetan eman.

Ez-dut bizkitartean gisu saltzea hanbat laudatzen. Dirua lerrakor da; eskuetan ere urtzen zaiku nola ez-dakigula. Gisua saltzea baino hobeki egin ginezake bertze bide bat hartzea. Huna nik zer nahiko nukeen ikhusi.

Bi etxeko jaunek elkar hartzen dute. Egiten dute gisua erdizka, lana ere bai.

Partzuergo hortan bia baino gehiago ere sar ditazke. Hainitz laudagarri dira partzuergoak molde guziz. Lanak arintzen dira guzientzat. Deusere ez-da hain ederrik nola batasuna eta adiskidetasuna. Bi gizon partzuer direnean nekhean eta gozoan, adiskide-mamitzen dira; elkharri gogo onez laguntza eginen diote noiz-nahiden.

SEMEAK: Uste nuke nik ere on handia ethor laitekeela buru hortarik, bai moltsakotzat, bai eta biziko gozoarentzat.

AITAK: Ez-da dudarik. Zerbait erranen dut oraino horren gainean.

Eskal-herriko gisu-labe zilhoek iduri dute Moisen mendean eginak. Luphean zilho bat nolaz-

pait egin, aintzindegi bat eman, eta hara gisulabea. Mundu bat errekin ez-da hekien berotzeko aski.

Frantzian badira gisu-labeak molde hainitz hobekoak. Gure tokietan ere, teilarietan egiten dituzte labe batzuek zerbait iduri dutenak.

Zertako ez-dugu orobat eginen gisuarentzat? Erranen duzu diru hainitz behar laitekeela. Baina gariastiak badu bere merkea. Merkearen bilha gabiltzalarik, maiz garastia atzematen dugu.

Bil daitezela zenbait etxeko-jaun; guzien artean egin dezatela gisu-labe behar-den-bezalako bat. Bakhotxari etzayo hainitz bat gostako eta guziek on handia atherako dute.

Herri guzietan behar laizteke kartierka etxeko-jaunak bildu; gisu-labeak egiten dituzte teila labeak bezala; ematen diotzate estalgiak eta egiten dituzte atherbeak errekinarentzat.

Othea aski izanen dute orduan eta aintzinean baino gutiago; ez-dute egurrik beharko eta hekien gisu-labeak ez-dira erdi-erreak gelditur.

Zer errextasunak ez-lituzkete!

Ez-laizteke-ez orai bezain herabe gisu-labe bati lotzera!

Eta zer on handia lurrentzat eta moltsarentzat!

Bainan lehenbiziko gastu horrek lotsatzen gu!...

Bizkitartean kartier bakhotxean bada asko gisu-labe. Ezar baginetza bata bertzearen gainean hekietan egin diren galtzeak urthe bakhar batzuez, diru galdu denarekin izanen ziren kartierean gisulabe berri bat edo bia nik erran bezalakoak. Halakoetan harria osoki erre laiteke.

SEMEAK: Nork daki, aita; menturaz egun batez lan hortan abiatuko gare.

AITAK: Hala biz, ene semea.

XXVI.

Igeltsuaz

SEMEAK: Aiphatu duzu igeltsuaz behin baino gehiagotan. Eskaldunek bizkitartean ez-dute igeltsurik erabiltzen laborantzetan.

AITAK: Ez-da oraino barrayatu gutartean laborantzakotzat igeltsuaren enplegua, baina ez-da arras ezagutu-gabea ere, ikhusi izan dut ezen neronek landetan ezarria.

Bertzalde, mende huntan orotara barrayatzeko hari dira gizon antzetsuenek egin izan dituzten frogantza onak.

Suisako aldean iragaiten bazine martxoan, apherilean eta maihatzean, ikhusi zinetzazke hango landa, sorhoak denak igeltsu errearen herautsez zuriak. Hango laborariak segurki ez-dituzte lan eta gastu horiek hartzen, nonbait zerbait onik ikhusi gabe.

Franklin deitzen zen aiphamen handitako Amerikano batek, zer egin zuen bere herritarrei erakustekotzat nolakoa den igeltsuaren indarra? Goan zen sorho zabal baten erdira eta han bota-

tu zuen igeltsu herrauts phuska bat zirrimarraka. Primadera hastean, sorhoa oraino gorri-gorria zagoelarik, belharra berdatu zen igeltsuak ukitu izan zuen tokietan. Orduan jendea harriturik gelditu zen, zertako hitz haukiek agertzen ziren belhar berriak eginik:

HAU IGELTSUZ IZKIRIBATUA IZATU DA.

Ordudanik igeltsu hainitz erabiltzen da toki heketako laborantzetan.

SEMEAK: Sinhesten dut hain frogantza garbia begien aintzinean izateaz geroztik, hango jendea argitu zela.

AITAK: Bazen zertaz!

SEMEAK: Bada igeltsu xuria, bada ñabarra. Zein-da laborantzakotzat hobeena?

AITAK: Iduri du Jainkoak beharrena eman duela nasaikienik. Ezen xuri guti da eta ñabar hainitz.

Ñabarra da hobeena laborantzako, zeren gisu gehienik harek baitagoka.

Belharrak handiarazten ditu sutan bezala.

Hazkartzen ditu flakatuak diren lurrak.

Sorho hiletan khasatzen ditu goroldio, ihi eta belhar tzarrak.

Harrak hiltzen ditu ogi, artho, ilhar eta bertze uztetan.

Luzerna, faruxa, trefla eta bazka guziei on handia egiten diote.

Primadera da arorik hobeena igeltsuaren hedatzeko; udazkena bertzela. Hektara bat lurretan ezar daiteke bi kintaletarik hamabortzetaraino.

Beso zabaletik botatzen da ogi hazia bezala.

Uri itxura denean edo uri-ondo goibela, hai-zerik gabe, orduan hedatu nahi da. Hegoa denean edo bero handietan, ez-da ezarri behar igeltsua, hostoak erre detzan beldurrez.

Hainitz ematen bada, hala-nola hamabi edo hamabortz kintal hektarako, lur hari etzayo sei urthez eman behar berriz igeltsurik.

Asko tokitan hedatzen dute zenbat hazi hainbertze igeltsu; bertze batzuetan bortz kintal hektaran. Baditake hau den neurri ona.

Lur meheetan baino ondorio hobea du lur gizen, urtsu edo buztin-dunetan;

Hostoak handituxeak direnean, xeheak direnean baino;

Bazketan, bihietan baino.

Lur arinari igeltsu guti emozu. Hainitz ematea baino hobea da gabe uztea.

Bihiari ere emozu guti bat, itxura txarreko uzta heldu balinbada. Hainitz ematen bazindu, lastotan goan laiteke.

Mahastiei ere igeltsuak on egiten diote.

Igeltsu herrautsak hazkartzen du ongari hotza, batean nahasten direlarik biak.

SEMEAK: Horiek oro on handiak dira. Guk ere igeltsu hainitz erabili behar ginduke.

AITAK: Ez dakizula burua bero. Ez-da zuhur igeltsua erabiltzea itsura, nola-nahi.

SEMEAK: Zer egin behar da, bada?

AITAK: Orhoitu ene erranez, ezen aski xeheki erran darotzut noiz eta nola eman nahi den igeltsua:

Lur meheetan eta bihietan guti, zuhurki.

Lur gizenetan eta zoletan gehiago.

Bero denean baterez.

Bazketan eta uriarekin ausarki.

Ogiak eta arthoak ederrak badituzu, ez-eman igeltsurik; txarrak badira, izpi bat aski dukete.

XXVII.

URTHEKO LANAK

AITAK: Ene semea, premia da jakin dezagun lanak zer urtheko tenoretan egin behar diren.

Burutan ongi har zazu gauza bat: lurra hustu bezain laster irauli behar da.

Lurra behin hustua denean, zertako utziko duzu berehala irauli gabe? Zer irabazten duzu hala utziz?

Irabazi baino kalte gehiago duzu.

Lehen ere erran darotzut lurrak zein duen on airea hartzea eta belhar zikhinik ez-ekhartzea.

Gerokoka egonez, uriteak edo bertze gerthakari txarrek atzematen bazaituzte, aro ona iragannen zaitzu eraintzak egin gabe. Orduan eginen duzu zinkurina, bainan zure arrangura guziek ez-dute zure bihia edertuko.

Nik erran bezala egiten baduzu, berant-orduak etzaitu atzemanen.

Erranen darozkitzut orai hilabete bakhotxean egin behar diren lanak.

SEMEAK: Eta zuk erran hilabethean ezin egin baditazke, estrapu zerbait gerthaturik edo denbora txarrez?

AITAK: Aroak behar du manatu. Hilabete batean ezin egin dena, egiten da bertzean.

Laborariak aski du jakitea noiztsu egiten diren lanak; gero denborak erranen dio zein egunez lothu behar den lanari.

Huna beraz lanak hilabeteke.

URTHARRILEAN

Alferrik dauden lurak iraultzea eta ongarria azpira ematea.

Sagar hondoetarik mihurak eta goroldioak khentzea.

Oyhaneko haritzetako huntz-hostoak ebakitzea.

Luhumendak eta merlak landetara heltzea.

Otheak ebakitzea.

Luhumenda zilhoak hustea.

Phezoin-askak hustea et[a] phezoin hautsiak altxatzea.

Phentze arroilak eta bertze erreka guziak garbitzea.

Berhoak moztea eta aphaintzea.

Mahastiko phaldoak egitea.

Laborantzako tresna guziak antolatzea.

OTSAILEAN

Erran diren lanak akhabatuak ez-badira, horietan hari behar da aintzina.

Phistuak diren trefla, allibre eta bazka berdeak igeltsuztatzea.

Luzerna zaharregiak iraultzea.

Zaldi babak eraitea.

Mahats-moxteak akhabatzea eta progoñak ehorztea.

Arbolak moztea eta landareak landatzea.

Sagardiak iraultzea.

Gaztaina, sagar eta udare haziak eraitea.

Hormateak geldituak badira, abia daite arbolak xerthatzen.

MARTXOAN

Eraitea oloa, trefla, faruxa, luzerna, etxe-babak, lihoa, ilharra.

Trefla eta luzerna zaharrak igeltsuztatzea.

Ogiak arhatzea eta gainetik ematea ongarrixehea edo gernu-ongarrila.

Arbolei, adar alferrak eta marmutza-ohantzeak khentzea.

Sathor muloak barrayatzea eta landetako errekek ongi ezartzea.

Arnoak ligatik aldaratzea.

Arbola landareak, urthekoak eta bi urthetakoak, mindegietan ezartzea.

Burzuntz edo zur-xuriak landatzea.

APHIRILEAN

Garagarra, lur sagarra eta bazka berdeak eraitea.

Sorhoak urztatzea. Hauts-khaldarra ematea.

Mahastiak estekatzea eta haintzurtzea.

Zaldi-babak galtzaratzea.

Baba hazkarregiei kapetak moztea, gal ezdezaten lehenbiziko lorea.

Jorratzeak, arhatzeak eta sarhatzeak abiatzea.

Mindegiak arhatzea.

Erle kofoinak garbitzea.

Behorak estalaraztea.

MAIHATZEAN

Ogietako belhar gaixtoak khentzea.

Lur-sagarrak galtzaratzea.

Mailharrak eraitea.

Jorratzeak egitea.

Sorhoak urztatzea.

Mindegiak sarhatzea eta hekien errekek egitea.

Bazka berdeak zaharrekin nahasteka abiatzea aziendei.

ERAYEROAN

Hilabete huetan abiatzen dira belhar ephaiteak, zekhale eta garagar biltzeak.

Lur husten direnak irauli eta ongarriztatu behar dira.

Samatsak bustitzea, xuria loth ez-dakioten.

Ardiak moztea.

Behorrei azken estalldiak emanaraztea.

Jorratzeak eta sarhatzeak badira.

Lihoak atheratzea.

Baba hazkarregiei capetak khentzea.

UZTAILEAN

Arthoak galtzaratzea.

Zekhalea eta garagarra biltzea.

Belharrak ephaitea.

Sorhoak urztatzea gauaz edo goibeletan.

Lurrak iraultzea.

Mailhar motzak eraitea.

Axaleko xerthoak abiatzea.

Mahastiak sarhatzea.

ABOZTUAN

Ogiak biltzea eta jotzea.

Lurrak iraultzea eta ongarriztatzea.

Harbia, neguko garagarra, faruxa eraitea.

Lihoa atheratzea eta urtharaztea.

Axaleko xerthoak akhabatzea.

Mahastiak eta mindegiak sarhatzea.

Mahastiei hosto khentzen abiatzea.

BURUILEAN

Zaldi-babak eta arthoak biltzea.

Lurrak iraultzea eta ongarriztatzea.

Axaleko xertoei estekak laxatzea.

Trefla eta faruxa haziak biltzea.

Harbiak jorratzea.

Sorhoak egitea.

Ardiak moztea.

Mahatsak agertzea.

URRIAN

Sagar, mahats eta gaztainak biltzeak.

Iratzeak ephaiten abiatzea.

Zekhale, ogien eraitea.

Lur-sagarrak biltzea.

Hostoa galdu duten arbola landareak landa daitezke.

HAZILEAN

Ogi berantiarren egitea.

Egurra egitea.

Lur ustelak metatzea.

Ezkhurra eraitea.

Arbolak landatzea.

Berho berriak egitea.

Iratze ephaiteak akhabatzea.

Othe xehe ephaiteak abiatzea.

Erreka eta ixtunen garbitzen abiatzea.

Mahastietara luhumendak eramatea.

Phentzeak bustitzeak.

ABENDOAN

Arbolak landatzea.

Egurra egitea.

Heldu den urtheko landareentzat zilhoak egitea.

Mahats-mozteak abiatzea.

Othe xeheen ephaitea.

Lur ustelen atheratzea.

XXVIII.

Aberetegiez

AITAK: Ene semea, gure tokietan, azienden heyak hainitz gaizki eginak dira. Gehienek iduri dute zilho itsu eta zikhin batzuek.

Asentuak beltz-beltzak daude, zokho guziak herrautsez eta amaraunez betheak.

Eta orotarik gaixtoena, azpiko lurra lohitua eta behinere aldatu gabea.

Zikhintasunetik heldu dira gaitz asko.

SEMEAK: Abere guti hiltzen da bizkitartean.

AITAK: Ez-derrazula, ene semea; ez-da urtherik, non hor edo hemen zenbait buru galtzen ez-baita, eta aldi batzuez hainitz.

Buru bat galtzen duenarentzat, hori bera soberaxe da.

Hainitz galtzen duenak erreka jotzen du.

SEMEAK: Heldea daite orduan.

AITAK: Bai, on da erraiteko. Heldea ere ez-da bere baitharik ethortzen, eta nork daki zikhinak zenbat ez-duen sorrarazten edo laguntzen?

Guziek diote gaitz bat hari denean: *Garbi detzagun heyak.*

Horrek erran-nahi du badakigula zikhina zein gaixto den; eta gure jakinean gaizki idukitzen ditugula gure heyak.

Abiatzen gare orduan heyen garbitzen. Baina berantxe, ezen ordukotz gerthatzen da aziendek odolean sarthua dutela izurria, et[a] gero hiltzera heldu dira.

Garbitasuna ez-da beraz gauza bat alferra.

Baldin gu ere bethi zikhinpean egon baginde-di, ontsa othe ginaizteke? Ez naski.

Horren gainean, abereak gu bezala dira: garbitasuna galdegiten dute.

Zikhinak ezartzen du ustelkeria zokho guzietan; osagarriari bidegabe egiten du.

Ez-da halakorik behar.

Eta bada! gure tokietan nihon-guti dira heyak garbirik. Galtze handiak ethortzen zaizku hortarik.

SEMEAK: Aixtian zinioen aberetegiak gaizki eginak direla hemen.

AITAK: Ezin gehiago.

SEMEAK: Zer da bada egiteko?

AITAK: Heya zaharrak ahalaz medeatu behar dira, eta berririk egiten denean, bertze moldez xuxendu.

Behinik-behin, aberetegia ez-da nahi laborariaren etxe barnean.

Egin daiteke kontra, edo berez.

Aberetegiak behar ditu bi buruetan atheak. On handia heldu da hortarik barneko eta kanpoko lanetakotzat; airearen erreberitzeko eta urrin tzarren khentzeko ere bai.

Hainitzek nahiago dute heyako sartzea izan dadien iguzki-haize aldetik, ezenetz hegoatik.

Athearen bi aldetarik aziendak ezartzen dira, ezker eta eskhuin, bi lerrotan bertze bururaino, bidea erditik dutela.

Abereen azpiak izan behar du galtzadatuia, ixuri guti batekin gibel-aldera eta erreka batekin genuari kanporat bide ematekotzat.

Athe, leyhoak ideki behar dira aziendak kanporat ematen diren aldi guziez, airea barnean berri dadiantzat.

Azpiak atheratzen direnean ere bai; eta orduan jatsaz nahi dira ontsa garbitu aldi oroz, eta urez ere bai noizean behin, udan bereziki.

Aziendek behar dutetokia nasai, ez-dezaten elkharrri minik egin, eta ez-ditezen ithoka jaten hari, bata bertzearen bekhaiztiz.

Abereek ez-dute teila-arrasa lakhet, hotzak eta beroak hobeki jotzen ditulakotz halako heyan.

Selharua ez-da izan behar aphala. Heya handiago, selharua gorago.

Dornadurako taulak mihietan sarthu behar dira eta artekak tapatu.

Hainitzek bazka-zilhoak egiten dituzte erretasun baten-gatik mañateren ganean.

Hori baino hobe laiteke kanpotik ematea belhartegiari bidea, ezen azpiko usainak goiti igaiten dira zilho hekietarik eta bazkak khutsatzen dituzte guti edo aski, batzuetan hainitz.

Heyak nahi du gisuz xuritu urthean behin bederen.

SEMEAK: Hemen ez-dute bada gehienek egiten hamar urthetarik ere.

AITAK: Hanbat gaixtoago egiten ez-dutenentzat. Nik nahi dut herrautsak eta marmalo guziak khien ditezen beren sareekin. Garbitasunak ezdu bere parerik.

Baldin heya zikhin uzten baduzu, azienda ez-da hilen menturaz; menturaz bai. Nork daki?

Bada oraino bertze gauza bat ere, bainan hau arras ontsa jakina.

SEMEAK: Zein da hura?

AITAK: Zikhinki idukitzen den azienda ez-dagoritzen, garbiki atxikia bezala.

Frogantzak eginak dira. Ehun kintal bazkharekin gizon batek ezin-gizenaraz detzazke hamar buru; eta ehun kintalekin, bertze batek gizenarazten ditu hamabortz buru.

Artak egiten du hori.

SEMEAK: Ni ere sinheste hortako naiz.

AITAK: Ez-da zeren dudatu. Hori egun baino lehen ezagutua izatu da, eta maiz ikhusten dena da, begiratzen bada bazterretara.

Erranen darotzut oraino bertze gauza bat: abereei azpira ematen diozuten hiratzea edo othea izan dadiela idorra.

Ohe bustia edo hezea zuk etzinduke nahi... ez aziendek ere.

Abereei bustiak, guri bezala, gaitz egiten diote.

SEMEAK: Ai, aita, gaur gauza ederrik erran duzula! Zenbatez ez-ginduke hobea hola egitea?

AITAK: Ene semea, ez-dituzu bada oraino guziak aditu. Mintzatu natzaitzu heya; bihar erranen darozkitzut abere-zainaren egin-bideak. Berantegi da orai solas hortan sartzeko. Dugun egin othoitza.

XXIX.

Abereen arthatzeaz

AITAK: Maitha zazu azienda, edo etzare laborari ona, eta etzare zure egitekoetarik ongi atzerako.

Aziendak emanen darotzu zure mozkinik hobeena.

Azienda ongi arthatuak ondorio onak ditu. Arthatua ez-denak badu mila gerthakari txar.

Ongi arthatua bada, lanekotzat hobe da, gizentzeko ere errexagoa.

Azienda arthatua-ez-denari guti lakhetzen zayo den tokian, eta lakhetzen-ez-denak ez-du ondorio onik.

Horrengatik azienda ez-da oihuka, larderiaka, mehatxuka eta joka erabili nahi, bainan bai ezteki, balakuka eta ferekaka.

Ausarki jatera emanik ere, gogorki erabiltzen bada, ez-du deus onik eginen.

Gutiago jatera emanen badiozu ere fereka zazu, eta hobeki atherako zare.

Arthek eta bazka onak ez-dute parerik.

Goizean-goizik jaiki zaite; tenore berean, uda eta negu.

Laborariaren lehenbiziko lana da aberetegira goatea.

Zuk ere hala egizu beraz. Aziendei mintza zakiozkite; ikhusiko dituzu guziak jaikitzen.

Toki batzuetan, thorratzen dituzte bizkarrean eta sayhetsetan lasto putzuka batekin, eta begiak ere garbitzen urarekin.

Iduritzen zait, ene semea, irriz zaudela.

SEMEAK: Aita maitea, ez-dut zure erranaz irri-rik egiten, badut ezen aditzea abereek, hola art-hatzen diren tokietan, ez-dutela ahamen bakhar bat ere janen, non ez-diren lehenik thorratuak eta garbituak. Ageri da hortarik zenbat lakhet duten laborariaren artha osoa. Egia da bizkitar-tean irria hortzetara heldu zitzaitala, orhoitzea-rekin gure inguruetako gizon nagiek, beren buru gogorrekin, burla eginen dutela menturaz.

AITAK: Beude burlatzera hala eder iduritzen bazayote. Bainan hekien abereak, Suisa aldeko-ak baino ederragoak othe dira? Irabazi hoberik atheratzen othe dute? Eskal-herriko burjes batzuek Suisatik ekharri izan dituzte abereak,

hango motatik izateagatik. Hori etzait batere gaizki. Bainan, ene arabera, hobeki egin lezake-te oraino Suisako arthak ekhartzen balituzte eze-netz aziendak. Gure mota ere edertuko da, aziendak hazten eta mainatzen ditugunean han bezala.

Hemen ere beraz aberezainak thorra betza lasto zamuka batekin abereak eta urez garbi; ez-da gaizkiago helduko.

Gero askatik khentzen ditu zikhin phorroska guziak.

Orduan ematen diote jatera, eta beharrik-gabe ez-ditu larderiatzen.

Egunaz, emanen diote bazka, bethi tenore beretan, aldian guti eta neurri berean.

Aziendei bethi iduki behar zaye begia ikhus-teko heya eri diren, heya sabeletik ontsa dihoaz-en, baduten hazteria edo bertze zerbait gaitz.

Ohartzen bazare badela bat edo bertze jana histua duenik, begira zozu ongi heya gaitzik ageri duenetz.

Hasteko, jana khendu behar zayo. Barurak onik baizik ez-dio eginen.

Azienda bati ohartu orduko janik ez-duela, laborari batzuek berehala abiatzen dira zuhainketa, bazka onketa, artho buruketa.

Horiek oro zorokeriak! Ongi ez-denak guti jan behar du, nahiz errekitua har dezan.

Jaten ez-duenak barnea bethea du. Ez-dezazula beraz gehiago tapa oraino, jateko goxoagoaz tirriaraziz.

Guk bezala, abereak ere gehienetan barura eta jan xuhurra aski ditu sendatzekotzat.

Aberea ilhun ikhusten duzunean, khen zozu janetik; eta ez-baduzu ezagutzen zer duen, edo ez-bazare gai haren sendatzeko, deith zazu abere-barbera.

Asko aldiz, udan bereziki, lanak nekhatu edo beroak jorik, abereak ez-du hanbat jan nahi. Orduan emozu bazkhari ahur bat gatz edo minagre xorta bat. Onkhailu horrek aziendari emanen dio jateko gogoia.

Abereak edaranen dituzu egunean bi aldiz ur garbian eta ez phutzuan.

Deus ez-da hain gaixto nola phutzuetako ur ustela.

Neguan emanen diozute barnean edatera ur hotz-hautsia. Ur hormatua kalte dute.

Lanetik erakhartzen ditutzunean, thorratuko ditutzu lasto zamukaz, eta neguan saihalaz estaliko.

Sayhala gauza on bat da udan nola neguan. Aziendak begiratzen ditu ulietarik, bero denean; hotzetik, izerdi edo nekhatuak direnean.

Abereari etzaizko behinere ikhusi behar iphurdi-mazelak gorotzez maldatuak. Seinale txar bat da hori jabearentzat. Hura da gizon nagi, axolagabe bat. Ez-da egundaino halakorik aberastu.

Garbitasuna biziaren erdia da.

Arretsean, etzaitezila behinere goan oherat, abereei begi ukhaldi bat eman-gabe eta seguratu-gabe ontsa direla.

SEMEAK: Horiek guziak gauza onak direla nihork ezin-ukha dezake; askori ordean lan hainitz idurituko zaizkote.

AITAK: Aztura on baten hartzean dago. Baldin egun hola abiatu, eta aintzina ematen baduzu, laster ohituko zare. Zenbait egunen buruan, etzaitzu lan bat idurituko. Ikhusiko dituzunean

zure aziendak arin eta biphil, ilea eta bizkarrak legun, zure hauzoetakoak baino ederrago, ezdukezu orduan hartu dituzun arthez damurik.

Orduan orhoituko zare zure aita zaharraren erranez, lan arthatua dela ontasun guzien ama.

XXX.

Idiaz

SEMEAK: Aita maitea, aipha diezadazu idiaz.

AITAK: Bay, ene semea; bainan, zer idiz nahi duzu mintza natzaitzun? Laneko idiaz, ala gizentzekoaz?

SEMEAK: Uste nuen biak orobatak zirela.

AITAK: Ez-xoil.

Laneko idi hobeenak motz eta lodiak dira, zezena iduri. Ez-dira gizentzeko hain errexak.

Idi irazki lerdeneakoak dira gizentzeko errexe-nak. Behiaren itxura gehiago dakharkete, ezenetz zezenarena.

SEMEAK: Nola egin bada? ezen laneko idiak gizenarazten ditugu urthe baten buruan; eta laneko idiak ez-badira on gizentzeko, ez-eta-ere gizentzekoak laneko, nola ilkhi atheka hortarik?

AITAK: Ez-dut erran ez-direla on; errextasunaz mintzatu naiz.

Behinik-bat, itzain ofizioan dabilanak idi hazkarrenetarik behar ditu; zezen itxurakoak. Eta

higatzentxe direnean, saltzen ditu ahal bezain ongi.

Bainan gure herrian, laborantzan baizik hari ez-diren gizonak ez-dute halako idi motarik erosi behar.

Hekien lanak ez-dira hain gogorak, non ber-tze idi mota batek ezin-egin baitezazke errexki. Idi guziak berenez indar handikoak dira; bera-tzak direnek ere laborantzako nekhea jasaiten dute.

SEMEAK: Beraz itzainak idi hazkarrenak erosi behar ditu, eta laborari hustak idi gizenkorak.

AITAK: Halaxe da. Bakhotxak irabazi gehiena eman dezokeen mota. Itzaina garrayotik ontzen da; laborariak idi gizendutik egin behar du moz-kinik hobeena.

Idi erostekotan gerthatzen zarenean, begira-tuko duzu heya aziendak hats ona duen; heya hortzak ederrak eta bardinak dituen; zer adin duen, larrua nasai eta guri duen; ilea usu, legun eta argi.

SEMEAK: Zer erran-nahi dute seinale horiek?

AITAK: Hats laburra eta trabatua duen idiak ez-ditu bulhar onak.

Hortz txarrak dituen idiak ez-du ongi xehatu-ko eta jana gaizki ehoko du.

Adineko idia ez-da gaztea bezain balios, ez-laneko, ez-eta-ere gizentzeko.

Ilea bakhan duen idia berotua daiteke eta eritzeko menturan. Orobat ilea ilhun eta hartzi duen idia ez-da itxuraz sasual.

Larru nasaya, ilea gozo eta argi duen azien-dak erakhusten du osagarri ederra.

SEMEAK: Entzuten dut erraiten koloreak ere zerbait erran-nahi duela.

AITAK: Gure aldetan gutiz-gehienak gorriak dira. Diote bizkitartean idi beltza ona dela bethi, xuririk balinbadu hatzetan edo buruan; bertzenaz tontoa eta gogo hilekoa dela.

Gorria dagokate hobeentzat laneko. Su gehiago du bere baitharik; eta hori ez-da guti, ezen badakizu idia azienda dorphea eta urhats hurrikoa dela.

Gizentzeko baizik ez-badituzu idiak, erosatzu ilea izarka jarria dutenak. Bertzeak baino bera-tzago eta alferrago dira, bainan gizenkorragoak. Bazterretik iguzkitara begiratzen badiozute,

ikhusiko duzu hekien bizkarra guzia izarrez bethea.

Idi zuriak ez-dira gizentzeko baizik.

Behiez aiphatzean, erranen darotzut oraino horren gainean bertze hitz bat.

SEMEAK: Nondik ezagutzen duzu idien adina?

AITAK: Adarretarik eta hortzetarik. Bainan seinale horiek ez-dira arras segurak, eta ni baino tratulari hoberik enganatzen dute.

Ergiei hamar hilabethetan heldu zaizkote lehenbiziko aintzineko hortzak, erran-nahi da esneko hortzen ordainak, hanbat xuri ez-direnak, bainan zabalagoak.

Hamasei hilabethetan aldatzen dira bazterretako hortzak, eta hekien ordainak, ez-izanik-ere hain xuri, hazkarragoak dira.

Hiru urthetarik, bortz urthe bethe gabe, hortz guziak aldatuak dira. Orduan luzeak dira; bainan laburtzen, beltzten eta desbardintzen dira aberea zahartzen denaren arabera.

Bigarren edo hirugarren urthean, aberearen adarrari egiten zayo ondoan, erreztuna bezala, zamar bat, eta urthe oroz haren gaineko aldean bertze bat. Erreztun hekiek khondatuz, ezagu-

tzen da aberearen adina. Azpiko erreztuna hartzen da bi edo hiru urtheentzat, eta bertzeak batentzat bakhotxa.

SEMEAK: Ez-daiteke beraz xuxen-xuxena eza-gut idien adina.

AITAK: Ez, ene semea; bainan makhur guti batekin; urthe batena edo biena gorenetik.

SEMEAK: Zer adinetan uztartu behar dute idiek?

AITAK: Ez-lukete hiru urthe bethe gabetarik lanean ezarri nahi.

Aintzintxetik, ferrak ematen zaizkote, amoratuz eta ez joka erabiliz. Uztartzekotzat orobat, eztitasuna eta balakuak behar dituzte, zuhain poxi zenbait eta artho buruak.

Errana da gizona (hartarik zerbait atheratzekotz), ile aldera ferekatu behar dela, eta zerbait emanez amoratzen dela. Gauza ber-bera da aziendekin. Probetxu ona atherako du hekiekin eztitasuna erabiliko duenak.

Hezten hari den ergiari etzayo guti baizik eman behar akhuloaz. Etzazula joka gaixtaraz edo sorhayaoraz; lausenga zazu; hobe da.

Aro onarekin erabil zazu lehenbiziko lanetan eta nekharazi-gabe. Lana utzi-eta, emozu zerbait onik eta phesta zazu.

Idiek sayhala hainitz on dute bizkarretik: begiratzen ditu ulietarik eta hotz-bero handietarik.

Zerbait onik egitekotzat, aziendek nausia maitatu behar dute.

SEMEAK: Lehenago-ere erran izan darotazu frango.

AITAK: Bai, ene semea, zeren askok ez-baita-kite zer bidegabea egiten duten beren buruei, aziendentzat gogorak izanez. Ez-nuke nahi uste izan dezazun horrek deusere ez-duela erran-nahi. Egizu nik diodan bezala eta ontsa atherako zare.

XXXI.

Behiaz

AITAK: Gaur mintzatuko gare behiaz.

SEMEAK: Hori aditu nahia nintzen, ezen Eskalherrian behitik atheratzen da probetxurik gehiena.

AITAK: Hala da. Zaude beraz erne, zeren behiaren gainean erranen darozkitzut gauza batzuek egundaino aditu ez-ditutzunak.

Bordale-aldean hiri bat bada Liburna deitzen dena. Ondo hartako aberezain bat, Genon otsez, aiphatua da egungo-egunean Frantzia guzian. Ezagutzen du behiak zenbat esne eman dezakeen, zer esne mota eta zenbat denboraz.

SEMEAK: Gauza miresgarria da hori!

AITAK: Bai, eta ez-da naskikoa; segura da. Haren antzea gu-baithan sar baledi, preza ginezake.

Egin izan du bada liburu bat guri irakhastekoztat bere jakitatea. Zenbait baliatu izan dira, baina ez-dugu guziek begia bardin ona, eta bizkitartean hortakotzat begia behar da.

Nahiz antzea ez-den buru batetik bertzera iragaiten, makhila esku batetik bertzera bezala, halarik ere hariz-hariz ikhasten da; emeki-emeki ohartzen da eta trebatzen gauza guzietan.

Zuk ere, geroago baliatzekotzat, burutan har zatzu oraiko solasak.

Huna zertarik Liburnako aberezainak ezagutzen dituen behi onak.

Idiek eta behiek badute gibelean, buztanaren azpiko-aldean, *ile izarra* deitzen den seinale bat.

Seinale hori deitzen dute oraino *ogi-burua*, zerenazienda batzuetan ogi-buruaren itxura zerbait baduen.

Beraz abereen *ogi-burua* edo *ile-izarra* biak bat dira.

Ile-izar horrek hainitz erran-nahi du behi batean; handia eta zabala bada, seinale ona; ttipia edo meharra bada, seinale txarra.

Ile-izarra ezagutuko duzu aziendan ixter-arteari gibeletik ongi begiratu.

Badakizu abereen ilea gain-beheiti etzana dagoela. Bainan izarreko ilea azpitik goiti doha. Nola hainitz xehea baita, artharekin ikhartu behar da. Argi onera atherako duzu behia hortan.

rakotz, behatzaz ere haztatuko larrua ezagutze-kotzat nondik hasten diren ilearen goiti-beheitiak.

Goiti dohan ilea izarrekoa da; beheiti etzana dena ez.

Azienda batzuetan izarra ongi ageri da, zeren goitiko ileek eta beheitikoek, elkhar jotzearekin, kizkurdura bat egiten baitute, bizkitartean ez inguru guzian.

SEMEAK: Holetan *ile-izarra* ez-da ezagutzeko errexena.

AITAK: Begia ongi eman ez geroz, bai.

Iguzkitan goitiko eta beheitiko ileek bi argidura dituzte. Gauza guzietan hartze bat bada: huntan-ere behin trebatuz-geroztik, den errexena da.

Ile-izar ederrak hasi nahi du errapetik, eta hautsi gabe heldu buztan-azpira.

Ixter-arteko larruak ixurrak egiten ditu, eta *ile-izarrak* iduri du asko aldiz den baino hertsia-go.

Nola hainitz baitihoakio nori-berari jakitea haren egiazko zabaltasuna, behia ibilarazten da

harat-hunaka eta errape aldeko larrua ezku zabalarazten zayo.

Erran dena, *ile-izar* osoa eta zabala, zeinale ona.

Zathika hautsia bada, seinale txarra laiteke, baldin zathi hekien erdian ez-badira bi izartto ilea beheiti etzana dutenak. Guardia emateko da horri. Izar hekiek bata bertzearen gaineko aldean dira. Baxhan gerthatzen da hori, baina seinalea ona da.

Badira behiak dituztenak buztan-azpian, bi aldetarik, eskuin eta ezker, bi izar ttipi, edo bat baxharra. Xeheak dira eta batzuetan ez-da ageri ile-hartzidura bat baizik, marratto bat iduri. Honako seinalea handiago eta txarrago. Horrek erran-nahi du behiak, ernaldu ondoan, esnea laster galduko duela.

SEMEAK: Ageri da *ile-izarrak* ez-direla bardi-nak guziak.

AITAK: Ez-dute orok itxura bera; baina ez-da horri sobera begiratzeko; handitasunean da guzia. *Izarra hedatuagoa eta behia esnaldun hobe.*

Ile-izarra behar den tokian ile-zirrista bat baik ez-bada, deus ez-du balio behiak laneko baik.

SEMEAK: Beraz *ile-izar* ederra duen behia, segurki esnaldun handia daiteke.

AITAK: Ez-eiki! ez-dut hori erran. Egia da hori dagokatela seinale hobearentzat. Bainan diote begiratu nahi dela oraino bertze seinale batzuei.

Huna nolakoa den behi ona.

Lehenbizikorik. *Ile-izar* handia behar du;

Bigarrenekorik. Burua axita eta propia, adarrak meharrak eta legunak;

Hirugarrenekorik. Lephoa mehatsa eta zalhua;

Laugarrenekorik. Larrua guria, ilea goxoa eta argia;

Bortzgarrenekorik. Zainak ageriak eta atheratuak sabelean, errapean eta ixeter-artean buztan-azpiraino.

Horrelako behia erosten baduzu, izanen zare segurki esnaldun handiaren jabe.

Seinale horiek berak dituen idia da hobeena, ez-laneko, bainan bay gizentzeko.

Zezen bat iduri duen behia, buru handiarekin; adarrak lodi, ilea latz, lepho-zakhia motz eta lodi, larrua gogor, *ile-izarra* mehar, sabeleko zainak gordeak; halako behia ez-da laneko baizik hanbat on.

SEMEAK: Ene aita maitea, burutan hartu ditut behi esnaldun handiaren seinaleak. Bainan beldur naiz halako guti kausituko dudala.

AITAK: Egia da munduko gauza guzietan ononak dira baxhanenak. Erranen darotzut bizkitartean geroago eta errexkiago atzemanen direlanik erran bezalako behiak. Ezen behi onaren seinaleak agertzen dira sortzetik; ezagut daiteke aratxe bat zer izanen den geroan. Seinale onetako aratxeak ez-dira hilaraziko.

SEMEAK: Beraz, migak edo ergiak erosten dituenak, ordunanik jakin dezake zer abere mota hartzen duen?

AITAK: Halaxe da. Seinale onetako aratxe urrixa erosten duenak, gerorat izanen du esnaldun ona.

Ergietan ere seinale berak badira, nahiz ez-diren hain garbiki ageri.

Zezentzat halakoak begiratuko dira behar bezenbat.

Badakizu umeak izaten direla maizenik aita-amak iduriak; zezen eta behi seinale beretakoek ere eginen dituzte beren iduriko umeak.

Ez-ditugu beraz oraidanik gure behiak edozein zezenera eraman behar.

SEMEAK: Hortako naiz ni-ere, zeren ez-baita gauza alferra hazgei ona edo txarra etxean idukitzea.

AITAK: Atsegin dut hori zureganik aditzeaz. Horren ganean erranen darotzut bertze solas bat, eta ez-dezazula utz, othoi, ahanztera. Askok uste duketen baino gehiago erran-nahi du.

SEMEAK: Zer-da bada? ene aita.

AITAK: Huna. —Laborariak behar du, bere ahal guzian, etxean sorthu zayoeren aratxetarik egin etxeko azienda guzia.

SEMEAK: Zer! ez-du beraz kanpotik erosi behar eskas duen aberea?

AITAK: Bay, erosi behar du! Nik diot ordean hazgeyak etxean iduki behar dituela geroko beharren arabera. Etxean sortu diren idiak, ber-

tzenaz onak direlarik, langile hobeak izanen dira kanpotik erosiak baino;

Orobat, etxean sorthu behia, hobeak kanpotikakoa baino.

SEMEAK: Ez-dakit hargatik nola daitekeen hori!

AITAK: Ez-da bada aditzeko gaitza. Gerthakari txarrek emanik, sal bagineza gure etxea, bertze batean gogo berarekin lanean hari othe zinaizteke?

SEMEAK: Oi hori ez!

AITAK: Sinhetsazu bada asko gauzetan azien-dak gure idurikoak direla. Hekiek-ere lakhet dute sort-etxea.

Behiei bereziki damutzen zayote toki arrotza.

Nahiz idiei, nahiz behiei, damu horrek histen diote gogoak. Ezaxolatzen dira, gaixtatzen ere, eta ez-dute etxean haziek bezalako gozorik.

SEMEAK: Uste nuen erraitera zinhoazela merkhatuko idiek iduri dutela aldaka dabilzan etxetiarrak, lan on guti dabilzan tokietan egiten dutenak.

AITAK: Ez-dut nik holakorik erran. Dena-dela, ez-dut nahi, ene semea, gizonari bezala mintzo natzaitzunean, athera dezazun haur-solasik.

SEMEAK: Barkha diezadazu, ene aita maitea, solas hori bere bitxiak erranarazi darot.

Arras ongi ikhusten dut orai nola kanpoko aziendak ez-duen etxekoa balio. Bizkitartean gure tokiko laborariak nekhez altxatuko ditu etxean behar dituen ergi eta hazgey guziak.

AITAK: Badira naski halakoak ere. Bainan nik erran dut nork bere ahalaz jarraiki behar duela etxean hazteari. Hala egiten balute bere ahalaz, uste nuke gehienek berenez egin lezaketen, edo bederen miga guti erosi behar luketen. Artha da guzia.

XXXII.

Abereen bazkatzeaz eta gizentzeaz

AITAK: Angelesak munduko laborari guzien nausi dira azienda haztetan eta gizentzetan. Idi bati eginaraziko diote haragia, bertze bati zihoa, nahi denaren arabera.

SEMEAK: Bitxi da hori!

AITAK: Ez zuk uste bezain. Jateko mota batek ematen du haragirat, bertze batek zihorat, bertze batek odolerat edo indarrerat.

Jarraikiz-jarraikiz, begiratzuz eta ohartzuz, ikhasi dute zer berthute dagokan jateko baxhotxak, midikuek erremedioen eta janharien berthutea bezala.

Laborariak sinhets beza abereak ez-direla jan idorretik lekhora jan hezean bat-batean ezarri behar.

Faruxak eta bazka ferdeak heldu direnean, guti bat ematen da belhar idorrarekin. Geroago eta gehiago.

Bat-batean aziendak janhariz aldatzen badi-
ra, ethortzen zayote hantura edo bertze gaitz
zenbait.

Orobat, bazka ferdeak akhabatzerakoan, ez-
dezatzula abereak bat-batean ezar jan idorrean:
bero laizteke.

SEMEAK: Erran diezadazu nola behar diren
gizenarazi.

AITAK: Azienda lazter gizenarazten baduzu,
Bazka gutiago aski dukezu;
Lasterrago sarthuko zare dirutan;
Mentura txar gutiago dukezu, ephea laburra-
go delakotz.

SEMEAK: Hortarik ageri da probetxu hobeak
direla denbora gutiz abereak gizenarazten badi-
ra.

AITAK: Bay, bainan probetxu horiek ez-dituzu
atheratuko, artharik ematen ez-baduzu.

Hortakotzat, emazu bazka guti aldian, eta
maiz; ez-eman bethi jateko bera, alda zazu.

Frantzian, aziendei ematen diote belhar,
faruxa, trefla, luzerna, allibre, suge-ilhar, ilhar-
xehe, zaldi-baba, lur-sagar, pastenagre, beterra-

ba, aza, gaiztaina, artho, olo, garagar, sekhale eta bertze asko gauza; bakhotxak duenetik.

Bihi ematen abiatzen dira hastetik, eta gero-ago eta gehiago, azienda ongi gizendu arteo. Bihiak egiten du gizenerat hobeki ezenetz belhar-rrak; hunek egiten du gehiago haragirat.

Bihia ehorik ematen dute, nahastekatuz lur-sagar, pastenagre, beterraba, aza edo bertze zerbaitekin, eta gatz liphar batez onthurik.

Azkenekat, irina ur epholean orhaturik, ophilka ematen dute.

Edatekoa ere epheldurik, zahiarekin eta garagar irinarekin ekhartzen dute egunean bietan. Guk eman dezakegu artho irina.

Batzuek edatekoa gutitzen dute emeki-emeki.

Jan-bidea ttipitzen abiatzen bazayo aziendari, ematen diote bazka ferde puxka bat, gatzarekin eta minagre xorta batekin. Bainan hori aski ez-bada, barur eginarazten diote.

Jatekoa egosirik ematen dute: berthute gehiago du hala. Urde bati eman bazineza lur-sagar gordina, ez-laiteke hain laster gizent nola egosiarekin, eta gehiago xahu zinezake.

Alemanian, Angelieterrian eta Frantziako asko tokitan ere, bazka ferdeak prentsarazten dituzte aziendei jaterat eman aintzinean.

Hortarakotz, bazka ebakia ezartzen dute bokheter handi batean, sothoan edo bertze zenbait toki freskotan. Gero urez estaltzen dute doy-doyean.

Zenbait egunen buruan, bazka hori berotzen eta hazten da.

Orduan atheratzen dute eta aziendei ematen.

Bainan, nola jan hori baxharrik emanez, hazkarregia bailitake, artetan lasto, xurikin, belharidor edo bertze zerbait ematen dute.

SEMEAK: Zertako prentsatzten da bazka?

AITAK: Hobe delakotz dudarik-gabe.

SEMEAK: Hobe balitz, hemen-ere egin laiteke.

AITAK: Ez-da errana, ene semea, hobe diren gauza guziak egiten ditugula. Segur-ere da ez-ditugula egiten. Gauza jakina da hobe dela zuhurizatea, barrayatu baino; langile, alfer baino; laborantza arthatzea, ezenetz nolazbaitka erabil-tzea. Bizkitartean, zenbatak ez-dira guthartean barrayatu, alfer, laborari txar? Gure herrietan-

ere batzuek beren egitekoetan goiti hari dira, beren lanari esker; bertze asko beheiti, beren artha eskasez. Ez-dezazula uste izan Eskalherrian dela nihon den laborantzarik argituena: lehenago-ere erran izan darotzut gosetea gindukeela, hemen baino bihi gehiago nihon ez-balitz altxatzen.

SEMEAK: Sinhesten dut egia hori, ezen badira guthartean onthasun ttipian, bertze batzuek handian bezenbat bihi altxatzen dutenak.

AITAK: Bazka berotua hobe den bay edo ez, gerorrek frogantza egin dezakegu.

Hala-nola bazkari on batean jateko gozoenak gutiziatzen baikaitu, aziendak orobat hautatzen dira bazka hobeenaz.

Eman dezoguten beraz faruxa berotua freskoaren aldean, eta dugun ikhus zeini lothuko diren gogotikenik.

Erranen darotzut oraino ez-dutela toki guzietan belhar edo bazka ferdea bokheterean prentsatzen. Taulen gainean, urez bustirik, espalka metatzen dute; eta berotu denean aziendei ematen diote.

SEMEAK: Uste nuke hola ez-dela hain ongi, zeren belhar guzia ez-baita hain ongi berotzen. Bainan, zertako da belhar berotua bertzea baino hobea?

AITAK: Berotzeak ganbiatzen du hainitz.

Arno prentsatua hobea da ezenetz lakoko arnoa. Azienden bazketan orobat gerthatzen da.

SEMEAK: Oray aditzen dut.

AITAK: Ez-da baitezpada gauza aditu beharra; ikhus daitekeena da.

Bazka prentsatua eman ez idi bati, hobeki gizenduko da ezenetz freskoarekin. Hori begiz ikhus daiteke.

Badira oraino bertze bi gauza:

Osagarritanago izanen da hola hazten den azienda.

Eta ongari hazkarragoa utziko du.

Beraz, oraidanik guk-ere bazken parte bat beroarazi behar dugu.

XXXIII.

Azienda xuriez

AITAK: Egun azienda maithagarri batez aiphatuko dugu, erran nahi dut ardiak.

SEMEAK: Ai aita, zenbat atseginekin entzunen zaitudan! Aspaldian aditu nahia nintzen ardiak mintzatzen.

AITAK: Ederki, ene semea; ardia maithagarri bezain ona da. Ez-naiz hartaz orai-arteo mintzatu, zeren azienda xuria ez-baita gorria bezain guzizkoa laborarientzat. Alabainan beharrenari nahi da bethi begiratu. Bizkitartean laborariak, nihondik ahal balinbadu, ez-du ardirik gabe egon behar.

Ardiak ez-du ongirik baizik egiten. Bildots, esne, gasna, gazur, ile, arkin, zenbat gauza on!

Bertzalde, etxean bazka guti xahutzen du. Jainkoak mendiari ematen dioen belharra ardiak nonbait-han aski du.

Ez-dugu ordean guziek edo bordarik, edo art-haldearen erosteko ahalik. Enetzat bihotz-hausgarri da ikhustea asko laborari ardirik gabe txar-

ki bizitzen, izan letzazketelarik, berak nor balira, ongi bizitzeko behar bezenbat.

Orok ez-dukete indar hura, bainan oro bermatzen balira, ez-duten askok bil lezakete.

Zenbat on ez-da galtzen bermatu eskasean?

SEMEAK: Bai, hala da, aita maitea; bainan zenbatek oraino atheratzen ez-dute, artha eska-sez, ardiatarik athera dezaketen ona?

AITAK: Egia! semea; egia handia!

Hori-delakotz erranen darozkitzut bi hitz labor solas horren gainean.

Ardiari ongi nahi da jarraiki. Artzain txarrak ezarriko du laster arthaldea errekan. Beraz, nau-zia ohartzen denean artzain nagia eta axola-gutikoa duela, laster eman beza kanporat. Labur-renik eta hobeenik hori du.

Orhoit zaite, semea, ez-axola denari ez-duela balio arrangurarik egitea.

Gaizkiak erranez ez-da egundaino nagirik ernatu, ez-eta-ere axola-gaberik hanbat onthu.

Langile, zain hilekoak, lan guti egingen du, bai-nan ez-du landa xahutuko.

Artzain nagiak ephe laburrean ezarriko zaitu arthaldetik gabe. Ez beraz halakorik iduk zure bordan.

Bordara zihoazinean, ezagutuko duzu ardiak ikhusi gabe, zerika den zure artzaina. Askiko duzu arditegiari eta bazterrei begia ematea.

Arditegiak nahi du izan maiz ihaurkin berria eta idorra, zola zilhorik gabe eta ixuriarekin.

Artha horren eskasean, ardiak galtzen dira hatzetarik, eta bertze asko gaitz ere biltzen dituzte.

Azienda xurien adina hartzen da hortzetarik. Bildotsei urthe buruan aldatzen zaizkote aintzineko bi hortzak; hemezortzi hilabethetan, horien bi aldetarik bana; hiru urthe bethe orduko, ahoko guziak aldatuak dira.

Ardiak sei zazpi urthetan, eta ahariak zazpi zortzitan, ez-dira gehiago gizentzeko baizik on.

Antxuak ez-dira ernalarazi behar bi urthe betheak izan arteo; bertzela goizdanik ahultzen dira. Muga gaixtoan direnean, nahi dira aharietarik urrundu; eta halarik ere gerthatzen balitz ustekabez bakhar zenbait ernaltzera, ez-utz ume haztera; hazaraz zazu halako bildotsa bertze ardi

bati; edo, ez-badaite, hiri zazu amari utziko diotzun baino lehen.

Aharia ez du ardirik jokatu behar hiru urte bethe aintzinean, ahari txarra eginen da bertzelan onaren gayetik.

Artzainak arthoski jarraiki behar du erditzekotan diren ardiei, eta antxuei bereziki.

Antxuek laguntza nahi dute eta beren bildotsekin lakhetarazi behar zayote, zeren ama batzuek beren lehenbiziko umeak higuin izaten baitituzte.

Bildotsen xikhiratzekotzat, denbora eder eta ezta hautatzen da, zeren aire kolpe gordin bat aski baita bildotsari herioaren emateko.

Xikhiratuak barnean idukitzen dira hiru edo lau egunez; eta ilkhitzen direnean ere, aro ederrarekin.

Arthaldea ez da goizean-goizik alhapidera atheratu behar. Ihintz handiak luzara kalte egingen dio gizentzekotan ez den ardiari.

Uria egin duenean ere, bego belharra idortzeraphur bat.

Ardiak uritez barnean idukitzen direnetan, eman dakiokete behi bazka guzietarik.

SEMEAK: Zer! othe joa ere bai?

AITAK: Othe joa ere, ezen, ez-duzu ikhusi ardiek berek larrean othe mokoak murrizten dituztela?

Bainan hobeki egiteko, emozute othe joa bertzean egosixe ondoan. Hura hainitz on dute.

Arthalde guziak ez-dira mendian hazten. Etxe ondoetan hazten diren ardiek lurrak borthizki ontzen dituzte. Zenbait bederen iduki behar gintuzke guziek.

Udan, ardiak etzanarazten dira gauaz landetan eta laborantzetan.

SEMEAK: Eta ez-dute kalte?

AITAK: Angeletieran, uda eta negu, bethi kanpoan daude ardiak. Eta bizkitartean lekhu hekiek gureak baino hainitz gogorrakoak dira. Diote ere hango ardiek gureak baino ile gehiago eta ederragoa dutela, zeren kanpoan egoten diren.

Landetan etzanarazten diren ardiek lurrari on handia dakharkete.

Hortarakotzat, sorhoetan edo landetan korralak egiten dira kheretaz; eta zortzi guziez, tokiz

aldatzen da korrala, sorho edo landa guzitik iragan arteo.

Laborantzan sartzerakoan, lurra iraultzen eta arhatzen da lehenik; eta ardiak bertzetara khen-tzearekin, ematen da bigarren arhaldi bat, onk-hailua lurrak hobeki begira dezantzat.

SEMEAK: Zer mugaz egiten da lan hori?

AITAK: Maihatzetik Umeru Sainduraino.

Maihatzean ere lagunetarik berezten dira gizentzeko diren ardiak eta zikhiroak, eta aboz-tukotz gizenduak ditazke.

SEMEAK: Hemen udazkenean gizentzen dira bada gehienak.

AITAK: Bai zeren ez-baitute izaten behar den artha. Oro nahas-mahas uzten dituzte, gerthazten dena gertha dadiela.

Eta bizkitartean ez-dute molde berean mantenu behar gizentzekoek eta zaintzekoek.

Gizentzeko direnek goizetan-goizik nahi dute izar ihintzean alhatu, bainan ez bertzeek; ez-dute gerokotzat on.

Gizentzekoek maiz edatea on dute, eta barnera erakharri behar dira bero handia sarthu aintzi-

nean. Arretsaldeko hiru orenetan atheratzen dira berriz ilhundu den arteo.

Barnean ere bazka ematen zayote gatz liphar batekin. Gogo hobearakin jaten dute orduan; edaten ere dute gehiago eta arabera hartara baliatzen.

Hiru hilabetheen buruan, saltzen dira; handik-harat galtzeko perilos dira.

Hola eginez, goizago gizentaraziko dituzu ardiak eta probetxu hobea atheratuko duzu.

Neguan ere egin daiteke lan hori zikhiroen gizentzeko, behiak bezala bazkatuz. Garastixago da, bainan zikhirokia ere bai.

SEMEAK: Gaurko solas guziak ongi hartzen ditut. Biskitartean ez-dut ongi ikhusten gauza bat.

AITAK: Erran zazu zein den.

SEMEAK: Ez-dut ikhusten zertako izar ihintza on duten gizentzeko ardiek, eta bertzeek kalte.

AITAK: Hau adi zazu ongi. Bizitako ardiak ez-du on gizenegi izatea; ez-du orduan ongi ematen. Izan bedi hazkar, bainan gizen ez.

Erran daiteke mehatuko dela; bai bainan behin gizendu den ardia, meharazten baduzu,

behinere ez-da gehiago gizenduko behar bezala.

Bi buruetarik galtzea laiteke hori.

XXXIV.

Azienda beltzez

AITAK: Ene semea, hainitzetan erran izan darotzut aziendak garbiki iduk detzatzun. Egun adituko duzu garbitasuna nihon ez-dela hain premia nola xerria baithan.

SEMEAK: Ez luke bada hanbat iduri, xerriak ezen lakhet du zikhinpean.

AITAK: Ez-derraizula, ene semea; xerriak zikhinetan atzematen ditu gauza onak; baina berak ez-du zikinean lakhet.

SEMEAK: Zertako baltsatzen da bada lohian?

AITAK: Xerria azienda beroa da, ez-duzu neguan ikhusiko lohian etzana; udan bai ordean; mainhuak hartzen ditu. Lurrak ez-du bere bait-harik deus zikhinik. Asko gizon edo emazteki bada zeinen jauntzia lurra baino nakhaizgarriagoa denik. Lohia da lur pozi bat uraz guritua; eta nola iguzkiak ontsa berotzen baitu, xerria hartan mainhatzen da.

Bainan ez-duzu ikhusiko xerririk ongarripean etzanik. Bere xola ere garbia idukiko du, idekia bada behar-orduan.

Garbiki atxikitzen den xerria bertzeak baino lasterrago gizentzen da.

Xinan harritzeko garbitasunean hazten dute, eta halaxet-ere hango urdekiak gureak baino itxura eta ahoko gozo hobeak ditu.

SEMEAK: Zertako erraiten da bada *urdea bezain zikhina?*

AITAK: Hizkuntza guziak ez-dira zuzenak. Gizona maiz itxurari begiratzen zayo, egia non daitekeen bilhatu gabetarik.

Orobat erraiten da zozo baten-gatik *asto bat dela*. Bizkitartean nik ez-dagokat astoa bertzeazienda bat baino usnaz gabetuagoa: uste nuke kontrarat badirela hura baino ezagutza gutiago dutenak.

Guzien-gatik hau da egia segura:

Xerriak garbitasuna nahi du, eta garbitasuna ematen dioen jabeak atheratzen du probetxurik gehiena.

Gainerakoaz erranen darotzut urrixa ez-dela urthea bethe duen aintzinean akhetxera hurbila-

razi behar. Akhetxak ere urthea bederen nahi du.

Ernalarazteko arorik hobeena da otsailetik martxo artean. Berantago eginez, umeak negukotzat heldu dira eta ez-dira hazteko hain errex. Erayeroan eta uztaillan sortzen direnak hobeki ethortzen dira, zeren hekien ama hobeki hazten baita; eta berek ere, jaten hasten direnean, kausi dezakete belhar, hezkur, gaztaina edo bertze zerbait fruitu. Neguan deus guti da kanpoetan xerrikume guriantzat.

SEMEAK: Uste nuke egiaz mintzo zaren.

AITAK: Ez-dударик egin: frogatuaz mintzo natzaitzu.

Erditzeko mugan, ahardiari ongi begiratzeko da, jan edo xahu ez-detzan umeak. Artha horren eskasean urtheako probetxua gal daiteke.

Ahardi erdi-berriari bazka ona eta nasaya ematen zayo eta ur ephela edatera zahiarekin; bertzenaz halako orduan goseak janaraziko dio zenbait ume.

Ume guti egiten duen ahardia ez-da berriz ernalaraziko: ume-egile txarra izan laiteke gero ere.

Ume hainitz egin duen ahardiari hazkarkiago ematen zayo jatera, ez-bazayo zenbait ume khentzen. Handizki behartzen da.

Hiru aste duten umeei ematen zayote goiz-arrets ura artho irin liphar batez xuriturik, hazkartzan hari direlakotz eta belhar alhatzen hasiak. Gozagarri puxka baten beharretan dira, bulharra khentzeko orduraino.

Higuintzen dira bi hilabethetan. Handik goiti ur xuritua ez-dute aski; bazka hazkarragoa galdegiten dute.

Negua iragaiten da hola-hola. Toki batzuetan, belhar berria ethorri den bezain sarri, herriko urte guziak bi edo hiru zaintzaileekin igortzen dituzte oyhanera edo mendira.

Belharrez edo hezkurrez hazten dira, bertzerik gabe. Nahi nuke hemen ere aztura hori hartzen bagindu.

Udazkenean etxeetararat biltzen dituzte. Zortzi egunez libro utzi ondoan, barnean alde bat ezartzan dituzte. Ordutik xerriak jateko guziak egoziak behar ditu; azkenekotz ogale hutsa.

SEMEAK: Ez-duzu erran zein adinetan xikhirartzan diren umeak.

AITAK: Goizegi xikhiratzen den bargoa ez-da

behinere ongi edertzen. Sei hilabete baino

lehen ez-da egin behar.

XXXV.

Oilo, Antzara eta Ahateez

AITAK: Deus guti erranen dut antzarez eta ahateez. Azkenerat aiphatuko ditut. Ez-dira on toki guzietako; bainan oiloa premia da laborari-etxean, eta xeheki mintzatuko naiz hartaz.

Oilotegia ez-da lekhu hotzean nahi, ez-beroe-gian ere. Iguzki-haize aldea du lakhet. Pitotxa ohartuko da, oilotegia ez-bada ongi hertsia. Neguan, goseak etxeei hurbilarazten du; eta zirriturik atzematen badu, ez-da oilotegia garbitu arte geldituko.

Oiloei athea goizik idekitzen zayote eta goizik hersten.

Tenore bertsuetan bazkatu behar dira bethi, erroteko orduak ez-nahastekotzat.

Oilo moltxo handiak, txarki bazkatua delarik, ez-du hainbertze probetxu ekharriko nola moltxo ttipi ongi hazia denak.

Egarria etzayote jasanarazi behar; ez-dute hala deus onik egiten. Premia da ura menean izan dezaten bethi.

Gazteak hobe dira erroteko, zaharrak xitako. Aria hortaz, korokatzen diren oilo gazteak, freskarazi behar dira, eta zaharrak xitan ezarri.

Xitoak goizik izateko, oiloari oloa ematen zayo; harek ernarazten du, eta lasterrago abiatzen da erroten, lasterrago ere korokatzen da.

Beranteko xitoetarik ez-da begiratzeko. Hekietarik ez-daite ez-oilo, ez-gaphoin ederrik egin.

Bi urthez azpiko oilorik ez-da xitan ezartzen. Oilo harro, haize edo basek ez-dituzte xitoak ongi atheratzen.

Diote arroltze luzeetarik ethortzen direla oilaskoak, eta biribiletarik oilandak. Diote ere argitara begiratzuz arroltzeari ezagut daiteela hea oilarrak jokhatua denetz.

Arroltze erron-berriak eta phisuenak dira hobeena xitako.

Xitoak atheratzen abiatzen dira hogoi eta bat egunen buruan. Bi egun badagozke amarekin jan-gabetarik. Lasterregi ama-ganik khentzen direnak herbal gelditzen dira.

Hotzetik, haize eta bero handietarik begiratu nahi dira. Herbal direnei ematen zayote ogi pho-

rroa arnoan bustirik. Ur garbiak ez-diote eskas egin behar. Premia da hurbildanik jarraikitzea hegatsa egin dezaten arteo.

Hiru hilabethetan gaphoindatzen dira oilaskoak.

Oiloak eta gaphoinak kayolan ezartzen dira gizontzen, toki ilhunean, bainan ez hotzean. Ogi eta garagar egosia on dute, artho orhea ere bai. Orhe hori mokotik sartzen zayote, hastean hein bat emanaz, azkenekotz paparoak iduk-ahala.

Oiloak aztaparretarik eritzen direnean, hobeena da berehala hiltzea; ez-dira sendatuko.

Kukurusta beltzen bazayote, buztan gaineko bixikan min dukete. Orduan aski da bixikari mokoia haixturrez moztea eta urez garbitzea.

Pipita dutenean mihian, kukurusta histen zayote. Ixkilinba mokoaz pipita khentzen da, eta urez garbitzen ahoa.

Beheitikoa balinbadute, ogi arnoan bustiak eta lur-sagar egosiak sendatzen ditu.

Oiloek on dute mihura egosirik; tomatea, mahatsa eta mahats-lapa gaixto.

Orai mintza gaitezen antzara eta ahateez.

Ongi hazten diren antzarek, urthe bakharrean egin dezakete hiru erron-aldiz ehun arroltzetaraino baxhotxak.

Antzara-piro sorthu-berriak begiratu behar dira hotzetik eta uritik, eta ez-dira kanporat igortzen jatera eman-gabe. Goseak igorritz, gerthazten da askotan lephoa bihurtzen dutela beharrrari tiraka hari direlarik.

Gizentzekotan, ezartzen dira lekhu hertsia, ephel, itsu batean. Khentzen zaizkote ixter arte-tako lumak, handik bero ez-ditezentzat. Orheak gizentzen ditu hobekienik, eta gazte direnak zaharrak baino lehen.

Antzarak bezala hazten eta gizentzen dira ahateak; bainan ura hurbil behar dute eta jatekoa arauka nasaixago, zeren ez-baitute antzarek bezala beharra alhatzen.

XXXVI.

Erleez

AITAK: Ez-nuke laborari etxerik ikhusi nahi erlerik gabe, zeren hortarik ez-baita probetxurik baizik heldu.

Ongi axola-gutikoak garela aithortzeko dugu ez-denaz geroztik gure tokietan hoin erle guti baizik. Bethi arrangura gare gure ezin-bizia; bainan, zer egiten dugu gure erromestasunetik atheratzekotzat? Lanik ez-duen erle bat ere ez-dugu atxikiko. Artha xume baten hartzea sobera zaiku. Ongi begiratzen badugu gure bizi-moldeari, kausituko dugu zertaz jazar gerorren buruei.

Zu bederen, ene semea, baliatu nahiko zare-lakoan gaurko solasaz, mintzatzera noha erleez.

Kofoin batean dira andre bat, arrak eta mandoak. Andreak egiten ditu arroltze guziak; arrak hiltzen dituzte erroteko aroa goaten denean; mandoak dira baxharrik langile.

Andrea erroten abiatzen da primaderan udazkeneraino. Arroltzetik lau egunen buruko atheratzen da har bat. Bortz edo sei egunez erle-

mandoek hazten dute. Xilhoa tapatzen dute gero estalgi batez. Orduan harrak bere baitharik atheratzen du ziriku mota bat; hartan biribilkaturik, hila bezala gelditzen da zortzi egunez. Hura deitzen da kuxkua. Zortziko mugan, urratzen ditu kuxkua eta xilhoko estalgi, atheratzen da orraze gainera. Mandoek eztiz asetzen dute, milikatzen eta garbitzen dute alde orotarik. Handik harat badabila bertzeekin lanean.

Andreak hola egiten ditu hogoi eta hamar mila, berrogoi mila umetaraino. Kofoina laster ttipiegi izanen da guzien idukitzeko. Udako beroak khexaturik, pharte bat ilkhiko da andrearekin. Hura deitzen da erlumea.

Kofoinek ez-dute behar soinez-soin: batetik bertzera uzten da hiru urhatsetako huts-arte bat. Iguzki-aldeari begira, haize maldan dira hobekienik.

Inguru guziko lixtor ohandzeak xahutu behar dira artharekin, zeren lixtorrek hiltzen baitute erle hainitz. Xinhaurrien murrak ere barrayatzten dira orobat.

Erletegiak hurbil nahi du ura. Erleek ur hainitz behar dute beren lanetako; eta urrun goa-

nez bilha, lan gutiago egiten dute; bide luzean ere galtzeko menturan dira.

Erletegiaren ondoan landatzen dira arbola aphil batzuek; erlumeak hekietan baratzen dira.

Halako mugetan erletegiari hurbildanik begiratzea premia da. Kofoin berriak xuxentzen dira. Berorik handienez atherako da umea. Ezagun da aintzinetik noiztsu ilkhiko den; ordu hetan erleak gogotik kantatzen du. Erlumea goregi hegaldatzen bada, legarra edo lur phorroa botatzen zayo gainera, beheiti jautsaraztekozat.

SEMEAK: Nik ikhusi dut oihu eta harrabots egiten, bertz batzuei joka.

AITAK: Zoro lanak dira holakoak.

Erlumea ilkhitzen denean, birundaka dabila, eta astia ematen du behar diren erreparuen egiteko. Andrea baratzen den tokian geldituko dira guziak, mulkhoan elkharri lothurik.

Hurbil dakioke orduan errexkiago; ez-dira hain gaixtoak nola kofoinean dagozinean. Ezti khutsua emanik kofoin bati, ezartzen zayote azpian, eta mulkhoa hartara erorrazten da arbola iharrosiz; lurrean uzten da xutiturik han

berean. Ilhun ondoan ezartzen da erletegian. Biharamunetik erlea lanari lotzen da.

Neguan, hotzak mokhortzen ditu erleak: hilak bezala jan-gabe egoten dira. Negu ezta egiten duenean eta denbora goizik gozaten bada, erleak guti egoten dira hotzak mokhorturik; orduan jaten dute; eta ezta akhabatzen bazayote, goseak hiltzen ditu. Halako aroetan eman behar zayote ezta asieta batean, paper batez estalirik. Papera ixkilinba batez xilhakatzen da.

Udazkenean, erle aberatsei khentzen zayote beren onthasunetik zathi bat.

SEMEAK: Hemen, onthasunaren biltzeko, hiltzen dugu erlea.

AITAK: Bai, ondikoz! Aphur bat berotzeagatik, etxea erretzen dugu. Bainan jendea ez-daguzietan hain erhoa. Urrunago goan-gabe Kas-koinian erlea ebakitzen dute, ez-hiltzen.

SEMEAK: Hori ona laiteke, egiten ahal balitz.

AITAK: Ahal daite, egiten denaz geroztik. Ebaki-gabe ere onthasunetik khentzen diote toki batzuetan. Hekietako kofoinak ez-dira hemengoak iduri. Gaitzeru zola-gabekoak iduri dute. Halako lau gaitzeru ezartzen dira bata bertzearen

ganean, elkharri krisketez lothurik eta gibelean phaldo bati. Gain-gainekoa estaltzen da taula batez. Gaitzeru hekiek xiri bat behar dute trebe-sean. Erleek arteka guziak tapatzen dituzte. Gai-nean egiten dute eztia, eta umea beherago. Hazil ingurutsuan, erle aberatsei khentzen zayo-te gaineko gaitzerua bere onthasunarekin, eta ordainez azpian gaitzeru huts bat ezartzen. Molde horrez lau urthetarik kofoin guzia berri-tzen da.

SEMEAK: Zertako ez-utz gaitzeru hutsa gai-nean, khendu denaren orde?

AITAK: Hola eginez, ezkoa ez-laite behinere berri; berrituz hainitz hobe da.

Guzien-gatik, gauza bati ohartzeko da. Baldin erleei onthasunetik khendu diozutenean, denbo-ra txarrak ematen badu, ez-dira gosez hiltzera utzi behar. Asietan eztia ematen zayote eskas dutenei.

Orrazeak kofoinetik atheratu ondoan, tapa-tuak dituzten xilho guziak idekitzen dira nabala batekin eta ixurarazten zayote eztiaren pharte bat ahoz beheiti idukiz. Hura da ezti phurua eta garastiena. Bigarren eztia egiten da orrazea hau-

tsirik eta eskuetan tinkatuz; pausatzerat uzten da; ondakinak zolara dihoazko; orduan hobeena hartzen da eta ondarra begiratzen neguan erleei ematekotzat. Bainan orhoit zaite lan horiek egin aintzinean, orrazea garbitu behar duzula ezko edo ezti ez-diren zikhin guzietarik.

Azkenekotz orraze puskak ezartzen dira bertzean urarekin. Suan urtharazi ondoan, bero-beroa irasten da tela argal batean. Hoztearekin, ezkoa gogortzen da.

XXXVII.

Oihanen baliostasunaz

AITAK: Oihanik ez-duen etxaldea murrizik dago! Han egurra xuhur; — hezkurrik ez; — behar-orduan, zur puska hauzoan; — urthe txarretan, artho erosteko mozkin biderik nihon ez ageri. Horiek guziak ez-dira laborariarentzat on.

SEMEAK: Egiazki holako etxaldeak ez-du diru hainitz balio; ezen laborantza puska bat izanik ere, behar den bihia ez-da bethi segur.

AITAK: Ez, urrun hortarik! sobera maiz eskasten da.

Bainan oihan ona duen etxeak badu bethi diru-bide.

Oihanak iduria-gatik lo dagoen onthasuna, ez-dago alfer; bethi egiten hari da.

Ez-da onthasunik oihanak bezenbat mozkin garbi ematen duenik eta nekhe gutiagorekin.

Harek ere, bertze gauza guzien arara, artha zerbait behar du, bainan ez laborantzak bezenbat hurranik ere; eta ez-da bertze onthasun bat bezain eri eta galkor.

Oihana da onthasunik segurena.

Lehenagoko mendeetan, gure mendi eta larre guziak oihanez estaliak ziren.

SEMEAK: Nola bada daiteke hoin onthasun onak, errexak eta segurak galtzera utzi izan baitira?

AITAK: Xehetasun luzeegietan sarthu beharko nuke, erran nahi banu nola eta nola gerthatu den galtze handi hori guzia. Horren urrun hedatugabe, erran dezaket nolakoak diren oraiko gure hutsak.

Aspaldidanik laborariak haritz guti landatzen du. Landatzen dituenak ere gaizki egiten ditu, eta ondoan ez-diote artharik eman nahi.

Beren baitharik ethortzen diren haritzak ere haizkoraz sakhailatzen ditu.

SEMEAK: Bainan laboraria ez-da mendi gaine-tara goaten arbolen sakhailatzera.

AITAK: Behereetakoen xahutzea asti laite harentzat. Arteainek arrasatzen dituzte mendietakoak.

Non da artzaina baino xahutzaile gaixtoagorik? Bero-aldi baten hartzeko, tantay gazterik ederrena ondolik eramanen du. Zertaz dukete

artzainek axola? Ez-dira gehienak muthil? Nausiek ez-dituzte ikhusten, eta nausiek berek ere lagun letzazkete herriko komunean bederen. Jainkoari damutzen zaizkon gauzak egiten dituzte, deusere ez-balitz bezain deskantsu.

Ene semea, gurea ez-den onthasuna bertzeena da; eta niholaz-ere ez-dezazula ez-uki, ez-daina bertzeen ona. Jainkoak begira zaitzala! Ttipitik handira, gutitik hainitzera, etxetik galeretara, bizitik hiltzera, horien guzien artean urhats bat baizik ez-da.

Goazin berriz ere gure artzainetara.

Artzainek gure mendietan egin izan dute egundainoko gerlate, uholde eta harri-abar guziek baino bidegabe gehiago; eta ez-dira oraino baratu.

Gerlateetan xahutu da arbola frango; baina ez-da egun oroz gerlate, eta oihanak berritzen dira. Uholdeek ere erros gora ezarri dute asko zur eder, baina oihanak utzi dituzte beren lekuan. Harri-abarrek behin-bethikotz dainatu dituzte hainitz landare gazte; baina oihanak hekien gatik oso egotu dira.

Artzainek ordean orayetako onak eta gerokak guziak arront badaramitzate. Suz erretzen dituzte mendiak. Sasietan heldu diren arbolak arradizaraino xahutzen dituzte. Orduan mendiak larrutzen eta agortzen dira, zeren hautsak lehenbiziko udan belhar ona ekharrarazi ondoan, gerokotzat lurra idortzen baitu.

SEMEAK: Xitxuri hori ez-da beraz landetako bezala.

AITAK: Bai, ene semea; bainan landak luhumendatzen, ongarriztatzen eta molde oroz ontzen dira. Mendietan halakorik ez-da; hautsak agortzen ditu. Nihonereko bidegabe guziak darraizkote erretze horiei.

SEMEAK: Ez-othe-da bada legerik horien debekatzeko?

AITAK: Bai bada segurki, eta garratza ere! Non dira ordean gizonak legeari bere bidea emanen diotenak?

SEMEAK: Iduritzen zait oihanzainak, gardaxanpetrak, hauzaphezak, juyek eta poliziako komesarioak zerbaitetako direla.

AITAK: Hortakotzat segurki ez-dira orai arteo hanbat baliatu. Uste izateko da noizbait komesa-

rioek bederen begiak argituko dituztela. Egia erraiteko komesarioak berriak dira oraino eta ohartuko dira ondikozko erretze horiei.

Badira herrietako buruzagi eta etxeko-jaun asko komesarioak gogo gaitzez ikhusten dituztenak. Adimendu laburrak! Nik ez-dut komesario beldurrik; ene eginbideak zuzen bethe nahi ditut. Bainan norbaitek bidegabe egin, edo egin-gogo badarot, uste nuke laguntza ona izanen dudala haren aldetik.

Gure menderaino erretzaileak eta hekien laguntzaileak gehienetan utzi izatu dira Jainkoaren justiziari. Hemendik aintzina lurreko justizia-rekin ere ikhusteko badukete. Aixtian erran darotzut mendi arbolez gabetuak agortzen direla. Orai bertze hainbertze diot larreez eta larre inguruez.

SEMEAK: Hori ez-da ene baithan ongi sarthu. Erran duzu ezen hautsak, bertze onkhailurik gabe, uda lehenean indar puska bat egiten duela; gerorat kalte ere bai. Hori aski othe da bada lurraren agortzeko?

AITAK: Gauza aski mengoa handitakoa da xehetasunetan sartzekotzat. Ene solasari jairraik zaite beraz ongi.

Aintzinean aipatu izan dudan bezala, belhar eta arbola guziek ura edaten dute beren hostoetarik: erran-gabe doha arbolak edaten duela belharrak baino hazkarkiago, hala nola idiak xinhaurriaren aldean.

Arbolak hainitz edari behar duela, nork-berak errexki ezagutuko du. Bero baten ondotik uria heldu bada, laster-egiten duzu arbola baten azpira; eta arbola urez ase arteo etzare segurki bustiko.

Oihanetan badira arbola hainitz eta handiak; hedoyek dakharketen hezetasuna deitzen eta bereganatzen dute; hedoyak geldiarazten dituzte.

Baldin lekhua biphila balitz, hedoyek aintzina go lezaket; bainan oihanek baratuz, han uzten dute sabelean dagokaten ura.

Aria hortaz gerthatzen da hezeagoak direla oihantsu diren aurkhintzak toki larrutuak baino.

Bertzalde aurkhintza oihantsuetan ez-da hezetasuna galtzen ephaitza biphiletan bezala.

Arbolen hostayak trabatzen ditu iguzkia eta hai-
zea, eta lurra ez-da agortzen.

Ura nasai da oihan hainitz den lekhuetan.

Oihanik ez-den tokian; belharrak xiphiltzen
dira, lurra xigortzen eta hirrikatzen da. Ithurri
guti halako ephaitzetan.

Lekhua idorrago eta laboraria gaizkiago. Bihi
guti, belhar gutiago, aziendarik ezin haz. Arbola-
rik gabe ez-du ez-gozo, ez-mozkin, ez-laguntza-
rik batere.

Oihanetarik ez-da jabearentzat baxharrik on
handia, baina bai herriko egoiliar guzientzat
ere.

Herrietako buruzagien eginbidea da beraz
herriko larreak oihanez bethetzea; eta ez-da
segurki gobernamentuaren hobena baldin hori
ez-bada hola egiten; gure haurapezek badute
hortaz aditurik aski, guti khexatzen badira ere
gehienak.

SEMEAK: Gaizki hori! iduri luke ezen kargu bat
hartzeko duenak, karguak manatzen dituzkien
eginbideak bethe behar lituzkeela.

AITAK: Ongi mintzo zare. Baina hainitzek ez-
dute haurapezgoa urguiluz baizik bilhatzen.

Kargu horrek badu errekesta. Eder zaiku entzutea: «*Agur, Jaun Hauzapheza!*» Ongia ere egin ginezake, bera bere baitharik heldu balitz. Ai ordean! bermatu gabe geroni, etzaiku nihondik onik erortzen. Oihanak ere nahi gintuzke... non dira?

Badakigu bertzeek zer egin behar luketen; bertzeentzat midiku gare, eta guretzat ez barber ere. Berehalako ona ikhusten ez-badugu, gutiak begiratzen gare geroxagokoari.

Hori da egia lastimagarria!

Eta bizkitartean gizona itsua izan behar da ez-ikhustekotzat zahartze on bat segura lezo-keela bere buruari, baldin arbolaz bethe baleza bere onthasuna. Orai hiru-hogoi urthe dituzten gizon guziek urthean arbola bat landatu izan balute, Eskal herria jadanik oihanez nazai zaitekeen. Hala othe da? — Zenbat larre eder dagode buluzik alde orotan, haritz bakhar bat gabe! Guziei baliatuko zitzayoeten ona, guzientzat galdua!...

Ondikozko totalkeria batek azpian gauzkitza: totalkeria etxeko-jaunetan, totalkeria herriko buruzagietan!

SEMEAK: Zinez-ere, harritzeko da! Guk bederen oihanak egin detzagun gure ahalaren arabera.

Zer behar da hortako?

AITAK: Xoko batean mindegi puxka bat, neguko lan-arteetan landare zenbait lurrean ezarri; aintzinean ezarriak edo beren baitharik sortu direnak xederratu. Ez-da lan gaitza! Ni ez-naiz baliatuko zu bezenbat naski, bainan zuk doblatuko duzu zure onthasunaren balioa.

XXXVIII.

Zuhamu motez

AITAK: Zerbaiten egitera bermatu nahi zare-naz geroztik, nik ere emanen darotzut ahal dudan laguntza.

Hasteko argituko zaitut oihanetan diren zuhamuen gainean.

Haritza da herri haukietan ikhusten den zuhamu nausia. Azala, zura, hezkurra, egurra, guziak hainitz onak ditu. Ongi heldu da zoletan eta maldetan, bainan ez mendi gainetan. Sorthu den tokian edertzen da; nekez ematen du tokiz aldatuz.

Ametza haritz mota bat da zurgintzako on ezdena. Egur guti delakotz gure aldeetan, laguntza egiten daroku; bainan hobe dugu bertze zer-nahi arbola landatzea ametza baino.

Gaztaina bortz-sei urthetan on da ustei egiteko, hemezortzitan barrika egiteko; handik-harat ematen du bere fruitua. Dornadura ederrak egiten dira gaztainaz, bertze obra hainitz ere hirietan. Orok badakigu zer baliostasun duen haren

fruituak nahiz jendeentzat, nahiz aziendentzat. Gaztainak lur harroa galdegiten du. Hiratzeak gogotik ematen duen toki guzietan, gaztaina ederki ethorriko da.

Zuharrak ikhusten ditut asko lekhutan, nahiz hemen ez-diren moltzo handika. Bayona berriz alde orotarik zuhar ederrez inguratua da. Zuhamu on bat da zuharra obra guzietako. Ala mendietan, ala zelhayetan, non-nahi ongi heldu da. Hegoa-aldea ez-du hala maite.

Burzuntzari ematen diote asko izen: *zur-xuria* deitzen dute hainitzek, Probentziarrek *makala*, Nafartarrek *txipoa*. Zolaguneak ditu lakhet. Nahiz zuhamu beratza den, burzuntzak badu on handia, zeren lanik eman-gabe laster heldu baita.

Fagoak ematen du mendietan edo zelhayetan orobat. On da urekotzat, bahe eta zethabe usteizat. Orgak ere egiten dira zuhamu hortaz, idorra balinbada. Erretzeko egur on bat du. Fago hezkurretik olioia egiten da; xerriak ere gizentzen dira hezkur hortaz.

Izaya, edo *zapina*, gure tokietako zuhamurik handiena da eta zuzenena. Iratiko oihanean,

ehun pia baino luzeagorik bada. Geriza nahi du lehenbiziko bortz edo sei urtheetan. Aria hortaz, ongi heldu da oihanetako huts-arteetan. Zur arina du, eta nola zuzena baita eta luzea, untzie-tako eta etxeetako hainitz balios da. Tirrimintin mota on bat ere athera daiteke izayetarik.

Lerra, edo *pinoak*, aberasten du Kaskoinia. Hartarik heldu dira arraxina, tirrimintina, alkha-terna, zurak, egur ona, haziak aziendentzat. Mendian ethorriko da nola zelhayean, legarrean nola larrean; ez hotzaz, ez beroaz ez-du axolarik. Gure mendiak ikhusi nahi nituzke oro lerraz esta-liak.

Urkhia ez-da hanbat on etxe zurerietako, bai-nan bai benuzeriako, orga eta karrosa egiteko. Hartarik atheratzen dira tresna propiak. Guk egi-ten ditugu kaikuak, azpilak, ophorrak eta opho-tsak. Ruzian, azaletik thanua atheratzen dute, eta izerditik agorient mota bat. Ala patarrean, ala ordokian, orobat ematen du.

Lizarra, gure aldeetan, bakhan ikhusten da berreotarik kanpo; eta bizkitartean zuhamu ede-rrenetarik da berenez; ona zurgintzako nola

benuzeriako. Lur fresko, arin eta gizenetan, arbola gaitza egiten da.

Gaztirraga ethortzen da bizkarretan eta zelhayetan. Ez-du lakhet toki urtsua. Hemen ez-dut nihon ikhusten bakhar batzuek baizik mahastietan, gereziak bezala phaldotzat kozkortuak. Zertako ez-utz handitzera zuhamu eder eta balios hori? Amerikako zuhamu hautenek bezain tresna ederrak egiten dira gaztigarretik. Sekulan ez-da biphiatzen.

Akazia hedatzen hari da gure tokietan, eta oraino lasterrago heda laiteke ongi ezagutua balitz haren baliostasuna. Nola-nahika heldu da. Goizik ematen ditu mahats phaldo hautak. Zalhitzat eta tresna egiteko ez-du bertze zuhamu baten minik.

Haltzak errekek eta aintzirak ditu lakhet; bertze arbolarik ethorriko ez-den lekhu tzarretan heldu da hura, eta sanhotzen du tokia. Ez-du hargatik maite hegoa-aldea. Urekotzat ona da, baina ez-tresna egiteko, fardoegi da. Obratzeko errea delakoan baliatzen da kadira eta espalakoin egiteko. Lan feriesa atheratzen da haltzetik.

Heltzaurrak du, guziek dakiten bezala, zurik

hautatuena tresnen egiteko. Lakhet ditu toki

harritsuak.

Gereziak ere zur ederra du; lur onean ontsa

heldu da.

Fruitutako bertze arbolez aiphatuko dut gero-

xago.

XXXIX.

Oihan erainez

AITAK: Oihanetako arbola guziak heldu dira hobeki tokian erainez, mindegietarik atheratuz, edo xotxetarik baino.

Deus-handirik ez-da erraiteko xotxez. Horietaz mintzatuko naiz hasteko, zeren eraintzek eta landatzeek xehetasun gehiago galdegiten baitute.

Xotxetik heldu dira burzuntza, haltza, sahasa eta bertze zenbait zuhamu mota.

Xotxak egiten dira gando ederrenetarik. Zorrosturik sartzen dira lurrean negu akhabantzian, botea ernatzera dohanean.

Bainan xotxetik ethortzen diren zuhamuek ez-dezakete baxharrik egin oihan molde bat. Horiek dira lekhu heze eta aintziratsuen baliatzeko.

Oihanik ederrenak eta baliosenak heldu dira tokiaren gainean sortzen diren zuhamuetarik.

SEMEAK: Bainan hazia non-nahi erainez, arbola ez-da ethorriko: aziendek ez-dute handitzera utziko.

AITAK: Ez-dut erran non-nahi erain behar dela. Larreki asko bada arbola ondo bat gabe. Bertze hainitz toki ere phezoinez ingura daizteke.

Eta balio du segurki zenbait urthez halako zerrakietan aziendarik ez-alharaztea, ezen arbolak laster nausituko dira, eta orduan izanen da bazka eta oihan ona.

Asko zuhamuk badute erro nausi bat, lurrean zuzen beheiti sartzen dena. Halakoek ez-dute nahi diren tokitik aldaratu bertze nonbait landatzeko. Ederkienik sorthu-lekhuan heldu dira, eta bertzeetan ez.

Alabainan erro nausia dute errorik hobeena. Landareak ezin-athera daizteke lurretik erro nausi oso-osoarekin; hausten diote errorik premiena. Zer gerthatzen da orduan? — Erro nausia galdu izan duten arbolak, hiltzen ez-badira lehenbiziko urthean, ondokoan badohazi. Zenbaitek irauten dute gehixago; bainan erphil ego-

ten dira, eta gutiz-gehienek ez-dute behinere deusik onik egiten.

Haritza da oroz gainetik tokiaren gainean gelditu nahi dena.

Haritz landareak ez-badituzu artha berezi batekin atheratzen eta landatzen, gehientsuak galduko dira, aurthen bat, gero bertze bat, eta bethi hola-hola.

Bizkitartean haritzak ere landatu behar dira, zeren toki hainitz baita ezin-hertz daiztekeenik. Guri dihoakigu ahalik hobekienik egitea.

Balinbada ordean nihondik ere tokiaren gainean eraiteko molderik, hura daiteke lanik zuhurrena.

Beraz eraintzez mintzatuko natzaitzu lehenbizikorik.

Hazi ona behar dela, hori erran-gabe doha. Ez-erain dudako hazirik; oyhana huts-artez bethea ethor laiteke.

Huna nola erainen duzun larre phezoinez heretsian.

Larre buru batetik bertzera hiru edo lau hildo itzuliko dituzu goldeaz. Lurra barna jotzea ez-da premia; axaltsuan aski da.

Zergada irauli horren sayetsean, bi edo hiru urhats urrunago, bertze zerrenda bat atheratzen duzu buruen buru; eta hola-hola, arteak utziz zerrendaka lantzen duzu gainerako lur guzia.

Lekhu irauliak arhatu, zikhinak khenduxe eta eraiten duzu arthoa bezala hezkurra, edo gaztaina, edo nahi duzun zuhamuaren hazia.

Haziak bi, hiru erhi-trebes lur aski ditu gainetik. Lur arin eta legartsuan gehixago behar du.

Urthe mugan, landare gazteak bakhandatzen dira, batetik bertzera pia baten hutsa uzten den bezala. Zikhin handienak atheratzen dira eta tokiaren gainean ustelarazten.

Landareak hastapenean elkhar ganik hurbil utziz, lerdengo eta legunago ethortzen dira. Bainan urthe oroz aintzina bakhandatzen dira, handitzen direnaren arabera; bertzela, usuegi geldituz elkarri bidegabe ekhar lezokete.

Orok haize eta iguzki galdegiten dute. Guzientzat aski bada ttipi direno. Hola-hola beroki handitzen dira lehenbiziko urtheetan. Gothortzearekin batak bertzeari traba eginen dio.

Orduan gudua da hekien artean: txarrenak galtzen dira probetxurik utzi gabe, eta hazkarre-

nak ez-dira baliatu eginen ziren bezala, baldin soberakinak khenduak izan balira.

Beraz laguntza emateko da, usuegiak bakhandatuz. Arbolek berek erakhutsiko dute noiz eta nola egin. Ezen toki batzuetan arbolak lasterrago hazkartzen dira bertze zenbaitetan baino; aria hortaz, tokiak badira zeinetan lasterrago bakhandatu behar baita.

SEMEAK: Iduritzen zait ez-dela ezagutzea gaitz non den beharrik handiena.

AITAK: Artha bat da guzia. Eta hortako lanak badu bere saria. Hastean, hortik ez-da deus handirik atheratzen, baina oihana hazkhartuz dihoa eta mozkinak laster lanaren saria baino gehiago baderamaka. Hastean abarra zinduen; gero phaldoa, geroago zur meharrak zerbaitetako direnak ebakitzen dituzu; eta azkenerat gelditzen diren ondoek oihan balio handiko bat egiten dute.

Mendian ordokian baino usuago uzten da oihana. Usuak hazkarkiago ihardetsiko dio haizearen indarrari.

Aria beraz usuago uzten da hegoa-aldean eta mendebal-aldean, ezenetz iphar-aldean eta iguzki-haize-aldean.

Sobera bakhandatzea baino hobe da usuxe uztea, zeren arbola usuak zuzen dihoazi goiti; eta bazterretarik laguntzarik ez-dutenak haizeak baderabilzka alde alde orotara, eta kozkortzen dira gero.

Lan horietan ez-da beraz nola-nahika hari behar; artha ekhartzeko da. Eta nork-berak eginen ditu hobekienik, ez-dira holakoetan langi-leak beren burutara utzi behar.

Ez-du guti erran-nahi behar den bezala bakhandatzeak. Ongi egiten bada, indar gaitzean sartzen da oihana eta laster ageriko da zein on handia duen hartu.

Oihan zaharretan ere asko arbola gazte beren baitharik ethortzen dira, eta usuegi heldu diren tokietan behar dira emeki-emeki bakhandatu erran izan dudan neurrian.

SEMEAK: Ageri da, aita maitea, larre hertsietan egiten diren oihanek hobeki emanen dutela lekhu idekietakoek baino. Gastuak ordean izitu-

ko ditu asko etxeko-jaun ttipi, zeren ez-baitukete larren herstekoa ahalik.

AITAK: Ez, ene semea, ez-da hori. Zenbat larre urthe oroz ez-da gure inguruetan phezoinetzatzen? Lan hori hartzen dutenek bazka-gatik egiten dute gehienek. Ez-dira gerokoa-gatik hari; berehalako ona ez-badugu ikhusten, geroxago-koak ere ez-daroku hanbat ukitzen bihotza. Bizkitartean aita batek orhoitzeko luke bere haurrez; baina non dira halako aitak? Badakit onak ere badirela. Hekiei erraiten diotet:

Zuen larrekietan egizkitzue oihanak!

Oihana ezin egin dezakeenak egin beza larraina.

Larre baten herstekoa ahal ttipia duenak herts beza hauzoko larrearekin batean; bi hauzok phezoin gutiago aski dukete.

Ai! ene semea, partzuergo horiek ez-dira nihoren galgarri. Batasunak eta adiskidetasunak indar handiak dituzte. Harri bat dorpheegia denean gizon batek bakharrrik anbiltzeko, biek eginen dute menturaz; bia ez-badira aski hiruek edo lauek eginen dute. Batasuna eder eta balios da guzientzat!

XL.

Oihan landatuez

AITAK: Tokiaren ganean sorthu den arbola, landatua baino hobeki heldu dela, ez-da hori gauza dudakoa. Bainan badira larre hainitz ezin-phezoinetzta daitezkeenak, lekhuak ez-duelakotz manatzen. Eta bizkitartean damu laiteke arbolentzat ona den tokia alferrik uztea. Halakoan landa zazu arbola.

SEMEAK: Ez-da alabainan bertze biderik.

AITAK: Ez, ez-da, eta dugunaz behar gare baliatu.

Larre hertsigabeen egitekotzat larraina, mingi bat nahi da landa xokho zenbaitetan. Huna nola lothu behar den lan horri.

Udazkenean, hezkurra zohitu denean, erortzen diren hezkur ederren guziak biltzen dira, eta etxe-zokho batean ezartzen lur harro puska batekin nahastekaturik, primadera arteo. Gaztainarentzat orobat da. Hola eginez gaztaina eta hezkurra fresko dagode. Ez-dira galtzen.

Zohitzen diren bezain laster eraiten balira, sahasuriek, luphekoek eta bertze asko marmutzek hekietarik hainitz xahu lezakete.

Toki batzuetan, barrika buruz-gorakoetan urarekin ezartzen omen dituzte, eta hala ere irauten omen dute galdu gabetarik.

Erran izan darotzut haritzak ez-duela bertze asko zuhamuk bezain ongi ethorri nahi sorthu den tokitik aldaratzen bada. Hori heldu da erro nausiaren dainatzitik; atheratzaileek bihurtzen eta trenkatzen dute.

Huna zer egiten den haritzak eta gaztainak sorrarazteko erro nausi borthitzik gabe.

Mindegia egiterakoan hezkurra eta gaztaina mihauria buztantzera uzten dira, gero haixturrez mozten dira buztanak. Holako hazitik ez-da erro nausirik heldu.

Mindegizaleak badira bertze lan bat egiten dutenak. Mindegia erain, eta bigarren urthean, phala-herra zorrotz batez erroak luphean berean laburtzen dituzte sei pusez azpitik. Ni ez-naiz ausartatzen lan horri: huts egitea errex da, eta beldur naiz mindegia iharrazteaz .

Gure tokietan, mindegian luzezegi idukitzen ditugu haritzak; gothorregitzera uzten ditugu landatu aintzinean. Horrek hainitzak galtzen ditu.

Haritzak ez-du mindegian bortz urthe baino gehiago egon behar.

Atheratzean ez-dezazula erabil tira-biraka, ez-dezazula bihur. Athera zazu emeki, artha handirekin, erro xehea hautsi-gabe.

Erroak phorrokatuz eta bortxaka erabili den landareak ez-du berriz lurrean ezartzea balio; hain on laiteke makhila bat landatzea; biek ondorio bera izanen dute. Surat ematea laiteke laburrenik.

Ikhusi izan ditut arbola landareak oihanetarik atheratzen bertze tokitara eramateko. Ez-da hori ona. Halakoak maiz gerthatzen dira uste baino zaharragoak: haritz gazteari ontsa lotharaztea bada aski lan, lan alferrik erabili-gabe zaharrekin.

Oihan baten landatzeko gogo hartzen duzunean, zilhoak larrean urthe bat aintzinetik egizkitzu.

SEMEAK: Zer! horren goizik?

AITAK: Batere ez-da sobera. On handiak heldu dira hortarik.

Alde batetik, arte-marteka astia duzunaren arabera hari zare zilho egiten.

Bertze aldetik, iguzkiari eta hormari joarazten dioizkitzute zilhoa eta zilhotik athera duzun lurra. Axola den gauza da hori: lurra ontzen duzu hola gasturik batere gabe.

SEMEAK: Sinhesten dut hori. Ezen zilho bat egin buztin-lur batean, berehala han sar lur one-tik heldu den landare mamorra et[a] buztin hotz puska batez ustal..., ezagun da aski garbiki ez-dela hori lan ona.

AITAK: Ez-du laborari onak holakorik egiten. Harek zilhoak aintzinetik daramizki eta lurra jotzen du barna. Zilhoak behar du pia bat eta erdi beheiti eta bertze hainbertze zabal.

SEMEAK: Hori hainixko diozu hemengo gizonentzat; gehienek ezen beren poneten heineko xilhottoak egiten dituzte.

AITAK: Egia soberatua! ene semea; eta hortarik heldu da landare hainitz hiltzen baita. Hori guzia nagikeria baten ondorio ederra da.

Hola egiten dutenei etzaitzezela begira, eta ikhusiko duzu zure aita zaharraren errana on atheratuko dela.

Huna beraz zer egin behar duzun.

Azaleko lurra ezar zazu alde batera, barnago-koa bertzera.

Huna berriz nola landatuko dituzun arbolak, ordu hura ethorria dukezunean.

Hasteko, zilhoaren erditsuan sartzen duzu phaldo bat, eta phaldoaren aldean ezartzen eta estekatzen duzu landarea behar den neurrian, lasto zamuka batekin lokharriaren eta ondoaren artean.

Orduan, erroak ontsa antolaturik, gainera ematen diozute lur hobeena, dituzun iratze, othe puska eta hosto ondar guziekin; lurrik txarrena ematen duzu azkenerat.

Gero elhorriztatzen duzu landarea eta ondo-rat ematen inguru hekietan diren harri guziak.

SEMEAK: Zer egiten dute harriek?

AITAK: Landare landatu berriek hezetasuna nahi dute lurrari lotzekotzat.

Harriek hezetasuna biltzen dute; hekien azpia ez-da behinere ez idor, ez tinko; ur gehia-

go edaten du uria denean, eta hola inguruko lurra baino hezeago eta harroago dago. Aria hortaz landareak hobeki baliatzen dira hezetasunaz eta aireko onez.

Hortaz bertzalde, harriek ez-dute uzten zot-hala landare gaztearen azpian egitera eta arbola ontzen da, jorratzen balitz bezain ongi.

SEMEAK: Harri hainitz behar laiteke hortakotzat; eta diozu jorratzea bezain on dela harri ematea. Nik ez-dut nihor ikhusten arbola jorratzen.

AITAK: Harria ez-da non-nahi kausitzen: den tokian baliatu behar da.

Diozu ez-duzula ikhusten arbola jorratzerik. On dute bizkitartean eta oihanak hemen baino arthatuagoak diren tokietan jorratzeak egiten dituzte arbola gazteen ondoetan. Hori baino gehiago! ura ere ematen diote, ahal den lekhuetan azei eta bertze baratzekariei bezala.

Lan horiek ez-dira baitezpadako lanak; horiek on handia dakharkete, eta ez-dira egin-gabe utzi behar errextasun bat den tokietan.

Arbolak landatu dituzunean, ondoko urtheetan ez-badiozute deusere artharik ematen, gal-

tze handiak eginen dituzu. Haletan lehenbiziko lanak ez-dute hainitz balio. Etzare hanbat argituko horren gainean zure herrian ikhusten duzunaz. Hemen laborariak ez-daki arbola tratatzen. Hargatik erranen darotzut zer egiten den bertze tokitan. Asko gizon argitu jarraiki izan dira oihan landatzei: hekien erranetik mintzatuko naiz.

Aspaldidanik ohartu ziren arbola baten erroak eta adarrak, batzu bertzeen arauka direla. Adar hainitz duen arbolak, erro hainitz; adar guti duenak, erroa xuhur.

Landare bat atheratzen duzunean mindegitik, ez-ditu bere erro guziak berekin eramaten. Ez-duke orduan bere adaburuaren hazteko indarrik, eta horrengatik moztu behar zayo kapeta. Horra nola egiten den landatzerakoan.

Bainan gero hemengo laborariak huts handia egiten du arbola landatuari utziz ethortzen zaizkon adar guziak.

Hola eginez, zur motzik baizik ez-da heldu; eta geroago egiten diren hutsen ariaz, zur hekie-tarik gehientsuei barnea galtzen zayote.

Huna nola. Laborariak utzi ditu adar guziak; noizbait arteo ez-da ohartzen azpikoak aphale-

giak direla; zahartzearekin, adar hekiek luzatzen eta jausten direla; traba egiten dutela. Orduan laborariak ikhusten du ezin utz daiztekeela hala. Mozten ditu beraz adar lodituak eta arbolari egiten dioizki zauri batzuek behinere sendatuko ez direnak. Zauri hekietan abiatuko da usteldura, eta emeki-emeki barne guzia galduko da.

Baldin adarrak ez-badira oraino aski lodituak ezin-sendatuzko zauriak uztekozat, halere laborariak ez-du izanen zur motzik baizen, hastetik landarea ez-duelakotz goiti bidatu.

Zur motzak ez-du luzeak bezalako baliostasunik.

SEMEAK: Hori begien bixtako gauza da.

AITAK: Garbi ageri den arren, hain gare tontolak non bethi huts bera egiten baitugu. Horrengatik da nekhe egungo egunean laz eta taula gairik bazterretan atzematea.

SEMEAK: Alabainan arbola lodi guti da barnea usteldua ez-duenik.

AITAK: Hori jabearen hobena da. Arbola arthatu behar bidean, sakhailatu du probetxurik gabe.

SEMEAK: Ikhusten dut non den hutsa, baina ez-dakit zer egin behar den arbolen ongi bidatze-

kotzat. Argi nezazu othoi horren gainean, ezen nik bederen ez-ditut nagikeriaz utziko horren onthasun baliosak galtzera.

AITAK: Ederki! ene semea; holako gogoaz duzunaz geroztik, nik ere emanen darozkitzut behar diren xehetasun guziak.

SEMEAK: Aita maitea, esker hainitz zor daroztut zeren hunela argitzen nauzun. Ernerik bana-go zure solasari.

AITAK: Arbola landatu-berri batzuei sortzen zaizkote tantayaren erditsutik boteak. Halakoei ohartzen denean, berehala eskuz khendu behar dira. Kapetako muskila uzten da bakharririk.

Huna zer den egiteko bigarren urthe hastean. Hiru edo lau adar hautatzen dira muskilean, kapetako muthurretik pia bat bezala beherago. Hekien inguruko guziak ondo-ondotik moztzen dira, bainan ez moko-mokoan diren bote erphilak.

SEMEAK: Zertako bada horiek hola?

AITAK: Zur luzeen izatera hari behar da.

Hortarakotz nausiarazten da adar bat; tantayak adar hartara ekharriz bere indar guzia, luzatzen da goiti xuxen eta zur ederra eginen da.

Halako adarra ez-da moko-mokoan hautatu nahi; ez-dira han hazkarrenak ez-eta bizitoreanak. Bertzalde, arbola landatzerakoan, kapeta moztu izan zayo eta muthur hartan egiten da bethi usteldura zerbait; beraz moko-mokoan uzten balitz adar luzagarria, zurak begira lezake dainu bat.

Beheragodanik hartzen da adar luzagarria eta kapeta muthurrari estekatzen diozu, xut-xuta jar dadientzat. Harekin batean bertze zerbait adar behin uzten dituzu geroago moztekoan; bertzenaz landarea hil laiteke.

SEMEAK: Ikhusten dut orai. Adar nausia hazkartu denean, arrasatzen dira behin utzi izan zaizkon lagun bakharrak.

AITAK: Diozun bezala. Handik bertze urthean, hori izanen baita hirugarrena, ondotik mozten dituzu adar nausiaren lagunak, bainan ez-oraino mokoko erphilak. Ez-da lasterregi murriztu behar tantaya.

Laugarren urthean mozten dira adar nausiaz bertze guziak.

Bortzgarren urthean motz daiteke adar nausitik goragoko muthurra, bien juntartetik zeierka gain-beheiti.

Muthur hori hiltzen den bezain laster khen-tzeko da; bainan bizi dagoeno uztea da hobeenik, zeren adar nausia bethi hazkartuz baitihoa, eta geroago eta errexkiago estaliko baitu muthuraren ebaki-lekhua.

Handik harat, goiti bidatzen da adar nausia, eta horra nola ethortzen diren landareetarik zur luzeak.

XLI.

Arbola xederratzeeaz

AITAK: Oihan gaztearen ongi xederratzetik keldu da oihan hartako ona edo gaitza. Ongi egiten baduzu, ongi ethorriko zaitzu; gaizki egiten baduzu, izanen du ezin-sendatuzko gaitza.

SEMEAK: Atzartasun handia zor zayo beraz, eta nausiak berak han behar du izan xederratzetan, lanari idukitzekotzat begia.

AITAK: Ez-da dudarik batere. Holako orduetan ez-da langilea baxharrik uzteko.

Xederratzeeak egiten dira izerdia geldi dagoeanean, erran-nahi baita negu haste edo akhabantzetan.

Uztailaren erditik eta aboztuaren erditsuraino ere izerdia geldialdian izaten da, baina ez-da zuhurtzia oihana halako mugan ukitzea behar-ordu handirik gabe.

Negu akhabantza da xederratzeko tenorerik hobeena, zeren zauriak orduan estaltzen baitira lasterrenik.

Zur ederrak eragitekotzat oihan gaztean, arbolen xederratzea premia da. Ez-da ordean nola-nahika egiteko lan bat. Neurritz eta ongi begiratzuz hari behar da. Adar sobera uztea hobe da, ezenetz gutiegi.

Goregi xederratzuz, izerdia beheiti jauts laiteke eta arbolak gibelerat egin lezake, aintzintatu behar bidean; premia zayoan adaburua bildu arteo ez-lezake aintzinerat egin berriz.

Lur onetan, arbolak adar gehiago darama idorretan baino; zuhurki xederra zazu, nahi ez-baduzu urthaldi bat edo bertze gibelatu.

Adar lodien ebakitzea, zuraren ustelaraztea da. Oihan arthatuetan ez-da holakorik gerthitzen. Aski da ez-uztea sobera loditzera.

SEMEAK: Bainan gertha naiteke bi beldurren artean; beldur sobera khentzeaz, eta beldur dudako adarra sobera lodi dadien.

AITAK: Halako estantetan egiten da arbola sagarde heldu denean bezala. Urkhila hausten da, bi adarretarik txarrena moztuz goradanik, erditsutik bezala, eta ondoko urthean arrasetik. Herabe bazare adar baten moztera beldurrez arbolari damu dakioen, ebakitzen duzu behin

erdotsutik eta geroago arrasetik. Erditarik mozten den adarra ez-da hiltzen, ez loditzen ere.

Urkhila hautsi nahi duzunean, mendebal aldeko adarra utz zozu nihondik ahal bada, zeren bertze alderdia errexkiago sendatzen baita.

SEMEAK: Horietan orotan ez-dut ikhusten nola behar naizen lothu oihan xederratzeari.

AITAK: Urthe oroz adar aphalenak ebaki zatzu ondotik, azala dainatu gabe, eta kapeta hazkar utziz.

Arbola batek bere goratasunaren erdia nahi du zuretan eta bertze erdia adaburutan.

Arbola adar bat ebakitzeko denean, lehenbiko haizkora ukhaldiak eman behar dira azpitik eta ez-gainetik; bertzela eginez, adarrak eraman dezake zathia zuretik, eta hala geldi laiteke bet-hiko dainua.

Adarra moztean, uzten da erhi trebes bateko muthurra eta ez gehiago. Muthur luzeagoa ustel laiteke han berean, gerorat zilho bat egin laiteke, eta azkenekotz handik gal laite zuraren biho-tza.

Azalak estaltzen du muthur motza; luzea ez.

Izaya, pino edo lerra eta arraxina dakhar-
ten zuhamuak, dira bakharrik muthur luzeekin
uzten direnak zenbait tokitan.

Adar lodien artean ethortzen dira askotan
bertze adar mehe, malet, ilhaun batzuek. Hala-
koek alferretan iresten dute arbola. Khendu
behar dira guziak neguan edo orobat uztail eta
aboztu artean.

Erran izan dut arbolak erdia zuretan, erdia
adaburutan goan behar duela. Neurri hortan den
arbolan gertha daiteke orobat adarrak usuegi
direla, eta holetan adaburu dorpheegia. Orduan
arteetarik zenbait adar khentzen da.

Badira arbolak adarretara sobera ematen
dutenak, ondoa meharregi gelditzen delarik.
Hekiei etzayoete azpiko adarrak behin moztu
behar; erditarik laburtu behar dira, zeren erdita-
rik moztua den adarra harritzen baita, ez-baita
loditzen eta zurak hartzen baitu orduan arbola-
ren urtheko indarretik gehiago.

SEMEAK: Aixtian ere aipatu duzu solas bera;
bainan ez-da ene baithan sartzen nola daitekeen
hori... Handia zait!

AITAK: Handia balinbazaitzu-ere, ez-da gutiagogo egia.

Ez-otho duzu aditu, aziendek jaten dituztenean xara gazteetako abar mokoak, xarari damutzen zayoela hainitz?

SEMEAK: Bai aditu dut hori.

AITAK: Hola-hola gerthatzen da arbolen adarretan. Erditik mozten den gandoa ez-da aintzinatzen, ez-da gibelatzen; harritua gelditzen da; urtheak behar ditu indarretan sartzeko berriz.

Bainan anartean zura baliatzen da; hazkartuz eta lodituz dihoa. Azki irabazi duela iduritzen zaitzunean, arrasatzen dituzu erditik laburtuak ziren adarrak, eta orduan ondoak errexki estaltzen ditu hekien zauriak.

Orobat, xederratu-gabez, arbola bat aphalegi gelditu denean, zura labor eta adaburua luzeegi, ez-da zuhur kolpez khentzea azpiko adar lodiak. Erditik labor zatzu. Hekien gainekoak, meharra-goak direlaketz, arrasa detzaketzu, baldin moztu beharrak badira.

SEMEAK: Kapetaraino?

AITAK: Ez-segurki! Uztarrika bezalatsu sortzen dira adarrak: azpiko andana laburtuz eta

bigarren andana arrasatuz, zura bortxaz garbitzen eta luzatzen da. Geroago, iduritzen zaitzunean, arrasatzen duzu azpiko uztarria. Orduan arbola igaiten da bertzeak bezala. Bainan hortakotzat arbola ez-da zahartua izan behar.

SEMEAK: Hitz darotzut, aita maitea, ez-dutala ahanztera utziko gaurko solas ederra. Irakhatsi darotazut ezen nola bidatu behar diren arbolak eta nola erremedia daiztekeen artha eskasez edo berenez gaizki heldu direnak. Handia da hori, zeren ez-bada ongi bidatzen arbola, guti balio dute aintzinean egin diren indarrek.

AITAK: Egia diozu, semea; artha horiek premia dira, zer baliatuko dira bertzenaz hasteko egin diren gastuak?

XLII.

Xarez

AITAK: Ene seme maitea, othoizten zaitut atzartasunekin entzun dezazun gaurko solasa. Mengoa handitako gauzaz mintzatzera nohakizu.

Damu den bezala xarak tratatuak dira gure herri-aldean.

Xara bat heldua ditakeenean ebakitzeko heinera, langileek haizkoraz ondoak mozten dituzte, kozkorrak utziz han berean.

Zer gerthatzen da gero? — Kozkor hekiek zilhutzen dira, usteltzen zayote bihotza; bazterretarik botatzen dituzten gandoak erphilak izanen dira gehientsuak. Kozkor hekietarik ere hiltzen da bethi zenbait. Orduan huts-arteak horhemenka gelditzen dira xaretan.

Geroztik ez-da eremu batean lehengo egurra hurbiltzeko ere altxatzen, eta altxatzen dena ez-da hain ederra.

Galtze handi bat heldu zaiku hortarik, eta gure hobenez.

Ene semea, utz dezagun molde lastimagarri hori.

Xara bat ebakitzeko denean, langileak garbitu behar du ondoaren ingurua eta haizkoraren muloaz jo itzuli guzian.

Lurra hola jorik, agertzen ditu bazterretako erro hazkarrak. Ebakitzen ditu zartzakatu-gabe. Gero tantayari orobat mozten dioizki azpiko erroak.

Erro hekiek oro muskilduko dira eta handik ethortzen diren gandoak sanhoak eta hazkarrak ditazke.

SEMEAK: Ageri da onbor zahar kozkortuek ezin eman dezaketela hain urthume ederrik. Ikhusten dut oraino bertze gauza bat ere: onborrak ebakiz, egur gehiago atheratzen da.

AITAK: Egur gehiago izatea on da; bainan hori deus-guti lakiket, baldin on handiagorik ikhusten ez-banu.

Onbor zaharrek ematen dute sasia bezalako muskil ahul bat. Sasi harek garbitu behar du: ez da lan ttipia, eta handik atheratu izan dudan arbutzak ez-darot lana pagatu.

Beraz lan hartan eman denbora galdua izatu da enetzat. Bertze zerbait lanetan eman izan banu, izanen nuen ene saria. Ageri da galtzetan gelditu naizela.

Onborra oso-osoan altxatzen badugu, ez-da erroetarik muskil xehe txar bat ethorriko. Gando gutiago, zuzenagoak eta ederragoak jaikiko dira. Hekien lana errexagoa izanen da, zain berriak eginen dira; xara goizago helduko da eta hazkar-kiago.

SEMEAK: Zer on handia!

AITAK: Ez-da bada guzia hortan!

Onborrak ebakiz, erroetarik gando berriak ekharraraziz, lekhu hutsik nihon ez-da gelditzen. Nihon ez-da lur galdurik.

Eta, nork erran dezake horrek zenbat dakha-
rren?

SEMEAK: Nihork ez-naski. Ezen lekhu huts hai-
nitz da oraiko gure xaretan, eta ongi zabalak ere
zenbaitetan. Asko egurren toki balaiteke hekie-
tan.

AITAK: Ene semea, bada beraz zeri begiratu.
Diote, onborrak ebakiz, atheratzen dela irabazi
doblea, guziak ontsa khondatzera.

Nahi bada ere zur-alde eder bat egin, aski da arteetarik urthe oroz khentzea gando txarrene-tarik. Azkenekotz geldituko da diru gaitza balio dukeen zureria.

SEMEAK: Ez-nintzen horri ohartzen. Espanti-tua nago nolako onak dakharreten arthe-k eta antzeak!

Oraikoan ongi eskolatua naiz. Hitz darotzut, aita maitea, ez-dudala xara ebakitzetan onborrik lekhu-an utziko. Garbiki ageri da ezen galtzerik baizen ez-dela onbor utzietarik heldu.

Hekiek utziz, egur altxatuko da gutiago;
Lan gehiago daiteke urthumeen garbitzean;
Gando txarragoak izanen dira;
Xara berantago eta aphanago helduko da;
Zureriarik ere ez-da handik atheratuko;
Huts-arteak non-nahi eginen dira eta lur zathi ederrak alfer dagozke.

Ez, ene aita, horiek oso sobera dira; gizonik itsuenak ikhus detzazke; eta hori ikhusiz geroz-tik, erhoa izan behar da, makhur beretan aintzi-na ibiltzekotzat.

Oraidanik ez-da gure xaretan onborrik geldituko. Artharekin garbituko ditut muskilak, urthe

oroz bakhandatuko ditut eta xederratuko oihan-
tze ederra egin dadien arteo.

AITAK: Guziek ez-dukete oihana egin arterai-
noko astia. Diru beharretan denak lehenago
motz dezake bere xara.

Batzuek xuritzen dituzte xarak thanutzat
azala saltzeko. Xarak ez-du hortarik gerokotzat
onik. Baina beharra gaihendurik, azala khen-
tzen baduzu, ahalik berantena egizu, eta gero
xara xuritu ahalik lasterrena duzu aurthikiko.

XLIII.

Egur egiteko oihanez

SEMEAK: Argitua naiz ongi xaren gainean. Bainan badira larrain eta oihanak, egur egiteko adaburutzen direnak hamar edo hamabi urthetarik. Erradazu othoi nola behar diren hekiek tratatu.

AITAK: Oray badakizu nola luzarazten diren zurak. Egur egiteko oihanetan luze behar dute orobat; zorokeria laiteke apha uztea.

Egur egiteko arbolaren zura behar laiteke hamabortz pia luze. Handik goiti uzten da adaburua.

Noizere azpiko adarrak lodituak baitira, mozteten dira, hiru edo lau pien luzetasuna utziz, eta gain-aldeko bertze adar guziak arrasetik khenetzen dira.

Holetan ez-da gelditzen lau besanga baizik zeinetarik atheratzen baitira gando berriak egurretako.

Egurra egiten denean gure tokietan, haritzaren adaburu guzia arront ebakitzen dute, besan-

gak utzirik. Ez-da hori ongi. Haritzak ez-du hola murriztu behar.

Uzten zaizko zenbait adar mehar, eta adar hekiek izerdia goiti deitzen dute. Ebaki lekhueta-ko zauriak errexkiago sendatzen dira hala, eta adaburua ere lasterrago heldu zayo haritzari.

Batzuek erraten dute hobeenik dela haritzari khentzea bere adar lodienak eta bertze guziak uztea. Hola urthe oroz oihan berean ebaki-aldi bat balaiteke. Ene sinhestea da lan on bat dela hori. Nork bere onthasunean frogantza egin dezake.

Erran zahar batek dio:

Ez-dela haritz bat ondotik moztu behar, hamar landare gazte landatu-gabe.

Ene semea, orhoit zaite erran hortaz eta behar onik gabe ez-dezazula aurthik haritzik.

Zur baten beharrean zarenean, haritzari azala sei hilabete bederen aintzinetik khenduko diozu.

Holetan gizona gogortzen zayo eta ez-da bip-hiatzen gero.

Azala primaderan khentzen da, izerdia haritz kapetaraino igan denean. Hori izaten da aphilil ondarrean edo maihatz hastean.

Gero haritza ebak daiteke hazil beherape-nean; berantago ere bai, izerdia geldirik dagoe-no.

Ebakitzerakoan, lurra haintzurtzen da inguru guzian, erroak mozten dira eta aurthikitzen da haritza onborrik uzti gabe. Gal laiteke bertzenaz pia bat zur lodienetik eta hobeenetik.

Bertzalde, onborra usten balitz, poxelu geldi laiteke. Horrek baduke ondore txar bat ere: onborren kopaduran gelditzen den ura pozoina da aziendentzat; barnea galtzen diote.

Onborra khenduz, erroek ematen dute muskila eta handik ethor ditazke arbola-gay onak. Fagoa bera, bertzenaz hiltzen dena, erroetarik hola phizten da.

Izerditan delarik ebakitzen den egurrak, zor-zigarren bat gutiago balio du bertze batek baino.

Egur hezeak laurden bat gutiago balio du ezenetz egur idorrak. Idortzeak goritzen du egu-

rra. Egur hezetik hainitz behar da su on baten egiteko; idorretik guti aski da.

Azken-buruan xurrago da: egur idorra erabiliz, atherako zare merkeenik.

Hogoi urthez goitiko egurrak indar gehiago du gazteagoak baino.

Egur xurituak ez-du hurbiltzeko ere egur azalduna balio.

XLIV.

Arbola xerthatzeaz

AITAK: Fruitutako hazten diren zuhamuak, hala nola sagarra, gerezia, udarea eta bertze gehientsuak xertatzen ditugu. Hemen mintzatu-ko naiz bereziki sagarraz, zeren hura baita guretzat baliosena, eta sagarrari dihoazkioen artha berak orobat on baitira bertze guzientzat.

Asko laborarik landareak mindegian direlarik xertatzen dituzte. Hori ez-da ongi egina. Badira zuhamuak hiltzen direnak hola xertzatzen direnean. Gerezia hekietarik da. Aski ongi ageri da hortarik bertze guziek ere kalte dutela.

Beraz, ene semea, landarea ez-dezazula xertha sorthu den lekhuan, ez-bada han berean zahartu beharra.

SEMEAK: Hobekienik nola da bada?

AITAK: Bada xerthatzeko molde bat baino gehiago. Nik xotxetik egiten dudanean, landarea xerthatzen dut mindegitik atheratzen dudanean, eta bere xertho berriarekin ezartzen dut zahartu behar den tokian. Asko laborarik landarea min-

degitik atheratu eta, lotzera uzten dute toki berrian; geroago xerthatzen dute. Segurago da hori, bainan arbola gibelatzen da; berantago hel-tzen da gero.

Xerthoa ez-da behinere hartu nahi azpiko adarretarik. Azpiko adarrak etzanak izaten dira; hekietarik atheratzen den xerthoak eginen du arbola zabal eta aphala.

Har zazu xerthoa gaineko adar xutetan; arbo-la ederrago ethorriko zaitzu.

Hauta zazu xerthoa arbola gaztean eta ez zaharkituan, arbola fruitu-ekharlean eta ez-alferean.

Xertho-gaya behar da fruitua markatzen duena, bertzenaz arbola alferra ethorriko da.

Erran dut lan hori ez-dela mindegian egin behar. Arbolaren iraupena laburrago laiteke. Bizkitartean gertha gaitezke, fruitu mota berri bat izatea-gatik, landare xerthatu bat nonbaitik erakhartzera. Errana da orduan halako arbolak lehenago zagoen alde berari landatu behar duela; hegoari zagoenak, ez-duela iphar aldean ongi emanen. Arbola zer haizeri baitzagoen xerthatzean, gero ere haize berari egon behar da.

Basateak lothuak direnean zahartu behar diren lekhan, xerthatzen dira negu ondarrean, izerdia abiatzen denean.

Xerthoa hartzen da azken urtheiko boteetan, erran bezala fruitua markhatzen dutelarik.

Hortakotzat, aro eder, garbia, hautatzen da. Holako lanak ez-du nahi ez uri-haizea ez-eta bereziki hegoa. Hobe da goizetan-goizik egitea eta ez-arretsaldetan.

SEMEAK: Ez-dut ikhusten zertako.

AITAK: Goizetan ematen dute arbolek eta belhar guziek goitiko indarra eta ez-arretsaldetan.

Baldin xerthoak urrunetik ekharri behar badi-tutzu, edo ekharri ondoan ezin enplega baditaz-ke berehala, begiratuko ditutzu eltze batean, mokoak lur gizen puska batean sarthurik. Hala ez-dira idortuko.

SEMEAK: Urean hezeagoki egonen dira.

AITAK: Ez-horrelakorik egin! ez-lukete gero deusik balio.

Urthe kontrako sagardia egin nahi baduzu, urthe kontrako sagardian har zazu xerthoa, fruitua markhatzen duelarik.

Arrailaduran sartzen duzunean xotxa, xotxaren axalak eta basatearenak barneko aldetik bardinean behar dute ezarri. Barnez-barne parrean direlarik biak, izerdia batetik bertzera iraganen da. Kanpotik bardinean izateak edo ezizateak deusik ez-du erran-nahi.

Xotxa arrailaduran denean xuxendu, gainerako urradura estaltzen da axal edo ezpal izpi batez, urik barnera handik sar ez-dadientzat. Gero buztin orhatu puska batez inguratzen da.

SEMEAK: Batzuek oihalki zerbait ere ematen dute.

AITAK: Hori on baizik ez-da.

Batzuek berriz, buztinaren orde, bikhea ezartzen dute. Hori ere ongi da, bainan bikhe hura baxharrik uztea baino hobea da buztinez inguratzeari alde orotarik. Hala hezetazunak gehiago irauten du eta xerthoa segurkiago lotzen da.

SEMEAK: Nola egiten da bikhe hura?

AITAK: Hiru laurden ezkoekin suan nahastekutzen da laurden bat thirrimentin olio. Bikhe hori hoztearekin gogortzen da. Aldian aldikoa gozatu behar da eskuetan; xerthoa hartaz beztitzen da, eta gero gaintetik ezartzen buztina.

Gastu hori eginen duenak izanen ditu xertho segurenak.

Basate gazte mehean xerthoak aski ditu bi begi; basate hazkarra balinbada, xerthoari uzten zaizko lau edo borts begi.

Heltzaurrek, pikoek, mertxikek eta gaztainedek ez-dute maite xerthatze molde hori.

SEMEAK: Bizkitartean ikhusten ditut gaztainak hola xerthatuak.

AITAK: Hala da: bainan ez-da errana ongi dela hori. Bertzalde nihon ez-da gaztaina zaharrik xerthatzen. Hemen egiten da erhokeria holakoa.

Frantzian den gaiztanarik gehiena Limusin-herrian ikhusten da. Oro dira xerthatuak, eta huna zer moldez.

Adarretan xerthatzen dituzte.

Gaztaina on bat izerditan denean, pus bat lodi den adar batetik khenduko diote axal puxka bat oso-osoa, haurrek xirulak egiten dituzten bezala, bainan motxago. Tutu hura izanen da pus bat edo bia luze eta begi batekin.

Orduan basateari hein bereko adar bat moztu diote behar den neurrian. Ondoari datxikoen mokoan axala gain-behera urratzen dute kanibe-

taz eta gero sartzen dute tutua hein on batetara-
raino, ez-tinkoegi, ez lazoegi.

Tutua higi ez-dadientzat, ozka batzuek egiten dira basatearen muthurrean eta ezpal ttipittoak plegatzen dira inguruan tutuaren gainera.

Hori *xirula-xerthoa* deitzen da. Zuhamu xert-hatzeko hain da ona, non gaztainedek onhesten baitute, hala-nola heltzaurrak, mertxikak, aranak eta pikoak.

SEMEAK: Ez-da hori naski *axaleko xerthoa* deitzen dena?

AITAK: Ez. Axaleko xerthoa, axal ezpal bat da begi batekin altxatzen dena. Basateari axala urratzen zayo kanibetaz gain-behera eta trebe-sean, iduri T bat, eta urradura hartan sartzen da ezpala, begia baizik agertzen ez-den bezala. Gero hari lodiz tinkatzen dira hein bat urradura-ko ezpainak Hiru asteen buruan, laxoagotzen da lokharria. Udareak xerthatzen dira hola.

Baratzezainek badakizkitez oraino bertze molde asko, baina erran ditudanak aski dira guretzat.

Orhoit zaitez, ene semea, sagardiak ez-dire-la niholaz-ere sorho utzi behar. Zothala azpian